

T.C
ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

19. yy OSMANLI İDARİ MODERNLEŞMESİ

Kendal SOYSAL

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Rahman DAĞ

ADYAMAN - 2019

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr.Öğr.Üyesi Rahman DAĞ danışmanlığında, Kendal SOYSAL tarafından hazırlanan "19. yy OSMANLI İDARİ MODERNLEŞMESİ" başlıklı çalışma 30.05.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Rahman DAĞ

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Özgür TÜFEKÇİ

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Aytaç KADIOĞLU

Doç. Dr. M. Gökhan DALYAN
Enstitü Müdürü V.

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “19. yy Osmanlı İdari Modernleşmesi” başlıklı çalışmamın tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

19.06.2019

Kendal SOYSAL

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
19. yy Osmanlı İdari Modernleşmesi
Kendal SOYSAL
Adıyaman Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Nisan, 2019

Küreselleşen dünya koşullarında medeniyetlerin karşılaşmaları neticesinde, siyasi, iktisadi ve idari sistemlerden, sosyo-kültürel yaşamlara kadar farklı düzeylerde değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Kuşkusuz bu değişimler gelişigüzel ya da gerçekleştiği anın koşullarının yarattığı heveslerden ziyade önemli oranda tarihsel dayanaklardan beslenmektedir.

19. yy boyunca Osmanlı Devleti'nde özellikle idari alanda yaşanan modernleşme uygulamalarını ele aldığımız bu çalışmada, Osmanlı idari modernleşmesinin kaynakları ve gelişim seyri, içsel ve dışsal dinamikleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Bu kapsamda 16.yy ile birlikte artık bir dünya-sistem olarak yükselen Avrupa merkezli modernizmin Osmanlı'yı etkileme noktaları ve bu etkiler karşısında gösterilen tepkiler genel olarak Devletin yaşadığı dönüşümlerin içeriğini belirlemiştir. Osmanlı modernleşmesinin mekaniği şeklinde kavramsallaştırdığımız olgu ise modernleşme uygulamalarının Osmanlı bünyesinde etki-tepki bağlamında ele alınması neticesinde doğmuştur.

Sened-i İttifak, Tanzimat Dönemi ve I.Meşrutiyet ile II. Meşrutiyet dönemleri boyunca askeri, hukuki, vergi sistemi ve eğitim gibi alanlarda önemli idari düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerin Osmanlı Devleti açısından tamamen kendi geleneksel değerlerinden keskin bir kopuş veyahut yabancılaşma şeklinde değil de daha çok yeni olanla geleneksel olanın bir tür sentezi gibi kendine has şekilde gelişmiştir.

Devlet merkezinin modernleşmeye dönük bu yönlü çabaları karşısında muhalefet de modernleşme uygulamalarıyla paralel şekilde zamanla değişim ve olgunlaşma göstermiştir. Muhalefet tarafından neredeyse kategorik olarak karşı çıkılan modernleşme, zamanla yorumlanan ve bir takım rezervlerle sahip çıkılan ve neticede anayasa ve parlamento talebi noktasına gelecek bir gelişim göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: İdari Modernleşme, Osmanlı Devleti, Modernizm

ABSTRACT

Administrative Modernization of the Ottoman Empire in the 19th Century

Kendal SOYSAL

Adiyaman University

Graduate School of Social Studies

Department of Public Administration

April, 2019

As a result of the encountering of the civilizations in globalized world conditions, changes and transformations have occurred in various spheres such as political, economic and governmental systems and socio-cultural life. Undoubtedly, these changes considerably stem from the historical backgrounds and bases rather than the randomness or enthusiasm created by the conditions of the moment.

In this study, which deals with the modernization practices in the Ottoman Empire during the nineteenth century, the resources and the development process of Ottoman governmental modernization were evaluated together with the internal and external dynamics. In this context, the affection points where the Eurocentric modernism as a rising World-system by the 16th century, influenced the Ottoman and the responses to these effects have determined the content of the transformation of the state in general. The concept that we have formed as “the mechanics of Ottoman modernization” arose from the result of discussing the Ottoman modernization practices in the context of action and reaction.

During the Charter of Alliance, the Tanzimat Reform Era and the period between the first and second constitutionalist period been significant administrative regulations in education, military, law and tax system. For the Ottoman Empire, these arrangements were developed in a distinctive way such as the synthesis of the new and the traditional rather than that a completely sharp break or alienation from the traditional values.

While modernization practices underwent change and developed over time, the same issue was also valid for the opposition. The modernization that was objected categorically by the opposition (janissary and ulema in particular), has made a progress from being construed, claimed in time but criticized in terms of forms and content, to

getting to a constitution and parliament request eventually. As a result, the governmental organization in Turkey can be considered as the manifestation of the developments remarkably in this latest historical period of the Ottoman Empire.

Keywords: Administrative Modernization, Ottoman Empire, Modernization

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Osmanlı İdari Modernleşmesi'nin öncesi ve 19. yy boyunca yaşanan gelişim seyri incelenmek istemiştir. Bu süreçte yaşanan modernleşme uygulamalarının, Osmanlı klasik düzenin hangi yetersizliklerine bir cevap teşkil ettiğini ortaya çıkarmak ve bu uygulamaların hangi içsel ve dışsal dinamiklerden hareketle ne tür bir etki-tepki mekanizması içerisinde cereyan ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Batı örnek alındıktan sonra, başlangıçta askeri alanda yaşanan modernleşme karar ve faaliyetlerinin, devamında hukuki ve iktisadi alanlara doğru genişletilmesi üzerinde durulmuştur. İdari reformlar çerçevesinde kurulan yeni yönetim birimleriyle geleneksel kurum ve yapılar arasındaki gerilimler kopuş ve süreklilik dinamikleri üzerinden değerlendirilmiştir. Ve sonuç olarak Osmanlı modernleşmesinin, kendi idari ve toplumsal değerlerinin ortadan kaldırılması pahasına mı; yoksa kimi zaman modern ve geleneksel olanın yan yana, iç içe geliştiği, kimi zaman da Mecelle türü çalışmalarla bir sentez şeklinde gelişip gelişmediği gözlemlenmeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasının başından sonuna kadar bilgi ve deneyimlerini paylaşarak desteklerini benden esirgememiş olan tez danışmanım, değerli hocam Dr.Öğr.Üyesi Rahman DAĞ'a, görüş ve önerileriyle bu çalışmanın her kademesinde katkısı bulunan arkadaşlarıma ve hayatımın her evresinde yanımda durarak varlıkları her daim motivasyon kaynağım olan aileme sonsuz teşekkür ederim.

Adıyaman, Nisan, 2019

Kendal SOYSAL

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI

Osmanlı Devleti'nde Lale Devri'nden III. Selim dönemine ve sonrasında tüm bir 19. yy boyunca idari modernleşme çerçevesinde yaşanan gelişmelerin gözlemlenip, değerlendirilmesiyle, bu süreçlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla Osmanlı Modernleşmesinin Mekaniği şeklinde bir kavramsallaştırmaya gidilmiştir. Bu kavram modernleşmenin neden askeri alanda yapılan ıslahatlardan başladığını ortaya koymakla birlikte, yenilikçi-gelenekçi şeklinde tezahür eden gerilimlerin anlaşılması açısından da yararlı olmuştur.

Yine bu çalışma Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki ekonomik, siyasi ve ideolojik düzeylerdeki etkisinin sonucunda modernleşme kapsamında yaşanan değişim ve dönüşümlerin, geleneksel değerlerden yabancılaşma şeklinde olmadığı; 19. yy boyunca gelenekle modern olanın iç içe bir sentez şeklinde yaşandığını ortaya koymaya çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vii
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI KLASİK YÖNETİM SİSTEMİ

1.1. TIMAR SİSTEMİNİN YAPISI	5
1.2. EYALET	6
1.2.1. Salyanesiz Eyaletler	7
1.2.2. Salyaneli Eyaletler	8
1.2.3. Mümtaz Eyaletler	8
1.3. BEYLERBEYİ, EYALET DİVANI VE EYALETLERİN TEFTİŞİ	
1.3.1. Beylerbeyi	9
1.3.2. Eyalet Divanı.....	11
1.3.3. Eyaletlerin Teftişi.....	11
1.4. SANCAK YÖNETİMİ VE SANCAKBEYİ	
1.4.1. Sancak	12
1.4.1.1. Klasik Sancaklar	13
1.4.1.2. Hükümet Statüsünde Sancaklar	13
1.4.1.3. Yurtluk-Ocaklık Statüsünde Sancaklar	14
1.4.2. Sancakbeyi	15

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İDARİ SİSTEMİNİN MODERNLEŞMESİ

2.1. MODERNLEŞME VE SİYASAL MODERNLEŞME.....	16
2.2. OSMANLI DEVLETİ VE MODERNLEŞME İLİŞKİSİ.....	21
2.3. OSMANLI MODERNLEŞMESİNİN İLK ADIMLARI: LALE DEVRİ	24
2.4. YÖNETİMDE YENİ DÜZEN ARAYIŞI: III. SELİM DÖNEMİ	25
2.4.1. III. Selim'in İdare Alanında Modernleşme Çabası	27
2.4.2. Eyalet Yönetimi Düzenlemeleri ve Vüzera Kanunnamesi.....	28
2.5. III. SELİM'İN DÜŞÜŞÜ ve NİZAM-I CEDİT'İN SONU	30
2.6. II. MAHMUD DÖNEMİ (1808-1839) VE MODERNLEŞME UYGULAMALARI	31

2.7. II. MAHMUD DÖNEMİ İDAREDE MERKEZİLEŞME VE REFORMLAR (1826-1839)	34
2.7.1. Ayanların Gücünün Kırılması ve Merkezi Otoritenin Tesisi	34
2.7.2. Devlet Yapılanmasında Yapısal Reformlar	36
2.7.2.1. Merkezi Hükümet Yapısında Değişim ve Kabine Sistemi	36
2.7.2.2. Tanzimat Döneminin Öncü Kurumları Olarak Danışma Meclisleri	38
2.7.2.3. Hükümet Dairelerinde Yeni Düzenlemeler	39
2.7.2.4. Vilayetler Yönetimi Konusunda Reformlar	40
2.7.2.5. Yeni Bir Taşra İdari Biriminin Doğuşu: Âyânlık Yerine Muhtarlık Müessesesinin Tesisi	42
2.8. TANZİMAT DÖNEMİ (1839- 1876) VE YÖNETİMİN MODERNLEŞMESİ.....	46
2.8.1. Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu)	46
2.8.2. Gayrimüslimlere Yönelik Bir Reform Girişimi: Islahat Fermanı	50
2.8.3. Tanzimat Döneminde Yapılan Yenilikler	53
2.8.3.1. Siyasal Modernleşmenin Öncü Meclisleri: Tanzimat Meclisleri.....	53
2.8.3.1.1. Meclis-i Vala-yı Ahkamı Adliye'den Şûrâ-yı Devlet'e	53
2.8.3.1.2. Siyasal Sistem Meşrutî Sisteme Evrilirken Küçük Ölçekte Bir Parlamento Örneği: Şûrâ-yı Devlet	55
2.8.3.2. Vilayet Nizamnameleri.	58
2.8.3.2.1. 1864 (Tuna) Vilayet Nizamnamesi	59
2.8.3.2.2. 1871 İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizâm-nâmesi.....	60
2.9. YENİ VİLAYET YÖNETİMİNDE MECLİSLER VE İŞLEYİŞLERİ	62
2.9.1. Vilayet İdare Meclisleri.....	62
2.9.2. Liva (Sancak) ve Kaza İdare Meclisleri	63
2.9.2.1. Liva (Sancak) İdare Meclisleri	63
2.9.2.2. Kaza Yönetimi ve Kaza İdare Meclisleri	63
2.9.3. Nahiye Yönetimi ve Nahiye Meclisleri	65
2.9.4. Köy Yönetimi ve İhtiyar Heyetleri	66
2.9.5. Vilayet Umumi Meclisleri	66
2.9.6. Osmanlı Devleti'nde Modern Belediyeciliğin Kurulması	67
2.9.6.1 İstanbul'da Şehremaneti'nin Kuruluşu ve İşleyişi	67
2.10. OSMANLI SİYASAL MODERNLEŞMESİNDE BİR DÖNÜM NOKTASI: MEŞRUTİYETİN İLANI	72
2.10.1. Yeni Osmanlılar(Genç Osmanlılar) ve Fikirleri	72
2.10.2. Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin İlanı	76
2.10.3. Mutlakiyet ve Modernleşme Arasında Bir Dönem: II. Abdülhamit Dönemi .	78

2.10.4. Yüzyıl Biterken II. Abdülhamit Yönetimine Karşı Yeni Örgütlü Muhalefet: İttihat ve Terakki Cemiyeti	82
SONUÇ	84
KAYNAKÇA	93
ÖZGEÇMİŞ	101
EKLER LİSTESİ	102
EK-1	102

GİRİŞ

Yaşadığımız dönemin toplumsal sorunlarını daha sağlıklı algılamak, gelişim dinamiklerini gözlemleyebilmek ve aynı şekilde çözüm üretebilmek için tarihten veri almak gerekmektedir. Tarih bilimine ilişkin farklı yaklaşımlar bulunsa da, bugünü açıklayıcı özelliği konusunda bir mutabakat mevcuttur.

Osmanlı İmparatorluğu gerek coğrafi olarak, Batı ile Uzak Doğunun arasında oluşu; gerekse de farklı etnik ve inanç gruplarını bir arada tutabilmesi ve buna uygun bir yönetim anlayışı geliştirebilmiş olması, tarihte kendisine has özellikleri olan özel bir konuma sahip olmasını sağlamıştır. Bu özel konum; idari, siyasi, kültürel ve daha birçok konuda Osmanlı'yı bir araştırma konusu haline getirmiştir. Kuşkusuz Osmanlı Devleti'ni tüm yönleriyle ele almak, neredeyse bir ömrün vefa edilmesine ihtiyaç duyacak bir çabayı gerektirmektedir.

Bu tezin amacı ise, 19. yy Osmanlı İdare yapısındaki modernleşme sürecini incelemek olup, bu tarihsel kesit içerisinde de özel olarak merkez ve taşra yönetimlerinin bürokratik yapısındaki değişim ve dönüşümleri modernleşme kavramı ışığında değerlendirmektir. Ancak kavramsal olarak modernleşmenin semantik açıdan bir farklılaşmayı içermektedir. Bu farklılıkları ortaya koymak ve bütünselliği sağlayabilmek açısından öncelikle genel hatlarıyla Osmanlı Klasik Dönemi (1300-1600) incelenecektir. Nitekim Osmanlı modernleşmesini, yenileşme hareketleri ve uygulamaları karşısında geleneksel, klasik düzenin içerisinde gelen karşı tepkiler göz önüne alınmadan değerlendirmek önemli bir eksiklik olacaktır. Bununla birlikte modernleşme arayış ve çabalarının, klasik düzenin birtakım gereksinimlere cevap olamaması; bir ihtiyaç olarak hâsıl olduğunu tespit edebilmek ve karşılaştırma yapabilmek açısından da Klasik Dönemi genel hatlarıyla da olsa açıklamak gerekmektedir. Modernleşme süreçlerinin kendisine içerik kazandıran şey ise tam da bu klasik dönemle arasındaki farklılaşma düzeyleridir. Bu farklılaşmaların Osmanlı toplumsal sisteminin temel değerlerinden bir kopuş, dolayısıyla toplumsal birliktelik ve bütünlüğü mümkün kılan hususlarda bir yabancılaşma mı yoksa bürokratik bir yeniden yapılandırılmadan mı ibaret olduğu netlik kazanacaktır.

Bu amaçla öncelikle birinci bölümde, Osmanlı'da eyalet yönetimi, idari bir makam olarak beylerbeyliği ve genel olarak tüm idari ve toplumsal yapının temelini

oluşturan Tımar Sistemi irdelenecektir. Bu kapsamda Osmanlı'da eyalet sisteminin tarihi ve sonrasında da âdem-i merkezîyet açısından eyaletlerin çeşitleri üzerinde durulacaktır. Zira idari teşkilatlanma konusunda Osmanlı'yı bu kadar şahsına münhasır yapan da budur.

Yine aynı bölümde bir taşra yönetim birimi olarak sancak yönetimlerinin yapısı incelenecektir. Bu yapı içerisindeki yetki dağılımları ve teşkilatlanmanın muhtevası ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Öyle ki sancak birimi eyaletten sonraki en kapsamlı yönetim birimi olup bu özelliği ona askeri alanda da bir yönetim birimi olma işlevi de yüklemiştir. Osmanlı modernleşmesi konusunda askeri alanda yapılan reformlar belirleyici noktada olmasından kaynaklı bu husus ayrı bir önem ihtiva etmektedir. Eyaletlere benzer şekilde sancaklar da çeşitlere ayrılmıştır ve bu çeşitlilikler yine çok kimlikli Osmanlı'nın farklılıkları uzun süre bir arada tutabilmesinin önemli bir gerekçesi olmuştur.

Hiçbir içerik ya da biçimin, altında yatan temel, doğrultu verici prensiplerden bağımsız olamayacağı gerçeğinden hareketle, çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim ve idare anlayışında belirleyici etkiye sahip olan etmenler incelenmeye çalışılacaktır. Bu vesileyle de çalışmanın, Türkiye'nin idari sistemi hakkında güncel olarak yaşanan tartışmaların dışında, Osmanlı'nın klasik dönem kesitinin ortaya konulmasıyla, idari tarihi çözümlenecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise tezimizin esas konusunu oluşturan modernleşme süreci ele alınacaktır. Ancak modernleşmeden neyin kastedildiğini açıklığa kavuşturmak için, öncelikle farklı tanımlardan yola çıkarak modernleşme hakkında kavramsal bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Sonrasında ise idari anlamda kurumsal bir modernleşmenin tarihsel arka planını oluşturacak şekilde Lale Devri (1718-1730) ele alınacaktır. Nitekim bu dönem Batının, fethedilecek bir coğrafya olmanın dışında kimi zaman öykünülecek ve özellikleri alınacak farklı bir medeniyet olarak ilk defa Osmanlı'nın ilgisine mazhar olduğu dönemdir. Öyle ki "Osmanlı modernleşmesinin mekaniği" şeklinde bir kavramsallaştırmayla bu süreci anlamak daha mümkün görünmektedir. Mekanik derken, bir olgunun hareket, çalışma prensibi, yöntemini (modus operandi) kastediyoruz. Osmanlı modernleşmesinin mekaniği dediğimiz şey üç dinamik üzerine oturmaktadır. Birincisi, Batı karşısında ister savaş meydanında yaşanan yenilgi isterse de güç dengesinin önemli bir unsuru olan askeri

kapasitede farkedilen zayıflık ikincisi, bu zayıflığın üstesinden gelme adına girişilen Batı yönelimli arayış ve reformlar ve son olarak, bu reformlara karşı içeriden gelen tepkilerdir. Bu mekanik belirgin şekilde ilk defa Lale Devri'nde gözlenmektedir. Osmanlı'nın Avusturya-Venedik ittifakı karşısında yenilgiye uğrayarak Pasarofça Antlaşmasını (1718) imzalamak zorunda kalmasıyla başlayıp, Patrona Halil İsyanı (1730) ile sonlanan Lale Devri bu açıdan da anlamlı bir veri oluşturmaktadır. Osmanlı idari modernleşmesine bu açıdan bakıldığında, modernleşme sürecinin genel olarak 19. yy öncesine ve özel olarak Tanzimat öncesine dayandığı görülmektedir.

19. yy ile birlikte deyim yerindeyse ete kemiğe bürünen modernleşme girişimlerini gözlemlemek açısından padişah III. Selim ve II. Mahmud dönemleri en iyi tarihsel örneklerdir. Nitekim Nizam-ı Cedit ordularının kurulmasından Sened-i İttifaka, idari reformları harekete geçiren kanunnamelerden geleneksel idari ve askeri yapının omurgasını teşkil eden Yeniçeri Ocaklarının ortadan kaldırılmasına kadar birçok değişim bu padişahlar döneminde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 19. yy Osmanlı idari modernleşmesini konu alan çalışmamızda her iki padişahın uygulamaları üzerinde ayrıca durulmaktadır.

Yine 19. yy'da modernleşme hareketleri içerisinde III. Selim ve II. Mahmud dönemleri sonrasında Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) ilan edilmiş olan Tanzimat ve Islahat Fermanları modernleşme uygulamaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Aynı zamanda bu dönem zarfında düzenlenmiş bulunan Vilayet Nizamnameleri idari alanda yapılan modernleşme çabaları olarak öne çıkmaktadır. Bu dönem aynı zamanda Babiâli'nin hükümet merkezi olarak konumlandığı ve bu açıdan bürokrasinin öne çıktığı bir dönem olmuştur.

Lale Devri ile birlikte daha görünür şekilde gündeme gelmiş olan modernleşme girişim ve düzenlemeleri ilk dönemlerinden Tanzimat Dönemi ve sonrasına kadar iktidar merkezi ve muhalefet arasında cereyan eden etki-tepki ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Tanzimat'ın son dönemlerinden I. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında II. Meşrutiyetin ilanına kadar geçen sürede özellikle Yeni Osmanlılar ve Jön Türk'ler olarak bilinen örgütlü muhalefet hareketi Osmanlı modernleşmesinin önemli dinamiklerinden hatta belirleyici unsurlarından olmuştur. Dolayısıyla bu muhalif hareketi incelemek modernleşme sürecini anlamak açısından önemlidir. Nitekim Osmanlı modernleşmesinin farklı bir mecrada fakat otoriter bir siyasetle yürütüldüğü II.

Abdülhamit döneminin seyrini belirleyen de yine iktidar merkezi ile Jön Türk'ler-İttihat ve Terakki- arasındaki sert mücadele olmuştur.

Metodolojik olarak bu çalışmada nitel gözleme dayalı tarihsel araştırma yöntemi esas alınmıştır. Böylece Osmanlı modernleşmesinin kaynakları ve gelişim seyri hakkında kaleme alınmış ikinci elden yazılı kaynaklar çalışmanın temel dayanağını oluşturmuştur. Bu kaynaklar üzerinden, Osmanlı modernleşmesinin bağlamına oturtulması amacıyla tarihsel olarak klasik dönem, Lâle Devri'nden 19. yy'a kadarki süreç ve 19. yy boyunca yaşanan gelişmeler şeklindeki ayrımlar işlenmiştir. Elde edilen bilgiler karşılaştırma yapılmak suretiyle tahlil edilmiştir. Araştırılan kaynakları, 19. yy boyunca yaşanan gelişmeleri en genel hatlarıyla birer modernleşme uygulamaları olarak ele alan ve almayan şeklinde iki ana kategoriye ayırmak mümkündür. Bu kaynaklarla bir senteze varılarak, Osmanlı modernleşmesinin şahsına münhasır yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tarihsel incelemeler her ne kadar bugünden geriye doğru bir bakışla öznel bir takım yargımalara maruz kalıyorsa da, bu çalışmaya kaynak teşkil eden eserlerin subjektif yargılarından sıyrılmak amacıyla mümkün mertebe dönemin koşulları göz önüne alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasında, genel olarak Osmanlı Tarihi ve onun özel bir biçimi olarak idari tarihi ve modernleşmesi gibi alanlarda başta Kemal H. Karpat, Şerif Mardin, İlber Ortaylı, Erik Jan Zürcher, Enver Ziya Karal, Niyazi Berkes olmak üzere birçok yazarın kaynaklarından yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI KLASİK YÖNETİM SİSTEMİ

1.1. TIMAR SİSTEMİNİN YAPISI

Osmanlı'da ilk fetih dönemlerinde başlamak üzere, fethedilen yerlerde elde edilen tüm varlıklar; arazilerden limanlara, değirmenlere kadar her şey tahrir (yazılı kayıt) defterine kaydedilirdi. Bunlar içindeki arazi tahriri has, zeamet ve tımar şeklinde üçe ayrılırdı.¹ Has, geliri yılda yüz bin akçeden fazla olan dirliklerdi. Ve genelde, beylerbeyi, vezir gibi üst düzey devlet görevlilerine tahsis edilirdi ve tahsis edilen kişide görevi boyunca kalırdı ancak görev sona erdiğinde veyahut vefat ettiğinde has geri alınırdı. Yani has miras olarak çocuklara kalamazdı. Zeamet, yirmi binden yüz bin akçeye kadar geliri olan dirliklere denirdi ve subaşı, defterdar gibi orta düzeyli yetkililere verilirdi. Ayrıca verasetle çocuklara kalabilirdi. Son olarak da yıllık getirisi yirmi bin akçeye kadar olan tımarlar bulunmaktadır ve genelde sipahilere tahsis edilmiştir. Tımar da zeamet gibi mirasçılara kalabilirdi.²

Bu sistemin genel olarak askeri ve iktisadi olmak üzere iki temel amacı bulunmaktaydı. Örneğin has ve zeamet sahiplerinin, yıllık gelirden ulufesini çıkardıktan sonra kalan kısımdan her beş bin akçe için bir atlı asker (cebeli) beslemek gibi bir yükümlülüğü bulunmaktaydı. Tımar sahibi için ise aynı durum üç bin akçe için geçerliydi. İktisadi olarak da amaç en küçük toprak parçasına kadar üretime aktif olarak sokulup, kendi kendisine yetmesini sağlamak içindi.³ Ayrıca bu şekilde toprak parçasının sınırlandırılmasıyla, birilerinin fazla toprak sahibi olarak devlete başkaldırmasının önüne geçilmiş oluyordu.

¹ Pamuk Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1997, s.39

² Halil Cin, Gül Akyılmaz, **Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Çağ Üniversitesi, Adana, 2000, s. 266

³ Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, s.19

1.2. EYALET

Osmanlı idari teşkilatlanması temel olarak iki gruptan oluşmaktaydı. Bunlardan birincisi, içerisinde sancakbeyi, vezir gibi yöneticilerin bulunduğu, üst düzey amirler, beyler manasına gelen ümera grubudur. Diğeri ise genel olarak dini işlerle alakadar olan ve dini eğitimlerden geçmiş bulunan ilmiye grubudur. İdari yapının gücü de esasen her iki grubun, merkezi idarenin kumandasında, uyumlu şekilde çalışmalarından kaynaklanmaktadır.⁴

Osmanlı idari teşkilatlanması yukarıdan aşağıya doğru saraydan sonra, eyalet, sancak, kaza ve köylerden teşekkül etmekteydi.⁵ Eyalet görüldüğü üzere en büyük idari organı temsil etmekteydi. Kelimenin kökeni Arapçadır ve “iyale”den gelmektedir. İyale ise idare etmek anlamındadır. İmparatorlukta eyalet kavramından önce aynı idari birimi tarif etmek üzere, beylerbeyliği gibi farklı kelimeler kullanılmıştır. Ancak daha sonra kavramın kendisi kullanılmaya başlanmıştır.⁶ Başında beylerbeyinin bulunmasından dolayı Beylerbeyliği de denilmektedir.

Başında en yetkili isim olarak beylerbeyinin bulunmasına rağmen padişahlar, beylerbeyinin yanında eyalete her zaman ikinci yetkili olarak bir kadı atardı. Beylerbeyi yürütme pozisyonu olurken, kadı ise yasa ve hukuk işlerinden sorumlu olmaktadır. Bu iki yetkili birbirine karşı sorumlu ve bağlı idi. Söz gelimi kadının onayı olmadan beylerbeyi hiçbir ceza veremezken, kadının ise beylerbeyine rağmen herhangi bir kararı uygulama yetkisi yoktu. Kadı'nın eyalet içerisindeki konumunun en temel teminatı ise kendisinin bizzat Divan-ı Hümayun'a arzda bulunabilmesiydi.⁷

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'ne eyalet teşkilatlanmasının Türk-İslam devletlerinden kalma olduğu genel olarak ifade edilmektedir. Ancak orijinin neresi olduğuna dair farklı fikirler de bulunmaktadır. Sasaniler zamanında İran'da ve

⁴ Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2017, s.98-100

⁵ İbrahim Halil Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt 1, Ankara, 1988, s.503

⁶ Halil İnalçık, **Eyalet**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 1995, s.548-550

⁷ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.108

sonrasındaysa Memluk Devleti'nde ve Selçuklular tarafından da uygulanmıştır.⁸ Ancak kesin olarak bilinen nokta, 1361 yılından sonra Rumeli'deki fetihlerin ardından bu alandaki denetimi daha sıkı tutmak maksadıyla Rumeli Beylerbeyliği kurulmuştur ve esasen eyalet sisteminin bu tarihten itibaren uygulanmaya başladığı kabul edilmektedir.⁹ Daha sonrasında Osmanlı'nın Anadolu'da topraklarının genişlemesiyle birlikte burada da kontrol güçleşmiş ve üstesinden gelebilmek maksadıyla 1393 yılında Anadolu Beylerbeyliği ilan edilmiştir. Sonraki yıllarda da mevcut idari teşkilatlanma gereksinimlere karşılayamadığında da eyalet sayıları arttırılmıştır. Öyle ki 16. yüzyılın başlarında devletin sınırları içerisinde sekiz eyalet bulunmaktayken 17. yy'da kırk kadar eyalet bulunmaktaydı.¹⁰

Bununla birlikte Osmanlı'da eyaletler içinde en önemli konum Rumeli Eyaleti'nin ve ardından Anadolu Eyaleti olmuştur. Ayrıca Osmanlı idari teşkilatlanması içerisinde eyaletler birçok farklı özellik göz önünde bulundurularak Salyaneli, Salyanesiz ve Mümtaz eyaletler olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bunlar içerisinde özellikle Salyaneli ve Salyanesiz eyaletlerin temel ayırım noktasını tımar sistemi oluşturmuştur.

1.2.1. Salyanesiz Eyaletler

Salyane kelime anlamı olarak yıllık demektir. Bu tip eyaletlere, miri toprak rejimine bağlı bulunan eyaletler de denmekte olup tahrir yapılanmasının yürürlükte olduğu eyaletlerdir. Dolayısıyla tımar sistemi bulunmaktadır ve bu şekilde merkezi denetimin daha sıkı olduğu eyaletlerdir. Yıllık olarak eyaletin masrafları çıkarılır ve geriye kalan kısım hazineye aktarılırdı. Has, zeamet ve tımar dağılımı bu eyaletlerde geçerli olmuştur. Salyanesiz eyaletlere örnek olarak, Rumeli, Diyarbakır, Anadolu ve Maraş eyaletleri verilebilir.¹¹

⁸ Nejat Göyünç, **Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında**. Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1991, s.78

⁹ İlber Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008

¹⁰ Şerafettin Turan, **XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı**, Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı, Ankara, 1963, s. 201

¹¹ Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2017, s.212

1.2.2. Salyaneli Eyaletler

Bu tip eyaletlerde gelir ve giderler yıllık olarak muhasebe edildikten sonra kalan kısım irsaliye olarak merkeze aktarılmaktadır. Bu yüzden Salyaneli adı verilmiştir. Tahrir yapılmayıp has, zeamet ve tımar da bulunmamaktadır. Dolayısıyla denetim Salyanesizlerde olduğu kadar sıkı değildir. Padişahın otoritesini tanıyıp ona bağlı olmakla birlikte özerk bir statüleri de bulunmaktadır. Bu tip eyaletlerin genellikle merkezden uzak olmalarından ötürü denetimleri zordur. Bağdat, Cezayir ve Habeş bu tip eyaletlere örnektir.¹²

1.2.3. Mümtaz Eyaletler

Osmanlı idari teşkilatlanması içerisinde şahsına münhasır bir takım eyaletler de bulunmaktadır. Bu eyaletlere genelde merkezden beylerbeyi atanmayıp, kendi içlerinden ve kendi aristokrasisine uygun kişilerden beylerbeyi seçilirdi. İşte bu tip eyaletlere Mümtaz (imtiyazlı) ismi verilmiştir. Bu eyaletlerde de tahrir yapılmayıp, yıllık belli bir vergi kesilirdi ve savaş zamanında kendisinden istenen sayıda asker gönderme zorunlulukları vardı. Bu eyaletlere bu tip imtiyazlar tanınmasının dini, tarihi, coğrafi ya da iktisadi sebepleri bulunmaktaydı. Karadağ eyaleti coğrafi olarak ulaşımı zor ve yıllık gelirinin sınırlı olması sebebiyle mümtaz bir eyalet olarak kabul edilmiştir.

Bunun yanı sıra eyaletlerin statüleri zaman içinde değişikliğe uğrayabilmiştir. Örnek olarak Trablusgarp eyaleti imtiyazlı bir eyalet iken sonradan normal bir Salyaneli eyalet yapılmıştır.¹³ Yine örneğin Mısır'ın, Mehmet Ali Paşa'nın isyanından (1831-33) önceki statüsü Salyanelidir. Fakat isyandan sonra Mümtaz bir eyalet olmuştur. Bununla birlikte imtiyazlı eyaletlerin özerklik dereceleri de farklı olabilmekteydi. Mesela Mekke Şerifliği'nde emirin ehlibeyt soyundan geldiği kabul edildiği için, Osmanlı Devleti onlara ayrı bir ihtimam göstermekle kalmaz aynı zamanda maddi destekte de bulunurdu. Ya da Kırım'da Cengiz Han soyundan gelen yönetici erkânın aynı yönetici konumlarını

¹² Mustafa Öztürk, **Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi**. *History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı*, Ankara, 2010, s. 330

¹³ Ekrem Buğra Ekinci,(2008 Güz). **Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyaletler**, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, İstanbul, 20018, s.24-82

sürdüremelerine izin verilmiştir. Yine Bulgaristan neredeyse müstakil bir devlet olacak kadar geniş bir yetki alanına sahipti.

Ancak kendi aralarındaki birçok farklı özelliklere rağmen neredeyse hepsinin uymak zorunda olduğu kurallar da bulunmaktaydı. Her şeyden önce yöneticiler kim olursa olsun sultanın tasdikinden geçmek, vergilerini ödemek ve savaşta asker göndermek zorunlulukları vardı. Özerklik dereceleri farklı olmakla birlikte bağlı bulunan imtiyazlı eyaletlerden bazıları şunlardır; Kırım Hanlığı, Mısır Hidivliği, Mekke Şerifliği, Bulgaristan Eمارeti.. vd¹⁴

Kısaca açıklamaya çalıştığımız bu eyalet biçimleri esasında Osmanlı Devletinin gücünün temelini oluşturmaktadır. Zira Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde etnik ve dini açıdan çok farklı unsurları barındırmaktaydı ve aynı zamanda bu farklılığı barındıracak ölçüde de geniş bir alana hükmetmekteydi. Salyanesiz olanlar devlet mekanizmasının çekirdeğini oluştururken, merkezden çevreye doğru gevşeyen bağlarla, Salyaneli olanların da devlete ciddi getirileri olmuştur. Ve son olarak da imtiyazlı olanlar, çok farklı yapıdaki milletleri idare etmede ciddi avantajlar sağlamış olup, devlete olan bağlılık ve sadakatlerini pekiştirmiştir.

1.3. BEYLERBEYİ, EYALET DİVANI VE EYALETLERİN TEFTİŞİ

1.3.1. Beylerbeyi

Beylerbeyi, eyaletin yürütme erkinin en üst noktasındaki amiridir. Yapı ve kavramın nereden geldiğine ilişkin farklı görüşler olmakla birlikte, İran'da prensler prensi manasında" ihkan-ı ihkanat", Araplar "emirül ümera", Selçuklularda melikül ümera ve sonrasında Osmanlılarda ise mirlerin miri anlamında "miri miran" ve beylerbeyi olarak kullanıma girmiştir. Sonuç itibariyle Memluktardan Selçuklulara ve Altın Ordu Devleti'ne kadar benzer bir kurumsal yapı olmasından dolayı beylerbeyliğinin temeli genel olarak Türk-İslam Devletleri'ne dayandırılmaktadır.¹⁵

¹⁴ Mehmet İpşişli, (1992) **Beylerbeyi**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 1992, s.69-72

¹⁵ Erol Özbilgen,(2003). **Bütün Yönleriyle Osmanlı, Adab-ı Osmaniyye**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.203

İdari teşkilatlanmada eyaletin askeri, siyasi ve asayiş işlerinin icrasından beylerbeyi sorumlu bulunmaktaydı. Adli işlerin başında ise merkezden görevlendirilmiş kadılar bulunmaktaydı. Beylerbeyi kadının sorumluluğu altında bulunan işlere müdahale yetkisi bulunmamakla birlikte, icra makamı olması dolayısıyla kararların yürürlüğe girmesi onun da yetkisi altındaydı. Eyaletlerin bir altında bulunan sancakların idaresinden beylerbeyi değil sancakbeyleri sorumluydu ve beyler direk Divan-ı Hümayun ile iletişim kurabiliyorlardı. Beylerbeyi esasen paşa sancağından sorumluydular ve savaş zamanı eyaletine bağlı sancak beyleri onun kumandasında savaşa girerlerdi.

Beylerbeyi eyalet divanına başkanlık yapar ve bu vesileyle bir yönüyle sadrazamın yereldeki temsilcisi pozisyonundaydı. Eyalet divanının belli başlı azaları olarak kethüda, kadı ve subaşı idi. Divanda alınan kararlar beylerbeyinin onayından geçmeden yürürlüğe girmezdi. Bunun yanı sıra eyalet divanında alınan kararlar hususunda bir takım şerhleri olan kimseler bir üst itiraz mercii olarak Divan-ı Hümayuna gidebilirlerdi. Bu da aslında alınan kararların son kerte de bir mutabakatla alındığını gösteriyordu.¹⁶

Beylerbeyi ümera sınıfından gelmekte olup önceleri ekseriyetle Türklerden oluşmaktayken sonraları devşirmeler de görevlendirilmeye başlanmıştır. Bu devşirmeler belli eğitim devresinden geçtikten ve taşrada bir takım görevler üstlendikten sonra uygun görülmeleri halinde beylerbeyi olabiliyorlardı.¹⁷ Bir eyalet yapısı içinde beylerbeyinin kaldığı merkez sancağa, paşa sancağı adı verilirken, şehzadenin kaldığı sancağa ise Çelebi Sultan sancağı denmekteydi. Örneğin; Kütahya sancağı, Anadolu Beylerbeyliğinin paşa sancağıdır.

Beylerbeyleri arasında en üst rütbeli olan Rumeli Beylerbeyi'dir ve ardından Anadolu Beylerbeyi gelmektedir. Öyle ki Divan-ı Hümayun'a katılabilmektedir. Ayrıca saray tarafından yazılan fermanlarda kendisinden paşa tabiriyle söz edilmiştir.¹⁸

¹⁶ Erol Özbilgen,(2003). **Bütün Yönleriyle Osmanlı, Adab-ı Osmaniyye**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.203

¹⁷ Mehmet İpşişli, (1992) **Beylerbeyi**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 1992, s.72-74

¹⁸ Age..s.73

1.3.2. Eyalet Divanı

Eyalet divanına beylerbeyi divanı da denilmiştir ve bu yapı eyalet yönetimindeki en üst kuruldur. Kurulun başkanlığı beylerbeyine aittir ve direk şahsına bağlıdır. Divan-ı Hümayun nasıl ki padişahın sarayında toplanıyorsa, eyalet divanı toplantıları da beylerbeyinin konağında yapılırdı. Ayrıca yapı olarak da Divan-ı Hümayuna çok benzemektedir -ki zaten önemli oranda tahtın taşradaki temsilcisi gibiydi.

Eyalet Divanı'nın zabıt tutma işlerini, Divan Efendisi yürütüyordu ve kendisine bağlı birçok kâtip bulunmaktaydı. Divan efendisi görevi aynı zamanda görüşülecek meseleleri sıraya koymak ve merkezle olan yazışmaları tertiplemekti. Ayrıca divanda hazine defterdarı, tımar defterdarı ve kethüdası, kadı, tezkireci, subaşı, ruznameci ve Türkçe bilmeyen insanların şikâyetlerini aktarmalarını sağlayacak tercümanlar vardı.

Divan toplantılarında en başta saraydan gelen talimatlar okunur ve ardından sancaklarla ilgili meseleler görüşülürdü. Daha sonra da halkın şikâyet ve istekleri dinlenir ve karara bağlanırdı. Bu şikâyetler üzerine, özellikle örfi konularda, bir mahkeme divanı gibi de işlev görmekteydi.¹⁹

Divanda alınan tüm kararlar kayda geçirilir ve ardından beylerbeyinin onayına sunulurdu. Onaydan çıkan kararlar divan kararı şeklinde işlem görürdü ve bu kararlar iki nüsha şeklinde basılırdı. Biri eyalette saklanır diğeri ise Divan-ı Hümayuna gönderilirdi.²⁰

1.3.3. Eyaletlerin Teftişi

Osmanlı Devleti'nde 19. yy da yapılan reformlara kadar her yönüyle padişah merkezli bir yönetim tarzı uygulanmaktaydı. Zira bu politika kendisini en fazla yakın çevresindeki taşra teşkilatları üzerinde hissettirmekteydi. Bürokratik olarak devlet, taşradaki sıkı denetimi bir nevi padişahın taşradaki temsilcisi olan beylerbeyi ve ona bağlı çalışan görevliler vasıtasıyla oluşturmuştur. Ancak aşırı yetki birikmesinin oluşturacağı muhtemel tehlikeler göz önüne alınarak beylerbeyi de bir çeşit kontrol ve

¹⁹ Age.s.74

²⁰ Age.s.73

sınırlandırma altına alınmıştır. Bu kontrolü de kadılar ve yine kadılar kadar özerkliğe sahip olan defterdarlar aracılığıyla yapmıştır.²¹

Ayrıca kadı ve defterdarlar gerektiğinde beylerbeyini Divan-ı Hümayun'a şikâyet edebiliyor ve cezalandırılmasını sağlayabiliyorlardı. Kademe olarak beylerbeyinin altında yer alsalar da bu hak ve inisiyatif onlara merkez tarafından verilmiştir. Dolayısıyla denilebilir ki; Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatlanmasında, beylerbeyi, kadı ve defterdar arasında hassas bir mizan oluşturulmuştur ve işler bu minvalde yürütülmüştür.²²

1.4. SANCAK YÖNETİMİ VE SANCAKBEYİ

1.4.1. Sancak

Sancaklar Osmanlı devlet yapısı içinde eyaletlerden sonra gelen en temel idari teşkilattır ve başındaki yetkiliye sancakbeyi denilmektedir. Sancaklar gerek idari, gerek mali ve askeri açıdan devletin idari teşkilatında çok önemli bir yere sahipti. Zira şehzadeler devlet yönetim usul ve esaslarını öğrenmek için sancağa gönderilirdi, yine tımar sisteminde dirliklerin taksimatı sancaklara göre yapılırdı ve Divan-ı Hümayunun kararları sancaklara hitaben kaleme alınmaktaydı. Bunların yanı sıra savaş zamanında sancakbeyleri komutası altındaki tüm askerlerle beylerbeyinin yönetiminde cephede yerlerini almaktaydılar. İşte bu noktalar sancakların hem askeri açıdan hem de mali ve idari açılardan önemini ortaya koymaktadır.

Sancaklar belirlenirken en çok göz önünde bulundurulanan etmenler coğrafi konum ve dilsel, kültürel özelliklerdir. Osmanlı Devleti genelde Anadolu'da fethettiği beyliklerin sınırlarını aynen koruyarak onları birer sancak statüsüne kavuşturmuştur. Bu sancaklardaki toplulukların aynı etnik kökenden gelmeleri içsel asayiş ve güvenin sağlanabilmesi açısından çok faydalı olmuştur.²³

²¹ Halil Cin, Gül Akyılmaz, **Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Çağ Üniversitesi, Adana, 2000, s. 215

²² Age.. s. 216

²³ Feridun Emecen, **Beylikten Sancağa: Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Bazı Mülâhazalar, Belleten**, Ankara, 1996, s. 91

Sancaklar da eyaletler gibi değişik özelliklerde üç farklı şekilde bulunmaktaydı. Klasik Sancaklar, Yurtluk-Ocaklık Statüsünde Sancaklar ve Hükümet Statüsünde Sancaklar.

1.4.1.1. Klasik Sancaklar

Osmanlı merkezi yönetimine direk bağlı olan sancaklar olup, arazi tahririnin yapıp, tımar sisteminin uygulandığı sancaklardır. Bu sancaklar diğer sancak tiplerine göre merkezi otoriteye daha sıkı bağlarla bağlıydılar. Klasik sancaklar devletin herhangi bir eyalette muhakkak bulundurmamak isteyebileceği türden sancaklardır. Beylerbeyinin ve şehzadelerin kaldığı sancaklar da klasik sancak statüsündedir.

Şehzadeler Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı bulunan sancaklara gönderilmezlerdi. Genelde Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlı olan sancaklara gönderilirlerdi. Bu sancaklardan payitahta en yakın olan sancakta bulunan şehzadenin sultan olma olasılığı daha yüksekti.

1.4.1.2. Hükümet Statüsünde Sancaklar

Bu sancaklar genelde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde uygulanmış sancak türleridir. Genel anlamıyla sancakların kurulurken coğrafî, kültürel, ekonomik özellikleri göz önünde tutulmuştur.²⁴ Bu sancaklarda da benzer kaygılar güdülmüştür. Bu bölgenin arazi yapısının dağlık oluşu, temel geçim kaynağının da tarım ve hayvancılık oluşu orada yaşıyan insanların özellikle ulaşımı zor olan yerlerde, göçer şekilde yaşamaya zorlamıştır. Bu özelliklerinden ötürü neredeyse hiçbir devlet o bölgede kesin bir denetim kuramamıştır. Sağlam bir denetimin kurulması için Yavuz Sultan Selim dönemin ünlü devlet adamlarından İdris-i Bitlisi'den önerilerini istemiş, o da kendisine bölgenin farklı özelliklerini dikkate alacak şekilde Hükümet ve Yurtluk-Ocaklık tipi sancakların kurulmasını önermiştir.²⁵

Hükümet tipi sancaklarda, savaş zamanlarında gösterdikleri başarı ve hizmetleri karşılığında arazi, bu sancakların beylerine mülk olarak verilmekteydi. Bu sancaklarda arazi tahriri yapılmazdı ve dolayısıyla zeamet ya da tımar sistemi yoktu. Gelir tamamen

²⁴ Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2017, s.219

²⁵ Age.s.220

arazinin verildiği sahibine aitti ve vergileri de ancak sancakbeyi toplayabilirdi. Yine Osmanlı idaresinden herhangi bir görevli denetim maksadıyla bu eyaletlerde bulunmazlardı. Ancak sancakbeyi yine de yılda belirli bir miktar vergiyi hazineye yatırmak ve aynı zamanda savaş zamanı sancağı altında bulunan tebaasından ve aşiretinden oluşan kuvvetlerle cephede bulunmak durumundaydı. Ayrıca tıpkı eyaletlerde olduğu gibi yargı konularında sadece merkezden atanan kadı yetkiliydi. Bunların yanında bir de devlet tarafından görevlendirilmiş, yeniçerilerden oluşan bir güç bulunmaktadır.

1.4.1.3. Yurtluk-Ocaklık Statüsünde Sancaklar

Bu tip sancaklar da hükümet statüsündeki sancaklara benzemektedir. Bu sancaklara Ekrad (Kürt) sancakları ismi de verilmiştir. Ve yine esas olarak Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda uygulanmıştır.²⁶ Bu sancaklarda sancakbeyi iki durumda değiştirdi ya ölüm ya da görevi kötüye kullanma durumunda – ki yine aileden biri sancakbeyi olması kaydıyla. Ayrıca bu sancaklarda da tahrir yapılmakta ve has, zeamet ve tımar düzeni bulunmaktaydı. Buna dayanarak da sipahiler bulunmaktaydı. Bu yapısından kaynaklı bu tip sancaklar, hükümet statüsündeki sancaklardan daha fazla merkezi yapıya tabii olmuştur. Yine tüm sancaklarda olduğu gibi savaş zamanı yönetimi altında bulunan askerlerle savaşta yerini almak zorundaydı.²⁷ Aslında bu özellikleriyle klasik sancaklardan farklı olmayıp tek farkı sancak otoritesinin belirli bir soyun hakkı haline gelmiş olmasıydı. Ancak bu şekilde bu geniş aşiretlerin devlete olan bağlılıkları pekiştirilmiş ve bu güç vasıtasıyla muhtemel isyanların da önü alınmak istenmiştir.

²⁶ Ahmed Akgündüz, **İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı Kamu Hukuku 1**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2011, s.301

²⁷ Nejat Göyünç, **Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında. Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1991, s.272

1.4.2. Sancakbeyi

Osmanlı'da sancakların başında bulunan görevlilere Mirliya ya da Sancakbeyi denilirdi. Kendisi padişahın sancaktaki yürütme yetkisini temsil ederdi ve sancak sınırları içerisindeki askeri ve idari en üst yetkiliydi. Sancakbeyleri şehzadeler haricinde genelde ümera sınıfından gelenlerden, defterdarlardan ve kethüdasından ya da alaybeyi gibi taşra görevlileri arasından seçilirdi.

Sancakbeyinin geniş yetki ve sorumlulukları vardı. Ancak en önemlisi asayişin sağlamak ve savaş zamanı komutasındaki birliklerle cephede hazır bulunmaktı. En önemli asayiş konusunu da esasen tımarların düzenli bir biçimde işlenmesini sağlamak oluştuyordu.

Bu sancakbeyleri görevlerini yerine getirirken de en büyük dayanaklarını sancak kanunnameleri oluştuyordu. Çok detaylı olan bu kanunnameler her bir sancağa özel olarak çıkarılırdı. Öyle ki, tımarların tertibatından, göçerlerin yaylakları kullanma kurallarına, vergilerden, askerlerin konumlarına kadar çok önemli konularda izlenmesi gereken kural ve kaideleri içermekteydi. Bu kanunnameler hemen her konuda ortaya çıkabilecek anlaşmazlık durumlarında başvurulacak temel kaynaktı.

Sancakbeyinin bir üst kademesinde beylerbeyi bulunmaktaydı ve ona bağlıydı. Payitahttan kendisini ilgilendiren her talimat önce beylerbeyine ardından sancakbeyine gelirdi. Ancak terfi ya da atama gibi konularda doğrudan payitahta bağlıydılar.

Sancakbeyleri kıdemlerine göre iki yüz bin akçe ile altı yüz bin akçe arasında değişen hasları kullanım hakkına sahiptiler. Sahip oldukları has ile kıdemleri arasında çok açık bir uyum olurdu. Hası fazla olan sancakbeyi protokolde hası daha az olan sancakbeylerinin önünde yer alırlardı. Bazı sancakbeyleri vardı ki aynı zamanda vezir rütbesine sahipti onlar tüm hepsinden daha kıdemliydi.²⁸

Sancakbeylerinin tek gelirleri haslar değildi. Bunun yanında suç işlenmesi durumunda resm-i cürm-ü cinayet ile bâd-ı hevâ adları altında alınan vergilerden yarısı ona aitti. Ek olarak da öldürülen hayvan postları çok ucuz fiyata kendilerine verilirdi ve bu da onlara ciddi gelir sağlardı.

²⁸ Halil Cin, Gül Akyılmaz, **Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Çağ Üniversitesi, Adana, 2000, s. 213-222

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İDARİ SİSTEMİNİN MODERNLEŞMESİ

2.1. MODERNLEŞME VE SİYASAL MODERNLEŞME

Günümüzde gündelik yaşamda oldukça kullanılır hale gelen modern ve modernleşme sözcükleri, anlam ve kapsamı çok geniş bir kavramlardır. Latince kökenli olup şimdi anlamına gelen, ‘modo’ ve ‘modernus’ kelimelerinden türemiştir.²⁹ Bu dilbilimsel tanımlamada modern kavramının zamansal yönüne vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu anlamıyla modern, yeniye yani bugüne karşılık gelirken buna karşıt olan ise eski, geçmiş yani geride bırakılmış olandır. Bu karşıtlık içerisinde etik bir yargı bulunup modern olan ilk elden avantajlı ve üstün olandır. Ancak modern kavramının aynı zamanda bir ayırım çizgisi olarak kullanıldığı da görülmektedir. Jürgen Habermas’a göre “modern kavramı Latince modernus biçimiyle ilk defa 5.yy’da resmen Hristiyan olan o dönemi, Romalı ve Pagan geçmişten ayırmak için kullanıldı. İçerikleri sürekli değişse de, modern terimi hep, kendini eski’den yeni’ye bir geçişin sonucu olarak görmek adına, antik çağla kendisi arasında bir ilişki kuran dönemlerin bilincini dile getirmiştir.”³⁰ Burada modern kavramı anlık, gelip geçici ve sürekli değişime atıfta bulunmaktadır. Böylece modern olan sadece modern öncesi ile bir kopuşu değil kendi içinde de bir kopuşlar silsilesine maruz kalacaktır ve netice de içsel tutarlılıktan mahrum kalacaktır. Peki bu düzeyde gelip geçici ve anlık olan modernite, hangi sabitler ve süreklilikler vasıtasıyla yüzyıllarca kendisini var edebilmiştir? Baudelaire, Modern Hayatın Ressamı (1863) adlı makalesinde moderne ilişkin “Modernite, anlık olandır, geçip gidendir, olumsal olandır; sanatın yarısıdır; öteki yarısı ise, sonsuz olandır, değişmeyendir” şeklinde bir değerlendirmede bulunur. David Harvey’e göre modernizmin, gelip geçici olanla değişmez olanın gerilimli birlikteliği, modernizm hakkındaki tanımsal çeşitliliğin temel sebebidir zira modernizmin tarihi bu iki özellik arasında gidip gelmenin tarihidir. Habermas’a göre Modernizm’de sürekli ve değişmez olan, Aydınlanma düşüncesinin ilerleme fikrine olan bağlılığıyla alakalı olarak, rasyonel düşünmek ve bu vesileyle toplumu akılcı bir şekilde düzenlemekle, efsanenin, dinsel

²⁹ Raymond Williams, **Anahtar Sözcükler**, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s.251

³⁰ Jürgen Habermas, **Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje**, Dipnot Dergisi, İstanbul, 2010, sayı:1, s.29-41

inançların, hurafelerin etkisinden kurtularak özgürleşmesi ve bu projeye insanlığın evrensel müşterekleridir.³¹

Anthony Giddens modernlik için “17.yy’da Avrupa’da başlayan ve sonradan neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder” demektedir.³² Ancak bu tanımın sınırlılığı yine Giddens’in kendisi tarafından kabul edilmektedir; “bu yaklaşım modernliği belli bir zaman süreci ve coğrafi çıkış noktasıyla ilişkilendirir; ama onun temel karakteristiklerini de şu an için bir kara kutu içerisinde dikkatlice istiflenmiş olarak bir kenara bırakır.”³³ Jean Baudrillard’a göre ise modernlik, “kendisini gelenekle, yani tüm öbür eski ya da geleneksel kültürlerle karşılaştıran medeniyet tarzının karakteristiğidir: eski ya da geleneksel kültürlerin coğrafi ve simgesel çeşitliliğiyle yüz yüze gelen modernlik, Garp’tan saçılarak, kendisini tüm dünyaya homojen bir birlik olarak dayatır.”³⁴ Bu tanımın modernleşmeyi Batı ve Avrupa merkezli bir olgu olarak anladığı ve doğal olarak Modernleşmeyi Batılılaşma ile aynı anlamda değerlendirecek bakış açısına temel teşkil edeceği açıktır.

Modernleşme, 17.yüzyıla kadar, seküler görüş ve akılcı düşünüş tarzındaki gelişmeleri, otoriter rejimlerin ve bâtil inançların baskısından kurtulmayı ifade etmekteydi. 17. yüzyılın sonlarından bu yana, Batı ülkelerinin elde ettiği veya ulaştığı seviyeye yükselmeyi, özellikle, Batının ilim ve teknoloji seviyesine erişmeyi ve Batı zihniyetini benimsemeyi ifade eden Batılılaşma sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılmaya başlamıştır.³⁵ İkinci Dünya Savaşından sonra ise Batılılaşma sözcüğü, en azından, coğrafik anlamını kaybetmiş ve 1950 yıllarından bu yana modernleşme, özellikle toplum bilimcilerin sıklıkla kullandıkları bir kavram haline gelmiştir.

³¹ David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, (Çev. Sungur Savran), Metis Yay., İstanbul, 2010, s.23

³² Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, (Çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yay., İstanbul, 1994, s.9

³³ Age..s.9

³⁴ Steven Best, Douglas Kellner, **Postmodern Teori**, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yay., İstanbul, 1998, s.15

³⁵ Atillâ Bâransel, “**Toplumsal ve Kültürel Değişme Olarak Modernleşme**”, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, 1974, s.75.

Modernleşme, yeni bir sözcük olmakla beraber, ifade ettiği sürecin çok eski olduğunu belirtmek gerekir.³⁶

Çözümleyici bir yaklaşım açısından ‘modernleşme’ iki boyutta ele alınabilir. İlk olarak, modernleşme kendi içinde iki farklı ucun/kutbun varlığını ifade eder. Her şeyden önce “modernleşmek” isteyen bir şahıs veya ülke olmalıdır. İkinci olarak da modernleşmek için örnek alınabilecek bir diğer kişi veya ülke olmalıdır. Bir diğer ifadeyle öz olarak, “modernleşme” bu iki kutbun/ucun tarihsel etkileşimi olarak değerlendirilebilir. Bir diğer boyutta ise alıcı olan ucun/kutbun belirtilen “modernleşmenin “iyi bir şey” olduğuna kanaat getirmesi gerekiyor. Ayrıca “modern ülkeler/kişiler” kendilerinde mevcut var olanın farklı olduğunu ifade etmelidir.³⁷

Bu çerçevede ele alındığında modernliğin ikili özelliği veya birbirlerinin karşısında konumlanan/konumlandırılan iki özne/kimi zaman nesne yapısının olduğu söylenebilir. Bu noktada modernliğin hangi kıstaslara göre ortaya çıktığı veya fikriyatının nasıl oluştuğu da öne çıkan bir diğer sorunsaldır. Değişim ve akılcılık temelinde tanımlanan ve bir o kadar da bunlara dayandırılan modernleşmeyi, salt tarihi sürekliliğe sahip olaylar bütünü olarak ele almak mümkün değildir.

Modernlik sadece değişim ya da olaylar silsilesi olarak ele alınmamalıdır; rasyonel, bilims ve tekniğin gelişiminin yanında ve idari faaliyetlerin sonuçlarının yaygınlaştırılmasıdır. Bu nedenle modernlik toplumsal yaşamın çeşitli bölümlerinin giderek farklılaşmasını içinde barındırır.³⁸ Batı’daki en güçlü modernlik yaklaşımı, en derin etkileri yaratmış yaklaşım özellikle, rasyonalizmin geleneksel değer yargıları biçiminde tanımlanan sosyal bağlar, örf, adet, gelenek, görenek ve inanç yapısının yıkımını gerektirdiğini/dayattığını ve modernleşme etmenlerinin belli bir toplumsal sınıf veya kategorinin değil, aklın kendisini ve aklın zaferini hazırlayan tarihsel ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.³⁹

Modernleşme ve modernliğe olan talep dünyanın belki de en karşı konulmaz ve en yaygın ihtiyaç olarak tanımlamak mümkündür. Günümüzde pek çok halk kültürel olarak modernitenin cazibesine yakalanıp modernleşmiş veya modernlik ile ilgili geleneklerini sürdürme yolunda ilerlemiştir. Modernleşme bütün dünyada yayıldıkça,

³⁶ Age..s. 75-76

³⁷ Zafer Cirhinlioğlu, **Az Gelişmişliğin Toplumsal Boyutu**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.19.

³⁸ Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, (Çeviren: Hülya Tufan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.25.

³⁹ Age.s.27

ortak yönler kadar çeşitli ülkelerdeki farklılıklar da görünür hale gelir. Tarihsel bağlamda ele alındığında modernleşme, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Avrupa'daki toplumsal ekonomik ve siyasal sistemlerde ortaya çıkan dönüşümün bir sonucu olarak gelişen ve akabinde diğer Avrupa ülkelerine ardından 19. ve 20. yüzyıllarda ise dünyanın tüm kıtalarına yayılan bir süreçtir.⁴⁰

Modernleşme, geleneksel ve modern öncesi farklı dinamiklerle gelişen bir süreci takip eder. Toplumların yapısal durumuna ve dinamiklerine göre çeşitli çıkış noktaları sonucunda başlayan modernleşme süreci; kültürel, siyasal, ekonomik, idari v.b. alanlarda birbiri ile etkileşim ile devam eder. Bu bağlamda genel deyimle siyasal ve buna bağlı olarak da idari yönetimler açısından yaşanan modernleşmenin, tüm diğer alanlarda yaşanan gelişmeleri etkilediği anlayışı öne çıkmaktadır. Ancak tarihsel ve sosyo-kültürel çerçevede bakıldığında, siyasal modernleşme koşullarının oluşumunda/temelinde toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşüm ve pratiklerin öncü rol oynadığını ifade etmek gerekir.

Modernleşme sürecinin toplum bünyesindeki değişme ve gelişmelere dayandığı düşüncesinden hareketle, modernleşme ile toplum bünyesinde değişimler meydana gelebilir ve bunlar; sosyal, kültürel; teknolojik, iktisadi, siyasi ve hukuki alanlarda gözlemlenebilir. Diğer bir ifadeyle, bu değişme ve gelişmeler, iktisadi ve teknolojik anlamda, gelişme ve sanayileşmeyi; sosyal, kültürel ve siyasi anlamda toplumsal değişmeyi ve bütünü ile modernleşmeyi ifade eder. Yukarıda da belirtildiği üzere çeşitli alanlardaki bu değişme ve gelişmelerin önemli bir özelliği, modernleşme sürecini hızlandırıcı ya da yavaşlatıcı şekliyle birbirini karşılıklı olarak etkilemesidir. Bu durum ise modernleşmeye çok yönlü, dinamik ve bir o kadar da karmaşık bir süreç özelliğini kazandırmaktadır.⁴¹

Genel bir bakışla modernlik, kültürel manada tanımlanıyorsa bu durum, toplumsal alandaki tüm veçhelerde değişim ve dönüşüme karşılık gelmektedir. Yüzeysel anlamıyla geleneksel ve çağdaş olanın zamansal açıdan kaba bir karşılaştırması üzerine kurulacak bir tanımlama kısır kalacaktır. Modernlik tartışmaları içerisinde bugün için sosyal bilimcilerin kahir ekseriyeti geleneksel olandan modern

⁴⁰ S. N. Eisenstadt, **Modernleşme Başkaldırı ve Değişim**, (Çeviren: Ufuk Çoşkun, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, s. 11.

⁴¹ Atillâ Bâransel, "*Toplumsal ve Kültürel Değişme Olarak Modernleşme*", İstanbul **Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, 1974, s.77.

olana geçişi, tarım ekonomisine ve ufak çapta el sanatlarına dayalı kendine yeten, kapalı bir toplumsal yapıdan; gelişmiş bir endüstriye sahip, kentleşme ve okuma oranının arttığı, hızlı ulaşım ve iletişim araçlarının dünyayı çevrelediği ve bu gelişmelerin sonuçları olarak “yeni” ve önemli oranda farklılaşmış bir toplumsal yapıya dönüşümü olarak kabul etmektedir.⁴²

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan siyasi ve idari modernleşme konusunda ise ilk olarak bölgesel faaliyet alanlarının daha da genişlemesi ve özellikle toplumun merkezi, yasal, idari ve siyasi araçlarının etkinleştirilmesiyle; ikinci olarak, var olan iktidarın toplumun geniş kesimlerine - son haliyle bütün yetişkin yurttaşlar ve onların üzerinde mutabakata vardıkları ahlaki düzene- sürekli olarak nüfuz etmesiyle karakterize edilmiştir. Son olarak modern toplumlar belirli ölçülerde en azından yönetimde söz sahibi olma anlamında demokratik toplumlardır. Kendi toplumlarının dışındaki güçlere (Tanrı, akıl) bağlı olarak, yöneticilerin geleneksel meşruiyetinin zayıflaması ve yine siyasi gücü elinde bulunduran yöneticilerin, yönetilenler katında bir çeşit ideolojik ve genellikle kurumsal meşruiyeti sağlamaları ile tanımlanırlar.⁴³ Tüm bu özellikler şüphesiz siyasal desteğin değişkenliği, büyük oranda çıkarlara yönelik, ideolojik olmayan siyasal bağlılık ile var olan bir yöneticiye veya gruba bağlılığın azalması, zaman zaman yok olmasıyla da ilişkilidir.⁴⁴

Geleneksel despot yönetim ve idareler de genel olarak yönetilenlerin destek ve kısmen onayları ile meşruiyet sağlamayı tercih etme yoluna gidebilirler. Demokratik veya yarı demokratik yönetimler ise bu tercihten farklı olarak yönetilenlerin samimi veya zorunlu ilişkilerinden değil, oluşturdukları yeni kurumsal yapılar üzerinden bir politik süreci tercih ederler. Bu bağlamda şartlı ve dayatmacı çoğunluk modellerinin yerine çoğulcu siyasal örgütlenme ve sistemleri, hak ve özgürlüklerin kurumsallığını, refah seviyesi ve toplumsal politikaları tercih ederler. Diğer bir ifadeyle siyasal modernleşmenin esasını potansiyel iktidarlarının sürekliliği ve meşruiyeti üzerine değil toplumsal gerekliliklerden ortaya çıkan kurumsal yapılara dayandırırılar.

Siyasal modernleşmenin iktidarların kendi kurumsal amaçlarına ve menfaatlerine yönelik bir vasıta olarak mı kullanıldığı veya tam tersine toplumu esas

⁴² Muhittin Bilge, **Türk Modernleşmesi Ve Sivil Toplum**, Binyıl Yayınevi, Ankara, 2009, s.24

⁴³ S. N. Eisenstadt, **Modernleşme Başkaldırı ve Değişim**, (Çeviren: Ufuk Çoşkun, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, s. 14-15.

⁴⁴ Age.s.15

alan bir kurumsallaşma süreci mi olduğu tartışmalarının dışında kalarak, genel olarak modernleşme sürecinde siyasal alandaki dönüşüm ve değişimler; siyasal gücün uzandığı alanın genişlemesi ve merkezi idarenin güçlenmesi, kuvvet ve otoritenin daha geniş gruplara yayılması, siyasal rejimin halka dayalı ve demokratik doğrultuda gelişmesi; hükümet organlarının merkezileşmesi; devletin bir çok sosyal sorumluluklar yüklenmesi biçiminde açıklanabilir.⁴⁵

2.2. OSMANLI DEVLETİ VE MODERNLEŞME İLİŞKİSİ

Genel olarak klasik dönem Osmanlı toplumsal yapısı üç temel kolon üzerine inşa edilmiştir. Bunlar ordu, tımar ve vakıf sistemidir ve ilk iki yapı birbiriyle fazlasıyla iç içe geçmiştir. Osmanlı'nın klasik döneminde ordunun esas gücünü sipahiler teşkil etmekteydi. Sipahiler devletin kendi mülkiyeti olan tımar arazilerine atanır ve gerek kendi geçimlerini gerekse de devletin gelir ihtiyacını bu tarım arazilerinden karşılamaktaydı. Yukarıda tımar sistemi ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ancak 16.yy ortalarından başlamak üzere 17.yy boyunca klasik düzende önemli çözümler meydana gelmiştir.⁴⁶ Nitekim çalışmamızın konusunu teşkil eden modernleşme çabaları bir yönüyle ortaya çıkan bu bozulmaya bağlı olarak, zayıflayan devletin kurtarılmasına dönük bir çözüm şeklinde gelişmiştir.

Klasik düzenin çözümlüşünün çok boyutlu sebepleri vardır. Merkezi yönetimin ve ordunun ihtiyaçları hızla artıyor ve tımarlar mevcut yapısıyla bu ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiş bulunmaktaydı. Yine askeri alanda yaşanan teknolojik gelişmeler sipahilere olan ihtiyacı da yavaş yavaş ortadan kaldırmaktaydı. Bu şartlar altında taşra ordusu olan sipahiler ile merkezi teşkilatın arası açılmış ve nihayetinde 16.yy'ın sonlarına doğru merkez yapı tımar arazilerini sipahilerin elinden almıştır. Bu durum klasik düzenin sonlanmasına dair en önemli göstergiydi. Yine bu düzenin çöküşünde önemli bir etkisi olan Celali İsyanları'na topraksız bırakılmış bu sipahilerin ciddi katılımları olmuştur. Bu arada tımar sayılarında da önemli oranda bir düşüş yaşanıyordu. 17.yy'ın başında

⁴⁵ Atillâ Bârânsel, "*Toplumsal ve Kültürel Değişme Olarak Modernleşme*", İstanbul **Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, 1974, s.78.

⁴⁶ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, Timaş Yay., İstanbul, 2014, s.61

yapılan bir sayıma göre Balkanlar'daki tımar sayısı 3558'e, Anadolu'dakiler ise 3609'a gerilemişti. Bu rakamlar eskinin yaklaşık olarak %15'ine karşılık gelmekteydi.⁴⁷

Osmanlı Devleti için bir zamanlar önemli bir gelir kapısı olan fetihler ve savaş artık neredeyse zarara sebep olan bir duruma dönüşmüştü. Bu alanda gelir temin edemeyen devlet, gelir ihtiyacını halkın üzerindeki vergiyi arttırmakla gidermeye çalışmıştır. Ancak 18.yy Osmanlı vergi sistemine ilişkin yapılan bazı çalışmalarda tahmini olarak taşradan toplanan verginin ancak %20 kadarı merkeze ulaşabildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla vergiyi arttırmanın da çözüm olmadığı sonucuna varmak mümkündür. Bu koşullar Osmanlı eyaletlerinde iltizam sisteminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İltizam, taşrada devletin vergi toplama hakkını belirli bir ücret karşılığı devretmesi anlamına gelmektedir. Bu şartlarda ortaya çıkan ayanlar en güçlü dayanağını işte bu iltizam sisteminden almaktaydı. Sosyo-ekonomik temeli hayli güçlü olan ayanlar merkezi yönetim için ciddi bir tehdit halini almaya başlamıştır.⁴⁸

Gelişen askeri teknoloji ve sahip olduğu düzenli vergi sistemi sayesinde artık çok daha güçlü bir konuma gelen Avrupa karşısında Osmanlı, ciddi endişeler yaşamaya başlamıştır. 18.yy'a gelindiğinde Osmanlı yönetimi artık klasik düzende sorunlar olduğu gerçeği ile karşılaşmıştır. Özellikle savaşlarda yaşanan başarısızlıklarla birlikte artık askeri alanda birtakım yenilikler yapılması gerektiğine kanaat getirilmiştir.⁴⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Batı'ya yaklaşma ve onun üstünlüğünü kabul etme eğilimi gerçekleştiği dönemde 19. yüzyıl Avrupa'sında, romantizmle birlikte bir Aydınlanma Devri felsefesi hakimdi. Bu felsefe her şeyden önce aklın egemenliği manasına geliyordu. Kilisenin vesayetinden, baskısından kurtulmuş olan insan aklı, bu baskının ağırlığını üstünden atmış ve özgürlüğün getirisi olan yaratıcılığını serbestçe geliştireyordu, yaşıyordu. İnsanlar artık belirli bir otorite ve yorumların esiri değildi. Bu düşüncenin tekabül ettiği dünya görüşü yeni bir toplum ve devlet fikrinin gelişmesini, kurumsallaşmasını zorunlu hale getiriyordu. İnsanın değeri, hümanist ve evrenselci bir düzeyde nazara alınmış, toplum, devlet, iktidar gibi olaylar artık teokratik vesayet sisteminin, oluşumlarının dışında akıl yoluyla açıklanmaya gidilmiştir. İşte tüm bu gelişmelerden sonra en ihtilalci prensiplere de bu nedenlerle ulaşılmıştır: İnsanlar, çatısı

⁴⁷ Age.s.62

⁴⁸ Erik J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 33-35

⁴⁹ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s.348-349

altında yaşadıkları idari, siyasi yönetim biçimini kendi rasyonel yaklaşımları ile oluşturmuşlardır. Bu durumda yurttaşların rızası hilafına hiçbir iktidar kurulamayacak ve böyle bir iktidara da itaat edilmeyecektir.⁵⁰

Osmanlı İmparatorluğu ise Batı olarak adlandırılan kültür bütünü ve yapısıyla hiçbir zaman ilişkisini kesmemiştir. Ne var ki imparatorluğun yükselme döneminde, Osmanlılar, kendi uygarlıklarını Batı uygarlığından üstün görmüş ve bu uygarlıktaki gelişmeleri “model” olarak izlemeyi de gerekli görmemiştir. Ancak Devletin gerilemeye başlamasıyla birlikte bu zayıflık karşısında, Batı'nın askeri üstünlüğü gerekçe gösterilerek, devletin kurtarılması amacıyla bir takım arayışlara girilmiştir.⁵¹ Böylece 17. yüzyılın sonlarından itibaren neredeyse bütün alanlarda Osmanlı karşısında Batı'nın üstünlüğünü kabul eden Osmanlı yöneticileri, dengeyi kurmak ve devleti eski gücüne kavuşturabilmek amacıyla çözüm yolları aramaya başlayarak birtakım reformlara başlamıştır.

Bir başlangıç noktası olarak ele alınacaksa, çözüm yolu olarak 18. ve 19. yüzyıllardaki idari, askeri, ekonomik alanlardaki ıslahatlar temel alınabilir. Osmanlı imparatorluk sisteminin krize girmiş ve sonuna yaklaşmış bir süreç çerçevesinde ele alındığında, Osmanlı bürokratik eliti veya yöneticileri kendi “habitus”u içinden, diğer bir ifadeyle kendi tarihsel bilme/yönetme sorunsalı içinden krize çözüm bulma çabasına girmiştir. Lale Devri ve onu izleyen 19. yüzyıldaki siyasal, askeri ve idari reform teşebbüsleri bu çözüm çabasını ifade eder. Bir yönetim sorunsalı çerçevesinde bulunmaya çalışılan bu çözümün üç belirgin özelliği öne çıkmıştır: birincisi, yukarıdan aşağı yapılmış olması; ikinci olarak, bu çözüm bu elit gruba/yöneticilere en önemli görünen kurumlardan/alanlarda başlanması (örneğin askeri alanda); üçüncü olarak, ister istemez, genel olarak yaygınlaşan bir yönetim anlayışı (modernleşme) temel alınmıştır.⁵²

⁵⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.47-48.

⁵¹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.9-10.

⁵² Mahmut Mutman, “*Şarkiyatçılık/Oryantalizm*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Modernleşme ve Batıcılık)** (Yayın Yönetmeni: Murat Belge), Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.199.

2.3. OSMANLI MODERNLEŞMESİNİN İLK ADIMLARI: LALE DEVRİ

Osmanlı Modernleşmesinin tam olarak hangi dönem ile başladığı sorusuyla birlikte genel olarak bu konuda ilk adımların Lale Devri'nde atıldığı söylenebilir. 1718-1730 yıllarını kapsayan bu dönemde Padişah III. Ahmet ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa bir dizi reforma girişmiştir. Lale Devri daha çok Sâdâbad eğlenceleri, sefahat alemleri için yapılan israflarla ve aynı zamanda Batı'yı tanıma arayışlarının geliştiği dönem olarak da bilinmektedir. Bu amaçla Avrupa kentlerine Yirmisekiz Mehmet Çelebi gibi isimler elçi olarak gönderilmiştir.⁵³ Yine bu süreçte matbaa ilk kez Müslüman tebaa tarafından kullanılırken, Avrupa'daki gelişmeleri takip etmek amacıyla Avrupa başkentlerine geçici elçiler de görevlendirilmiştir. Bu gelişmeler dış ilişkiler bürokrasini geliştirecek bir modernleştirme çabası olarak değerlendirilebilir. Bu modernleşme çabalarına karşı Osmanlı geleneksel yapısı olarak lonca sistemine bağlı hattatlar tarafından birtakım tepkiler yükselmiştir.⁵⁴ Ayrıca Doğu ve Batı klasikleri bu dönemde Türkçeye çevrilirken, edebiyat ve Batı tarzı örnek alan mimari eserler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde bazı ekonomik tedbirler alınırken gemi yapımı ilerletilerek donanma kuvvetlendirilmiştir. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen artan saray masrafları, ekonomin kötü gidişatını arttırırken, yönetim vergileri arttırarak çözüm bulma yoluna gitmiştir. Fakat artan vergiler halkın hoşnutsuzluğu, işsizlik gibi olumsuz gelişmelere Yeniçerilerin tepkileri eklenince 1730 yılında Patrona Halil İsyanı sonucunda Padişah III. Ahmet tahttan indirilmiş ve I. Mahmud tahta çıkarılmıştır.⁵⁵ Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve birçok devlet adamı ise öldürülmüştür (29 Eylül 1730). Böylece kente dağılan, zenginlerin saraylarını yakıp yıkan ve önlerine geleni öldüren isyancılar Lale Devri'nin görkemini geride bırakarak sonlandırmışlardır. Tam bu noktada Osmanlı modernleşmesinin mekaniği dediğimiz husus vaki olmuştur. Avusturya – Venedik ittifakı karşısında yaşanan askeri başarısızlık sonucunda imzalanan Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) Antlaşmaları sonrasında Batı karşısında savunma pozisyonuna düşen Osmanlı'nın yenilik arayışı olarak Lale Devri başlamış ve akabinde içerden gelen tepki (Patrona Halil İsyanı) ile sekteye uğramıştır.

⁵³ Muhittin Bilge, **Türk Modernleşmesi ve Sivil Toplum**, Binyıl Yayınevi, Ankara,2009, s.35

⁵⁴ Age.s.36

⁵⁵ Age.s.37

Yaşanan olaylardan sonra ardı ardına tahta çıkan I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamit döneminde askeri reformlar gerçekleştirilmiş ve birtakım ekonomik tedbirler almışlardır. Ruslarla yoğun bir savaş halinin yaşandığı bu dönemlerde çözüm olarak yapılan askeri reformlar kötü gidişatın önüne geçememiş ve kalıcı tedbirler şeklinde cevap olamamıştır. Bu sonuçsuz kalan reform çabalarının önemli nedenlerinden biri de çıkarlarının zedeleneceğine, gelirlerinde ve mevkilerinde büyük zararlara yol açacağını düşünen eski askeri birlik üyeleri ve bazı paşalardı (Örneğin Gazi Hasan Paşa). Sonuç olarak reformcu seçkinlerin çabaları hem iç hem dış etkenler açısından arzu edilen seviyelere ulaşamamıştır.⁵⁶

2.4. YÖNETİMDE YENİ DÜZEN ARAYIŞI: III. SELİM DÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nde hem askeri hem de yönetsel anlamda ilk ciddi reform girişimleri 1789 yılında tahta çıkan III. Selim dönemine rastlamaktadır. Babası III. Mustafa gibi reformist bir karaktere sahip olan III. Selim daha tahta çıkmadan önce şehzadelik yıllarında sarayın dışındaki dünyada ne gibi gelişmelerin olduğunu yakından takip etmeye çalışmıştır. Nitekim bu konuda Fransa Kralı XVI. Louis ile yazışmış ve onun ordu ve devlet yönetimi ile ilgili görüşlerinden yararlanmıştı. Fransız Devrimi'nin parolası olan Yeni Düzen (Nizam-ı Cedid) parolası ile harekete geçen III. Selim hem Osmanlı gücüne yönelik büyük tehdit haline gelen dış düşman Rusya'ya hem de iç düşmanlara (yarı bağımsız ayanlara) karşı mücadeleye girişmiştir. Avrupa devletlerinin Fransız Devrimi'nin sonuçlarıyla meşgul olduğu zaman diliminde III. Selim, Nizam-ı Cedid çalışmalarını hazırlama ve uygulama imkanına kavuşmuştu.⁵⁷ Askeri ve idari alanda yaşanan sorunların çözümü olarak da yönetimde merkezileştirmeyi arttırmak olduğunu düşünmüştür.⁵⁸

Devlet kuruluşu açısından fetih politikası özelliğini koruduğundan, yeni fetihlerin yapılabilmesi için güçlü ve düzenli bir orduya ihtiyaç vardı. Güçlü bir ordu

⁵⁶ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt:1, (Çeviren: Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 2007, s.287-315; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s.42-66.

⁵⁷ Muhittin Bilge, **Türk Modernleşmesi ve Sivil Toplum**, Binyıl Yayınevi, Ankara,2009, s.38

⁵⁸ Erik J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 43-44.

için de zengin bir hazineye ihtiyaç vardır. III. Selim asker üzerindeki çalışmalara ağırlık vermeye başlamıştır. Ancak bu dönemde diğer birtakım sorunlarda devam etmiştir. Bu dönemde rüşvet, kayırmacılık ve yöneticilerin halka baskıları sürüyordu. Baskı altındaki halk da çözümü İstanbul'a göç etmekte buluyordu. Yaşadıkları yerlerden bu şekilde göç edenlerin vergi gibi sorumlulukları ise kalanların üzerine yüklenildiğinde köy ve kasabalar giderek kötü bir hal almaya başlamıştır.⁵⁹

III. Selim, suistimal ve rüşvetle mücadele ederek, geleneksel sistemi ve böylece adaleti tesis ederek devlet aygıtını (ağırlıklı olarak orduyu ve vergi toplama düzenini) güçlendirmeye girişmiştir. Bütün topluluk ve bireyler, devletin İslami düzeni muhafaza ettiğini göstermek amacıyla yine kendi sınırları içinde sıkıştırılacaklardır. Nitekim III. Selim özellikle gayrimüslim reayaya yönelik geleneksel giyim ve bina kısıtlamalarına uyulması konusunda ısrar eden hatt-ı hümayunlar ile bu siyasetini açıkça ortaya koymuştur. Padişah III. Selim 17.yy'ın ortasında merkezi otoriteyi tekrar kuran Köprülü vezirlerinin döneminden beri mutad hale gelen reform girişimleriyle 19. yüzyıl modernleşme çabaları arasında geçiş döneminin padişahı olarak onu, ehemmiyetli yapan nokta amaçlarını gerçekleştirme adına Batılı yöntemleri kabulde arzulu olması ve padişahlığı boyunca Avrupa ile Osmanlı bürokrasi grubu arasındaki iletişim kanallarını canlı tutmasıdır⁶⁰

III. Selim idari mekanizmadaki aksaklıkları çok iyi görmüş ve Osmanlı düzeninin başta ordu olmak üzere diğer birçok alanda da sorunlarının olduğunu fark etmiştir. Fakat karmaşık olan bu sorunların üstesinden tek başına gelemeyeceğini anlayan Selim, giderek güçlenen bürokrasiye ve üst düzey yöneticilere dayanmak ve birlikte bu sorunları çözmek durumunda kalmıştır. Bu sebeple de saltanatının ilk yıllarından başlayarak, toplumdaki aksaklıkların nedenlerini ve çözüm yollarını saptamak amacıyla, devlet adamlarını düşünmeye ve öneri getirmeye teşvik etme yolunu tercih etmiştir.⁶¹ Bu konuda Padişah III. Selim dönemin birçok ileri gelen şahsiyetini reform projelerini hazırlamak için vazifelendirmiş ve fikirlerinde tam bir

⁵⁹ Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, s.40.

⁶⁰ Erik J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 44.

⁶¹ Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, s.40.

serbestlik olacağını ve önerilerinden ötürü hiçbir şahsiyete cezai müeyyide uygulanmayacağını bildirmiştir.⁶²

Padişahın devlet düzeninin iyileştirilmesine dair devletin ileri gelenlerinden lâyiha(rapor) kaleme almalarını talep etmesinden sonra, yirmisi Türk ve ikisi Hıristiyan toplam yirmi iki devlet adamı rapor hazırlayıp Padişah'a sunmuştur(1793)⁶³. Padişah bu raporları okuduktan sonra asker ve ordu ile ilgili olan kısımların özetlenerek bir kitapçık haline getirilmesini istemiştir. Nitekim raporlar ağırlıkta askeri konularda reform yapılmasını öneriyordu. Padişah III. Selim zaten önceliği askeri alan verdiği için ötürü "Nizam-ı Cedid" adlı bir asker ocağı oluşturmuştur.⁶⁴ III. Selim bunun dışında İrad-ı Cedit isimli bir hazine oluştururken aynı zamanda ekonomik tedbirlerini arttırmış, Topçu okulu yerine yeni ordunun Mühendishane-i Berr-i Hümayun'u kurmuştur (1795). Ayrıca Avrupa'da gelişen siyasi, ekonomik ve kültürel değişimleri takip etmek amacıyla Avrupa'nın önemli merkezlere devamlı elçilikler göndermiştir.⁶⁵

2.4.1. III. Selim'in İdare Alanında Modernleşme Çabası

Padişah III. Selim döneminde her ne kadar asker ve ordu konularına ağırlık verilmiş olsa da bozulan idare düzeninin iyileştirilmesi konusunda yapılan reformlar dikkat çekici ölçülerde olmuştur. Merkez yönetimini kuvvetlendirme çabası içerisine giren III. Selim aynı disiplinin taşra idaresinde de sağlanabilmesi için bir dizi önemli uygulamayı hayata geçirmek için harekete geçmiştir. Nizam-ı Cedit uygulamasının ilan edilmesinden önce oluşturulan İrad-ı Cedit, tımar ve zeamet düzeninin bozulan yapısını düzeltmek ve yeni mali kaynaklar tesis edilmesine dönük modernleşme adına atılan önemli bir girişim olmuştur.⁶⁶

⁶² Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s.92.

⁶³ Muhittin Bilge, **Türk Modernleşmesi ve Sivil Toplum**, Binyıl Yayınevi, Ankara,2009, s.39

⁶⁴ Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, s.42-43.

⁶⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s.96-107; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)**, Cilt:V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.65-68.

⁶⁶ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s.108

III. Selim tahta çıktığında mülki idarede bir karmaşa yaşanıyordu. Padişah herkes gibi bu karmaşadan vezirleri sorumlu tutmuştur. Vezirlerin tayininde liyakat ve ahlak prensipleri ölçüt olmaktan çıkmış rüşvet, kayırmacılık vezir tayininde usul halini almıştı. Aynı zamanda tayin için atanan vezirin ilk yaptığı iş atama için verdiği rüşveti halktan temin etme yollarını aramak olmuştur. Soygunculuk memurluğun ilk anlarında başlamaktaydı. Vezirler, görev yerlerinde uzun süre kalmazlardı bir eyalet yılda bazen üç dört vezir değiştirir hale gelmişti. Bu vezirlerin sık sık tayin olmaları çok masraf yapmaları ile sonuçlanırdı. Ekonomiye ve halka yıkıcı etki yaratanlar arasında sadece bu vezirler değil aynı zamanda bir nevi belediye reisi ve muhtar olarak görülen ayanlar da bulunuyordu. Hatta asıl görevi adalet dağıtmak olan kadıların da çoğu kere bu zulümde ileri gittiği görülmüştür.⁶⁷

2.4.2. Eyalet Yönetimi Düzenlemeleri ve Vüzera Kanunnamesi

Belirtilen tüm bu gelişmeler ve oluşan manzaranın ortadan kaldırılması ve mülki reform yapılması artık zorunlu hale gelmiştir. Nitekim bu konuda çıkarılan Vüzera Kanunnamesi ile bu sorunlara bir ölçüde çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Buna göre; eyaletlere güvenilebilir kişiler arasından tecrübeli, taşrada çalışma tecrübesine sahip ve başarı kazanmış dindar kimseler atanacak, menşei bilinmez, niteliksiz ve derebeyi gibi şahsiyetlere vezirlik verilmeyecektir. Ayrıca vezirliğe atamada “caize” kaldırılmış ve süregelen bohça, hediye ve benzerlerini vermek zorunlu olmaktan çıkarılmıştır. Bunların yanı sıra vezirler, memuriyet alanlarında en az üç ve en çok beş yıl kalmaları uygun görülmüştür. Halkın, kendisini beş yıl yöneten vezirden memnun olması durumunda ise görevine bir süre daha devam edebilecekti.⁶⁸ Anadolu ve Rumeli yirmi sekiz ile bölünürken, vezirlerin sayısı da buna göre belirlenmiştir.⁶⁹ Yapılan bu uygulamaların bürokratik yapının merkezi anlamda yeniden organize edilmesi ile

⁶⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)**, Cilt:V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.70-71.

⁶⁸ Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, s.44.

⁶⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)**, Cilt:V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.71.

vezirlerinin görev sürelerinin uzatılması hususunda halkın rızanın göz önüne alınması birer modernleşme arayışı olarak değerlendirilebilir.

Taşra yönetiminde ise yirmi üç vezirlik makamı şeklinde oluşturulurken, yönetim birimleri de bu yapıya göre düzenlenmiştir.⁷⁰ İlçelerde ayanların eskiden olduğu gibi ahali tarafından seçilmesi ve bu seçilme durumuna müdahale etmemesi kaide tutulmuştur. Kadılar konusunda ise; Kadılar, yasal gerekçeleri olmadıkça vazife alanlarını terk etmeyecekler, kanunnamelerin belirlediği miktardan fazlasını da kati suretle ahaliden almayacaklar, tımar ve zeamet sistemi yeni kanunnamede ifade edildiği şekilde uygulanacaktı.⁷¹

Vüzera kanunnamesinin eyaletlerin başındaki vezirlere güvenceli bir konum sağladığına yönelik bir görüş de söz konusudur. Bu görüşe göre vezirler, bu kanunname ile belirli bir süre görevlerini devam ettirebilme garantisini elde etmişlerdir. Bu vezirlerin vazife yerlerinde bir değişiklik söz konusu olduğunda, en yakın eyalet ve sancağa gönderilmeleri gerekecekti. Bir savaş ortamı oluşmadıkça ya da önemli bir durum ortaya çıkmadıkça Rumeli’de bulunan vezirler Anadolu’ya, Anadolu’da bulunanlar ise Rumeli’ye gönderilmeyeceklerdi.⁷²

III. Selim bu tedbirleri mülkiye islahatını eski esasların içinde yapmak ve bozulmuş olan disiplini tekrar kurmak amacıyla almıştı. Ancak bu tedbirlerin sadece şekil açısından yeterli olmayacağı aslında disiplinin ve idare sisteminin düşünsel planda dönüştürülmesi gerektiği asıl meseleydi. Nitekim geleneksel, statükocu zihniyete aşılacak yeni tedbirlerden verim elde edilememesi ve istenen ölçülerde başarıya ulaşamaması da ihtimal dahilinde olmuştur.⁷³

⁷⁰ Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Cilt:3, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1984, s.1481.

⁷¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)**, Cilt:V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.71.

⁷² Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, s.45.

⁷³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Cilt: V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.71.

2.5. III. SELİM'İN DÜŞÜŞÜ ve NİZAM-I CEDİT'İN SONU

Padişah III. Selim uyguladığı politikalar sebebiyle saray içinde ve dışında birçok düşmanı oluşmuştu. Padişah, yeni bir ordu yaratma arayışı neticesinde mevcut ordu, özellikle yeniçeriler ile arasını açmış ve ulemanın sınıfıyla birlikte saraydaki seçkinler grubu Fransız Devriminin tesirinden epey huzursuz olmuştu. Tebaanın kahir ekseriyeti de ordu, bahriye ve sosyal yaşama toparlanması adına atılan birtakım adımlardan ötürü fazlasıyla artan vergi yükünden dolayı III. Selim'e tepki duymaya başlamıştır. III. Selim'in idari anlamda hükümlerini taşrada arttırmaya dönük çabalarına rağmen, bu durum aslında büyük ayanın etkisinin artmasına sebep olmuştur. Bunun nedenlerinden biri Padişah'ın ayana iltizam sistemi ile temin edilen vergiler ve başkentin iâşesi hususlarında bağımlı olmasının yanında büyük ayanın Napolyon'un açtığı savaşlarda III. Selim'in ihtiyaç duyduğu askeri büyük ölçüde temin etmiş olmasıydı. Hatta Nizam-ı Cedid ordusu bile bazı ayanlardan temin edilen askerlerden meydana getirilmişti. Ayanların modernleşme kapsamındaki merkezileşme politikalarına karşı tutumu da çelişkili bir şekilde olmuştur. Örneğin Padişah'ın, yereldeki ulema ve yeniçerileri zayıflatmaya dönük baskılarını ve denetimini desteklerken, diğer yandan merkezi hükümetin denetimini de reddediyordu.⁷⁴ Sonuç olarak Padişah III. Selim idari, askeri ve eğitim alanlarında giriştiği reformlar çeşitli grupların çıkarlarına ters düşmüş ve istenen sonuç alınamamıştır.

Avrupa'dan örnek alınarak geliştirdiği reform hareketiyle Osmanlı modernleşmesinde önemli bir yere sahip olan III. Selim, geleneksel kurumların ve zihniyetin karşısında köklü reformlarını tamamlayamamıştır. İdari açıdan merkeziyetçiliğin Osmanlı Devleti'nin yapısal örgüsünde yaşanan sorunlara çözüm üretebileceğine dair fikirler de sonuçsuz kalmıştır.

Nitekim III. Selim 1807 yılında İstanbul'da yeniçeriler ile ulemanın ittifak halinde örgütlediği ayaklanma neticesinde tahttan indirildi ve şeyhülislamın yayımladığı fetvada yapılan reformların şeriata uygun olmadığı belirtilmekteydi. Hükümdarlığının henüz başında Rusya ile yaşanan savaşta açıkça askeri yetersizlik ve başarısızlıkla muhatap olup Yaş Antlaşmasıyla (1792) Rusya'ya bir toprak parçası daha bırakmak

⁷⁴ Erik J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 47.

durumunda kalmıştı. Akabinde Nizam-ı Cedit planını harekete geçirerek orduyu modernize etmeye alışan III.Selim bu arayışları karşısında geleneksek düzenin içinden gelen karşı koyuşlar neticesinde tahttan indirilmiştir.⁷⁵ Bu husus yine Osmanlı modernleşme mekaniği dediğimiz olguyu doğrular niteliktedir. Elbette ki reformlar kendi dinamiklerini yaratıyor ve her ne kadar sekteye uğratılsa da tamamen ortadan kaldırılamayacaktır. Modernleşme abası Lale Devri'nden gelip III. Selimle daha da görünürlük kazanmış ve sonrasında II. Mahmud'la boyutlanarak devam edecektir.

2.6. II. MAHMUD DÖNEMİ (1808-1839) VE MODERNLEŞME UYGULAMALARI

III. Selim'in 29 Mayıs 1807'de tahttan indirilmiş, Nizam-ı Cedit ordusu dağıtılmış, böylelikle Padişahın Osmanlı Devleti'ni modernleştirme çabaları da kesintiye uğratılmıştır. Osmanlı yönetici sınıfı içinde statükoculuk kaldığı yerden devam etmiştir. Halefi IV. Mustafa'nın kısa süren iktidarında (1807-1808), yeniçeriler ve yandaşları geleneksel düzene itiraz etme cesaretini gösterenleri ortadan kaldırmak istemişse de bu amaçlarını gerçekleştirememişlerdir. Padişah III. Selim'i destekleyenler, Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın liderliğinde toplanarak, III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak ve reformlarını tekrar hayata geçirebilmek için birleştiler. Alemdar Mustafa Paşa ordusuyla İstanbul'a varmış ancak henüz saraya girmeden III. Selim ldrld. Bunun zerine Alemdar Mustafa Paşa ve destekleyicileri amaçlarını gerçekleştirmek adına (III. Selim ile reformcu fikirler açısından yakın olan) II. Mahmud'u 28 Temmuz 1808'de tahta geçirdiler.⁷⁶

II. Mahmud kendisini tahta çıkaran Alemdar Mustafa Paşa'ya borcunu onu Sadrazam yaparak ödemiştir. Aslında merkezi otoritenin zayıfladığı Padişahların öldürüldüğü, tahttan indirildiği ve çıkarıldığı böyle kaotik bir ortamda çok fazla tercih şansı kalmamıştı. Nitekim sadece birkaç ay içerisinde yaşanan iktidar değişiklikleri, Osmanlı merkez otoritesinin ne kadar zayıfladığını ve tehlikeler karşısında savunmasız halde olduğunu göstermesi açısından önemli bir göstergesidir.

⁷⁵ Age.s.43-44

⁷⁶ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt:2, E Yay., İstanbul, 2010, s.25.

Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, devletin iç düzeninde yaşanan sorunlar ve dış tehlikeler açısından yaşanan zorluklar karşısında bazı önlemler almak için harekete geçmiştir. İlk olarak statüko yanlısı yöneticileri görevlerinden uzaklaştırmış, ayaklanmalara katılmış askerleri etkisiz hale getirmiş ve yerlerine yeni reform taraftarı olan kişileri atamıştır.⁷⁷ Alemdar Mustafa Paşa, devletin yaşadığı iç ve dış sorunlara karşı güçlü olabilmesi, merkezi yönetim gücünün sağlanması amacıyla merkez ile taşra güçlerinin çıkar birliğine varmasının gerekliliğine inanmıştır.⁷⁸ Bu nedenlerden dolayı kendisiyle birlikte iktidar mevkiine geçmiş olan Rusçuk ayanının telkinleriyle Alemdar Mustafa Paşa iki büyük işe karar vermiş bunlardan biri ayanların itaat altına alınması diğer ise Nizâm-ı Cedîd'in yeniden hayat bulmasıydı. Bu amacını da gerçekleştirebilmek için Anadolu ve Rumeli ayanlarını İstanbul'a davet etmiştir.⁷⁹

Padişah tarafından 29 Eylül 1808'de yazlık Kağıthane köşkünde kabul edilen Rumeli ve Anadolu ayanı daha sonra kendi aralarında Alemdar Mustafa Paşa'nın ileri sürdüğü reformları görüşmüş ve bu görüşmelerin ardından ise *Sened-i İttifak* olarak bilinen belge hazırlanmış ve imzalanmıştır.⁸⁰ İmzalanan *Sened-i İttifak*'ta modernleşme uygulamaları açısından yapılacak reformların sahiplenilmesi ve yeni bir ordu düzeninin kurulmasına ilişkin bazı hususlar şu şekilde özetlenebilir :⁸¹

"Padişah'ın otoritesi, devletin dayandığı temeldir. Vüzerâ, ulema, rical, hanedanlar veya askeri ocaklar tarafından ona karşı bir hareket vaki olursa, diğerleri elbirliği ile (bi'l ittifak) onu tenkil edeceklerdir. Padişah'ın emirlerinin korunmasına şahısları, evlat ve hanedanları adına hepsi teahhüd ve tekeffülde bulunurlar.

⁷⁷ Selçuk Özçelik, "*Sened-i İttifak*", **İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIV, Sayı:1-4, İstanbul, 1959, s.2; Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt:2, E Yay., İstanbul, 2010, s.26.

⁷⁸ Özçelik, *a.g.m.*, s.2.

⁷⁹ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt:4(1703-1919), Doğu kütüphanesi Yayınevi, 2011, s.131.

⁸⁰ Özçelik, *a.g.m.*, s.2.

⁸¹ Halil İnalçık, "*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu*", **Bellekten**, Cilt: XXVIII, Sayı:12, Ekim 1964, TTK Basımevi, Ankara, 2001, s.604-606.

Devlet hazinesinin ve gelirinin toplanması ve korunması ve Padişah'ın emirlerinin yerine getirilmesi gerektir, buna karşı gelenleri ittifakla te'dip hususunda teahhüd ve tekeffülde bulunuruz.

Sened-i ittifak bazı yazarlar tarafından Osmanlı Devleti'nde anayasacılığın gelişmesi ve iktidarın ilk kez sınırlandırılması bakımından önemli bir aşama olarak yorumlanmıştır. Yine bu görüş doğrultusunda 1215 İngiltere Magna Carta'sına benzetilmiştir. İlber Ortaylı "çok gecikmiş Magna Carta" olarak değerlendirdiği Sened-i İttifak'ın, modern devlet yapısı ve ideolojisiyle uyumsuz bir belge olduğunu ifade etmiştir.⁸² Şeref Gözübüyük, bu belge konusunda anayasacılık hareketleri açısından önemli olarak gördüğü Sened-i İttifak'ın Padişahın yetkileri sınırlayan ve ayrıca Âyana yetkiler tanıyan bir belge olduğunu dile getirmiştir.⁸³ Mümtaz Soysal, Sened-i İttifak ile Osmanlı tarihinde ilk defa görünürde de olsa padişahın otoritesinin sınırlandırıldığını belirtirken, bu sınırlamaya cesaret edenlerin ise artık halk üzerinde kendi otoritesini kurmuş olan derebeyleri olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴ Doğan Avcıoğlu, "bir utanç belgesi" olarak değerlendirdiği Sened-i İttifakı, eşkıyalığın meşrulaştırılması belgesi olarak nitelendirmiştir.⁸⁵

Sened-i İttifak'ta vergi konusunda padişahın yetkisini sınırlamak, hükümet ile Padişah arasında bir ayırımı varmak, sorumluluklar ve yükümlülüklerin karşılıklı olması hükmünü getirmek gerçekten de meşrutiyetçiliğe atılan adımlar olarak ele alınabilir. Fakat kendi egemen gücünü sınırlamak istemeyen Padişah, bu belgeyi imzalamaktan kaçınmıştır. Bu belgeyi ayandan da yalnız dördü imzalamış, diğerleri hükümete yardıma, adil yönetime ve birbirini kollamaya söz vererek uygulanması durumunda kendi gücünü ve bağımsızlıklarını sınırlandıracağını düşünerek memleketlerine geri dönmüştür. Magna Carta'nın aksine Sened-i İttifak Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetçilik davasının ilerletilmesinde de kullanılmamıştır.⁸⁶

⁸² İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s.42-43.

⁸³ Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s.107-108.

⁸⁴ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1992, s.26.

⁸⁵ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1971, s.47-49.

⁸⁶ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt:2, E Yay., İstanbul, 2010, s.27.

Magna Carta'nın getirdiği bir denetleme mekanizması olmadığı için Sened-i İttifak, Alemdar Mustafa Paşa'nın ve devlet merkezinde âyan gücünün ortadan kalkmasıyla hükümsüz bir belge olmuştur. İçeriğindeki hükümlerin iktidarını sınırlandırdığını düşünen Padişah II. Mahmud ise fırsatını bulduğu anda bu belgeyi uygulamaktan vazgeçmiştir. Sened-i İttifak'la birlikte yeniçeri ocakları, kendilerinin ortadan kaldırılacağına dair söylentilerin yaygınlaşması karşısında ulema ve loncalarla ittifak kurarak yeniden ayaklandı. Ayaklanma neticesinde Alemdar Mustafa Paşa öldürülmüş (1808) ve III. Selim'in Nizam-ı Cedit'i yerine kurulan Sekban Ordusu da dağıtılmıştır. Sonuç olarak II. Mahmud tahtını korusa da son derece zayıf bir konumda bırakılmıştı.⁸⁷

2.7. II. MAHMUD DÖNEMİ İDAREDE MERKEZİLEŞME VE REFORMLAR (1826-1839)

2.7.1. Ayanların Gücünün Kırılması ve Merkezi Otoritenin Tesisi

Padişahları tahtından eden ve merkezi otoriteyi zayıflatan ayanlar 17.yy'dan başlayarak mültezimlerin vergi topladıkları topraklarda fiili hakimiyetlerini kurmaları ve giderek idari anlamda sorumluluk almalarıyla güç kazanmıştır. 18.yy'da ise bu yapı devlet tarafından daha yetkili kılınmıştır.⁸⁸ 19. yy'a girerken tarımsal alanda biriken artı ürünü kontrol edebilen ayanların emrinde küçük ordu ve palanga gibi sistemleriyle yerel otoritelerini arttırmıştır. Ayanların oluşturduğu bu güç öyle bir noktaya varmıştır ki yeniçeriliğin gücünün zayıflatılmaya başlandığı merkezi hükümet teşkilatının yıkıntıya uğrayıp yeniden kurulduğu 19. yüzyılın başında bir buhran ve bu buhranın yarattığı otorite boşluğu ortaya çıkmıştır. Ayanlar ise tarım, asayiş, ticaret ve savunma alanlarında bu boşluğu dolduracak güce ulaşmıştı. Eyaletlerdeki bu boşluğu mahalli derebeyleri, mütesellim unvanı ile doldurdu. Bu bir anlamda valilik, komutanlık ve mali otoritenin bir kişide toplanması anlamına geliyordu. Ancak bu gelişmeler gerçek bir sanayi ve tarımsal zenginleşme sonucunda ortaya çıkmış olsaydı merkezin görevlerini böyle bir kişi veya hanedan türü yapılar değil zenginleşen toprak sahipleri ve tüccarlar ele

⁸⁷ Erik J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 54

⁸⁸ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s.357

geçirirdi ve böylelikle bir mahalli demokrasi ve otonom şehir yönetiminin başlangıcı olurdu. Bu açıdan mevcut gelişmeler ekonomik değil daha çok siyasi dinamikler ve bunun getirdiği güç ilişkileri neticesinde cereyan etmiştir. Oysa ki aslen güçsüz olan bu derebeyleri sonradan merkezi hükümetin tepkisine karşı koyamamıştır. Nitekim bir süre sonra tarımsal gelirin kontrolü merkeze kayarken, II. Mahmud döneminde merkezi otorite tesis edilmeye başlanmış ve yerel otoriteler birer birer ortadan kaldırılmaya başlanmıştır.⁸⁹

Merkezi otoriteyi zayıflatan ve iktidarını sınırlandırabilecek özelliklere sahip olan Sened-i İttifak'ı kaldırdığını duyuran Padişah II. Mahmud ayanların gücünü kırdıktan sonra reformlarını gerçekleştirebilmek için uygun ortamı elde etmeye başlamıştır. Kemal Karpat'a göre ayanların bertaraf edilmesi toplumsal yapı ve idare açısından önemli birtakım sonuçlar doğurmuştur. İlk olarak ayanların bertaraf edilmesi devletin taşrada ekonomik alanda daha sıkı bir denetim sağlamasına imkan vermiştir. İkinci olarak, ayanlar tasfiye olunca devletin, yerel birtakım otoritelerle yetki ve sorumluluklarını paylaşma ihtiyacı da kalmamıştır. Üçüncü olarak, devlet artık taşra üzerinde idari ve mali denetim kurma çabasına karşı gelebilecek her türlü muhalefete sert bir şekilde müdahale etmeye teşvik olmuş oldu.⁹⁰ Ortaya çıkan bu durumun merkezden taşraya doğru var olan güçler dengesi dağılımını merkezin lehine çevirip, bu avantajlı durumun kalıcı hale getirilmesi amacıyla girişilecek reformlar için önemli bir imkan sağladığı görülmektedir. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı lağveden II. Mahmud, 1839 yılına kadar sürecek olan büyük bir reform programını hayata geçirmek için harekete geçmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinden sonra yerine, devrim sonrasında Fransa'da uygulamaya konulan askeri örgütlenme yapısına benzer şekilde Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni bir ordu kuruldu. Yeniçeri Ağası makamı da ortadan kaldırılınca yerine Seraskerlik getirildi. İlk Serasker de III. Selim devrinin yenilikçi askerlerinden olan Mehmet Hüsrev Paşa olmuştur.⁹¹

⁸⁹ Age. s.358-359.

⁹⁰ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, Timaş Yay., İstanbul, 2014, s.87-88

⁹¹ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze**, (Çev: Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul, 1996, s. 28

2.7.2. Devlet Yapılanmasında Yapısal Reformlar

2.7.2.1. Merkezi Hükümet Yapısında Değişim ve Kabine Sistemi

II. Mahmud tahta çıktığı ilk andan itibaren iç politikada hedefi merkezi otoriteyi yeniden oluşturmak ve devlet teşkilatı içinde aşırı derecede kuvvetlenen vezir-i azamın nüfuzunu kırıp, Padişah'ı tek güç makamı ve yetki merkezi haline getirmek olmuştur. II. Mahmud'un bu doğrultuda yapacağı yenilikler ise iki ana çerçeve etrafında şekillenmiştir. Bunlardan ilki vezir-i azama karşı bir denge oluşturmak amacıyla kalemiyenin modern anlamda sivil bürokrasiye dönüştürülmesidir. Diğeri ise kabine sistemine geçerek ve diğer bazı yeni müesseseler kurarak vezir-i azamın geniş yetkilerini bunlar arasında paylaşmaktır. Böylece sadrazamı Batıdaki sisteme benzer şekilde başbakan düzeyine indirmek istemiştir.⁹² Çok açık ki bu düşünceler bürokratik anlamda modernleşme fikriyatı olarak değerlendirilebilir.

Padişah II. Mahmud, merkezileştirmeyi geliştirme ve yukarıda da belirtildiği üzere idarede Batı sistemine benzer bir modernleşme gayesini gerçekleştirmek maksadıyla ilk olarak İstanbul'daki merkezi hükümetin yapısında bazı değişiklikler yapması gerekiyordu. Saray'da ve Babıâli'de yerleşmiş yöneticiler ve kalemiyyenin bürokratik yapısı, askerlerin ve dini sınıfların geleneksel konumunun yerine geçmeliydi. III. Selim'in reform politikası sonrasında Osmanlı idari tarihinde uzunca bir zaman hükümet merkezi olarak kabul edilen Divan-ı Hümayun'un yerini önemli oranda Babıâli almıştı. Her iki idari mekanizma var olmasına karşın aralarında bir görev ve yetki dağılımı hususunda sınırlar net değildi. Merkezi yönetimde uzmanlaşmış bilgi ve etkinlik ihtiyacının artmasıyla birlikte II. Mahmud merkezi hükümeti görevleri bakımından bölme sürecini başlatmıştır. Yasama ve yürütme görevleri ayrılırken, süreç içerisinde 20. yüzyıla kadar sürecek olan Saray ve Babıâli arasındaki çatışmanın tohumları da ekilmiş oluyordu.⁹³ Yine II. Mahmud 1833'te tercümanlık görevlerini Rumların yerine Müslümanların üstlenmesi ve dışişlerinin artması karşısında Tercüme Odasını kurmuştur. Bu kurum daha sonra Osmanlı dışişleri bürokratlarının ve 19. yy'da

⁹² Gül Akyılmaz, **Siyasi Tarih**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2015, 154-255.

⁹³ Stanford Shaw J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt:2, (Çeviren: Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 2010, s. 66.

meydana gelen düşünsel gelişmelerde mühim roller üstlenecek olan aydınların da yetiştirildiği bir yer olacaktır.⁹⁴

Belirtilen reform politikalarının ilk adımı yürütme alanında gerçekleşmiştir. Sadrazamlık unvanı başvekaletle çevrilmiş ve böylece sadrazam, padişahın mutlak vekili olmak durumundan çıkarılmıştır. Bu sıfatla eskiden kendisinde bulunan yetkiler bakanlara(nazırlara) geçmiştir. Mühür, yetkilerin alameti ise yerinde kalmıştır. Sadrazamda olduğu gibi bakanlarda da olması uygun görülmüştür. Bu gelişmelerden sonra başvekalet, bakanlar arasındaki iş birliği ve uyumu sağlayan bir koordinasyon ve şeref makamı olarak yerini almıştır. Bu konuda yapılan bir diğer yenilik ise Başvekile çeşitli işlerde yardım etmek amacıyla bir nevi başbakan yardımcılığı gibi bir de başvekalet yardımcılığı kurulmuştur. İlk defa başvekaletle ise Rauf Paşa getirilmiştir.⁹⁵

Nezaretlerin kurulması ve Osmanlı Devleti'nde kabine sistemine geçilmesi ise yine bu dönemin diğer bir önemli gelişmesi olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere II. Mahmud Osmanlı Devleti teşkilatı içinde oldukça güçlenen vezir-i azamın vekil-i mutlak sıfatının izlerini silmek ve buna mukabil etkisini azaltmak amacıyla sahip olduğu geniş yetkileri farklı birimler arasında bölüştürmek için harekete geçmiştir. Devlet yönetiminde merkezileşme ve iktidarın odağına hakim olma planı kapsamında çeşitli nezaretler kurmuştur. Bu doğrultuda Avrupa tipi bir kabine sistemine geçilerek vezir-i azamın yürütme alanındaki işlevleri nazırlar arasında pay edilmiştir.⁹⁶

II. Mahmud 1836 yılında yayınladığı bir hatt-ı hümayunla, sadaret kethüdalığı ilkin Umur-ı Dahiliye nezaretine, iki yıl sonra da dahiliye nezaretine ve reisülküttaplık hariciye nezaretine çevrilmiştir. Nazırlara işlerinde yardımcı olmak üzere de birer müsteşar atamıştır. Daha sonra darphane-i âmire ile hazineye ve hazine-i âmire de maliye nezaretine çevrilmiştir. Bunların dışında, evkaf ve ticaret nezaretleri de kurulmuştur.⁹⁷ Sonrasında ise Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın tavsiyeleri

⁹⁴ Kemal H. Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, (Çev: Dilek Özdemir), İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 27

⁹⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)**, Cilt:V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.152.

⁹⁶ Gül Akyılmaz, **Siyasi Tarih**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2015, 156-157

⁹⁷ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.53; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)**, Cilt:V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.153.

çerçevesinde, Batı'da olduğu gibi dahiliye ve hariciye birimleri birbirinden ayrıldı ve sadareten yapılan iç ve dış yazışmaları yürütmekle görevli sadaret mektupçuluğu da dahiliye ve hariciye şeklinde olmak üzere ayrıştırıldı. İki nezaretin altındaki idari birimler de daha detaylı hale getirilmiştir. Bu düzenlemeler uzman memur yetiştirilmesi ve işlerin gereğince yapılabilmesi açısından oldukça mühimdi.⁹⁸

Kabine sisteminin oluşturulmasından sonra Hass-ı Vükela, Meclis-i Hass ya da Meclisi Vükela şeklinde adlandırılan ve başvekilin başkanlığında bir kabine kurulmuştur. Bu kabine bakanlıkların yürütme görevlerini sevk ve idare edecek, bu şekilde bir hükümet politikası oluşturulacaktı. Osmanlı Devleti'nin idari sistemi açısından önemli olan nokta ise yasama tekliflerini hazırlayıp Padişah'a sunmuş olacaktı. Bu çalışmaların merkezi olan Bab-ı Âli, sadrazam ve Divan-ı Hümayun dışındaki bazı bakanlık da kapsayacak biçimde yeniden inşa edilmiştir.⁹⁹

2.7.2.2. Tanzimat Döneminin Öncü Kurumları Olarak Danışma Meclisleri

II. Mahmud yeni düzen konusunda tedbirler düşünmek ve hükümete önerilerde bulunmak üzere meclisler ve komisyonlar kurmuştur.¹⁰⁰ Tüm yasaların padişahın adına ferman olarak ya da mühim meselelerde, onun imzasıyla Hatt-ı Hümayun olarak yayınlanmadan önce görüşüldüğü Divan-ı Hümayun sistemi karmaşık ve bir o kadar da kapsamlı olan yasama konusunda yetersiz hale gelmişti. Yeni kabine ve bakanlıkların yasa önerilerini detaylı halde inceleyecek zamanı olmadığı gibi bu konuda uzmanlıkları da bulunmuyordu. Bu ihtiyacı karşılama noktasında Mustafa Reşit Paşa'nın önerisi ile Padişah, 1838 yılında bir dizi danışma meclisi kurmuştur. Eski ve yeni, nitelikli kişilerden oluşan bu meclisler hem yeni yasama önerilerini inceleyecekler hem de yenilerini önereceklerdi. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye sarayda toplanarak devlet ve toplumun "hayırlı düzenlenmesi" (Tanzimat-ı Hayriye) yoluyla 'düzenli ve yerleşmiş' bir devlet yaratma amacına yönelik çalışmalar yapacaktı. Tanzimat adını alan reform hareketi adını böylece bu meclisi kuran fermanı almıştı. Dar-ı Şurayı Bab-ı Âli'de toplanarak askerlik yasaları dışındaki diğer yasama işleriyle ilgilenecekti. Askeri işler

⁹⁸ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.53.

⁹⁹ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt:2, (Çeviren: Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 2010, s.67.

¹⁰⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)**, Cilt:V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.153.

24 Mart 1828'de Bâb-ı Serasker'de toplanan üçüncü bir meclis olan Dar-ı Şurayı Askeri'de görüşülmeye başlanmıştır. Meclisler bazı zamanlar padişahın da katılımıyla haftalık olarak toplanmaya başlamıştır. Meclis üyeleri ilk dönemlerde resmi görevlerini yürütürken ancak sonraki dönemlerde tüm zamanlarını bu meclislerde sürdürmeleri uygun görülmüştür.¹⁰¹

II. Mahmud döneminde idari yapının modernleşmesi açısından kurulan bu meclislerin sonraki dönemlerde hem hukuk hem de yönetim yapısının seyri açısından önemli bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye hukuk tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Osmanlı tarihinde ilk kez bir padişah sahip olduğu yasama yetkisinin belirli bir kısmından kendi isteğiyle vazgeçerek kanun tasarılarının hazırlanma yetkisini bir kurul organa devretmiştir. Ayrıca Meclis-i Vâlâ Yargıtay ve Danıştay'ın temelini oluşturan bir organ olması açısından önemlidir. Tanzimat sonrası genişleyen fonksiyonları ile birlikte hem idari davalara bakmış hem de mahkeme işlevini görmüştür.¹⁰² Kurulan bu danışma meclislerinin şekil itibariyle Osmanlı devlet yapısında genişleyen ve karmaşıklaşan bürokratik yeniden düzenleme ihtiyacına bir cevap teşkil ettiği görülmektedir. Bu anlamıyla kurulan meclislerin Osmanlı idari tarihi açısından bir modernleşme uygulaması olarak görülüp, padişahın yetkilerini belirli oranda devretme dışında, temel değerlerde bir yabancılaşma olarak değerlendirilemez. Nitekim İslami devletlerin yönetim usullerinde mühim bir uygulama olan meşveret (danışma) Osmanlı tarihinde de kuruluş ve yükseliş dönemlerinde sık sık uygulanmıştır.¹⁰³

2.7.2.3. Hükümet Dairelerinde Yeni Düzenlemeler

II. Mahmud döneminde yapılan yeniliklerden bir diğeri ise hükümet dairelerindeki bürokrasi sisteminde yapılan değişikliklerdir. Bu konuda iki önemli adım atılmıştır. İlki memurların yıllık tayin edilmesi usulünden vazgeçilmesidir. Osmanlı Devleti'nde memurlar geçmişten beri bir yıl süre ile tayin ediliyordu. Bir yıllık sürenin bitmesinden sonra bazı memurların vazifeleri yenilenmezken bazıları yeniden başka bir yerde görevlendiriliyordu. Diğer bir kısmı da görevlerine devam ederlerdi. 1838 yılına

¹⁰¹ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt:2, (Çeviren: Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 2010, s.67-68.

¹⁰² Gül Akyılmaz, **Siyasi Tarih**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2015, s.158.

¹⁰³ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.31

kadar “tevcihat usulü” olarak isimlendirilen bu türdeki atama işlemleri tamamen kaldırılmıştır. Memurların sebepsiz yere görevden alınmaması ve herkesin görevine devam etmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda açıkta kalan veya azledilen memurlara “mazuliyet” (görevsizlik) maaşı bağlanmıştır. Böylece devlet memurları, görevlerinde kalma süreci elde etmiş ve endişesiz bir çalışma düzenine sahip olmuştur.¹⁰⁴

II. Mahmud döneminde bürokrasi konusunda atılan ikinci önemli adım ise memurlara maaş sisteminin getirilmesiydi. Daha önceden resmi gelirin büyük bir kısmını oluşturan geleneksel ücret (bahşiş) (boğcabeha-hediyebeha) yerine düzenli bir aylık sistemi getirilmiştir. Bu şekilde memurlar hem daha az rüşvet almaya fırsat bulacaklar, hem de kendi yarı özerk gelir kaynakları olduğu zamandan daha çok bir merkezi denetim altına alınmış olacaktı. Fakat tüm bu düzenleyici reformlara rağmen memurlar yeni aylıkları karşısında eski gelir kaynaklarından veya ücretlerinden vazgeçemediklerinden dolayı bahşiş kavramı ilk kez bu yıllarda modern rüşvet’in karşılığı olmaya başlamıştır.¹⁰⁵ Yeni çıkarılan Ceza Kanunnamesi’ne rüşvetle ilgili bir de madde eklenmesine rağmen, rüşvetle ilgili çalışmalar olumlu sonuç vermemiştir. Bu durumun önemli nedenlerinden biri de yüksek rütbeli memurlar ile alt kademedekiler arasındaki yüksek ücret farkı olmuştur. Diğer yandan yeni sistemde bir memurun, çalışsa da çalışmasa da her halükarda aylık belli bir gelir verilmesi, görevlerini gerektiği ölçülerde yapmamasına ve vazifeleri aksatmalarına sebep olmaktaydı. II. Mahmud son olarak angarya usulüyle devlet adamlarının ve tüccarın korkulu rüyası haline gelen müsadere sistemini kaldırmıştır.¹⁰⁶

II. Mahmud’un memurlarla ilgili bu düzenlemeleri memur sisteminin modernleşmesi açısından önemliydi. Ayrıca memurlara iş güvencesinin sağlanması ve aylık bağlanması gibi hususlar memurların görevlerini daha güvenli bir ortamda yapmalarını sağlamıştır. Özellikle müsadere usulünün kaldırılması bireylerin devletle olan ilişkilerinde daha güveli bir ortamın oluşmasına katkı sağlamıştır. İdari modernleşme kapsamında yapılan bu bürokratik reformlardan kısa süre içinde sonuç alınamamasını genel anlamıyla geçiş sürecinin bir sancısı olarak değerlendirmek mümkündür. Yine bununla birlikte kurumsal alanda yapılan bir yenileşmenin sosyal,

¹⁰⁴ Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, s.72-75.

¹⁰⁵ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt:2, (Çeviren: Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 2010, s.69.

¹⁰⁶ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.56.

kültürel ve düşünsel alanlarla da tamamlanması gereği karşımıza çıkmaktadır. Aksi halde tekil bir alanda yapılan bir reformun her ne kadar belirli bir gelişmeyi ifade etse de sonuç itibarıyla bazı aksaklıklar ile karşı karşıya kalacağı ortadadır.

2.7.2.4. Vilayetler Yönetimi Konusunda Reformlar

II. Mahmud'un bir diğer reform konusu vilayetler yönetimi ile ilgiliydi. Bu konudaki temel amaçlarından biri ise adil bir vergilendirme ve yönetim düzenini oluşturabilmektir. Geçmişin ihtisap ve örfi vergileri yerine düzenli nüfus sayımı ve kadastro yazımlarıyla kişinin ödeyeceği vergiyi belirleme yoluna gidilmiştir.

Vergilendirme ve askeri gerekçelerle yalnız ailelerin erkek reisleri sayımına gidilirse de bu sayımlarda taşınır ve taşınmaz mallar ile dükkanların ve fabrikaların da değeri saptanmıştır. Bu uygulama ile hem kentlerde hem kırsal bölgelerde adil bir vergi sistemi uygulanabilecekti. Bu uygulamanın hemen ardından yayımlanan yeni talimatname ile mültezimlerin yerine merkezi hükümetin aylıklı muhassıl'ları (toplayıcı) geçmiştir. Valiler ve diğer taşra memurları da yasalara uygun yönetim uygulayacaklardı. İlgili İstanbul bakanlıklarından gönderilen ve ona bağlı olan yarı bağımsız mali ve askeri memurlar geçmişte ahalinin maruz kaldığı mutlak ve sınırsız kötü yönetime engel olmakla görevlendirildi. Artık valiler yerine İstanbul'a karşı sorumlu hale getirilen vilayet garnizonları memur ve halkın kanunlara riayet etmeleri konusunda görevli olacak, soyguncuların, ayanın, bedevilerin ve bunlara benzer şahısların kötülüklerini sonlandırıp güvenliği yeniden tesis edeceklerdi.¹⁰⁷

Belirtilen reformların bir bölümünün ilk aşamada yalnızca Bursa ve Gelibolu ile sınırlı olmasına rağmen verilen aylıklar karşılığı vergileri toplayacak ve yasalara adilce uygulayacak yeterli sayıda memurun mevcut olmaması sebebiyle hükümet, mültezimleri ve emirleri dinlemeyen bürokratları tahmin ettiği sürede bertaraf edemedi. Bu yüzden reformlar, daha yavaş bir şekilde uygulanabildi. Fakat II. Mahmud bu adımları ileriki yıllarda Osmanlı Devleti'nde başlayacak olan taşra reformlarının çekirdeğini oluşturmuştur.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt:2, (Çeviren: Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 2010, s.70.

¹⁰⁸ Age..s.71.

II. Mahmud özellikle devlet otoritesinin vilayetlerde etkili olabilmesi ve vilayetlerin başkente bağlılığını sağlamak amacıyla kuvvetli bir merkeziyetçilik yaratmak için adımlar atmıştır. Bunun için ilk olarak valilerin vilayetlerin sırtından geçinmeleri durumuna son vermek için kendilerine maaş bağlamıştır. Valiler bundan sonra ücretli bir memur konumuna gelmiştir. Valilerin görevleri arasına Redif adı altında Avrupa usulünde asker yetiştirme de girmiştir. Rediflerin sayısı artınca da eyaletlerde müşirlikler kurulmuştur. İlk aşamada müşirliklerin görevleri oldukça geniş tutulmuştur. Müşirler, buldukları alanların askeri olduğu kadar mülki ve mali işleriyle de uğraşmıştır. Müşirlikler, sancaklardan birkaçının birleşmesi ile kurulmuştur. Daha sonra bu kez müşirliklerin maiyetlerinde ferikler kurulmuştur. Vilayetlerle ilgili bu düzenlemeler önemli bir uygulama olarak hayata geçirilmiştir.¹⁰⁹

2.7.2.5. Yeni Bir Taşra İdari Biriminin Doğuşu: Âyânlık Yerine Muhtarlık Müessesesinin Tesisi

Kelime olarak olarak seçilmiş anlamına gelen muhtar terimi, Osmanlı Devleti'nde muhtarlık teşkilatı kurulmadan önce mahalle, köy ve kasabanın önde gelen, güvenilir kişilerini de nitelerdi. Nitekim Adalar naibinin 6 Mart 1827 (7 Şaban 1242) tarihli bir yazısında yer alan "Kartal kazası dahilinde her-vech-i bala kura ve kasabanın muhtar ve mutemetlerinden mestü- rü'l-esami kimesneler" şeklindeki ibare, bu kelimenin ilgili mahallin seçkinleri için kullanıldığını göstermektedir.¹¹⁰ Padişah II. Mahmud, bu teşkilatı ilk olarak 1829 yılında İstanbul ve Bilad-ı Selase'de (Üsküdar, Galata ve Eyüp) uygulamaya koymuştur. Amacı, İstanbul'a göçü kontrol etmek ve mahallelere giriş çıkışları denetim altına alarak emniyeti sağlamak yönündeydi. Muhtar sözcüğü her ne kadar seçilen kişi anlamında kullanılıyorsa da ilk muhtarlar atama yoluyla iş başına getirilmiştir.¹¹¹

Muhtarlık bir idare mekanizması olarak taşraya yaygınlaştırılması düşünülerek oluşturulmuş planlı bir süreç değildi. Bu, biraz da olayların akışına göre kendiliğinden ortaya çıktı ve İstanbul dışında ilk olarak 1833'te Kastamonu'da kuruldu. Süreç şu şekilde gelişti: Kastamonu sancağına bağlı Taşköprü'de ayan olan Hacı Ömer halka

¹⁰⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)**, Cilt:V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.155.

¹¹⁰ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.191.

¹¹¹ Age.s.194.

kötü davranır ve ahaliden fazla vergi toplar. Halk bunun üzerine mütesellim Dede Mustafa Ağa'ya gidip şikayetçi olur ve ayanın hesabının görülmesini ister. Mustafa Ağa'nın tahkikat için kendisini davet etmesi üzerine isyan eden Hacı Ömer neticede öldürülür. Mustafa Ağa, bunun üzerine onun yerine yeni ayan seçtirmeyip İstanbul'da tatbik edile gelen muhtarlık usulünü Kastamonu sancağının merkezinde uygular ve her mahallede halk nezdinde saygınlığı olan, tecrübeli, namuslu, becerikli ve işbilir kimselerden seçtiği iki kişiyi muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni ünvanlarıyla muhtar olarak tayin eder; uygulamadan çok memnun olan yörenin ileri gelenleri duydukları memnuniyeti düzenledikleri 67 imzalı ortak bir bildiriyle (mahzar) hükümete bildirir. Mustafa Ağa ayrıca mahalle ileri gelenlerini birbirlerine, muhtarları mahalle sakinlerine ve mahalle imamlarını da muhtarlara kefil eder ve bu durumu kaydettiği defterleri İstanbul'a gönderir. Bu kefalet uygulamasıyla, imamlar, muhtar da dahil mahalle halkının tamamına kefil olmuş oluyor ve taraflardan birinin yapacağı bir yolsuzluğa karşı kendi aralarında oto kontrolün kurulması amaçlanıyordu.¹¹²

Bu gelişmeler ve Takvim-i Vekayi'de de belirtildiği üzere muhtarlık teşkilatı ilk defa taşrada halkı ayanın zulmünden kurtarmak amacıyla Âyanlık teşkilatı yerine kurulmuştur.¹¹³ Kastamonu'da muhtarlık teşkilatının kurulduğunu II. Mahmud öğrendiğinde oldukça memnun olmuş ve bu teşkilatın Rumeli ve Anadolu'da da hayata geçirilmesi konusunda emir ve ferman çıkartmış ve bütün mutasarrıf, vali ve mütesellimlere gönderilmiştir.¹¹⁴ 1833 yılında Ankara, Sivas, Aydın ve diğer Anadolu vilayet ve sancaklarında muhtarlık teşkilatı kurulmuştur.¹¹⁵

Muhtarların vazife ve sorumlulukları ise şu şekilde özetlenebilir: mahalle veya köyde güvenliği temin etmek ve verginin tevzi ve toplanmasına yardımcı olmak muhtarların başlıca görevleriydi. Asayişin temini, mahalleye gelip gidenleri denetim altında tutmakla mümkündü. Bu yüzden muhtarlar, gelenlerin dahil pasaportlarını (mürûr tezkiresi) kontrol eder; tezkiresizleri veya tezkiresi kurallara uygun olmayanları geri gönderir; kanunlara uygun olarak yerleşmek isteyenlere yer gösterir; yeni gelene kefil bulur veya bizzat kefil olur; ismini mahalle defteriyle nüfus defterine kaydedip kendisine bir kefaletname verir ve durumu defter nazırına iletir; doğan, ölen, başka yere

¹¹² Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.194-195.

¹¹³ Musa Çadırcı, "*Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması üzerine Bir İnceleme*", **Bellekten**, Cilt: XXXIV, Sayı: 135, Yıl: 1970 Temmuz, s.411.

¹¹⁴ Age.s.412.

¹¹⁵ Age.s.413.

göç eden veya gelenlerin kayıtlarını tutup günü gününe defter nazırına bildirir; ayrıca mahallenin gelir ve giderlerini bir deftere kaydederdi. En önemli vazifelerinden biri de başka yere gitmek isteyenlere mahkemenin verdiği mürûr tezkirdelerine temel teşkil etmek üzere şahsın eşgalini, ana-baba adını, gitmek istediği yeri ve orada kalacağı süreyi belirtir bir "mühürlü pusula" vermektir. Mahkeme mürur tezkiresini hazırlarken ayrıca defter nazırının da görüşünü alırdı. Bütün bu hususlar dikkate alındığında muhtarların görevinin kısaca, halkla hükümet arasındaki münasebetlerde aracı bir rol üstlenmek olduğu ifade edilebilir. Bu yüzden muhtarların güzel konuşan, çevresinde hatırı sayılır ve doğru kişiler arasından seçilmesine özen gösterilirdi.¹¹⁶ Muhtarlık, Müslüman köy ve mahallelerinde kurulmuştu. Gayrimüslimlerin yaşadığı yerlere ise, muhtarların gördüğü vazifeleri yerine getirmek üzere "bî-garaz olup mürtekip makulesinden olmayan" kişilerden kâhyalar atandı.¹¹⁷

İstanbul başta olmak üzere, bütün vilayetlerde halkın hükümet ile ilişkilerinde aracılık yapmak üzere muhtarlıklar kurulmuştur.¹¹⁸ Kastamonu müteselliminin muhtar seçimi konusunda uyguladığı usul, esas olarak kabul edilmiş, diğer şehir, kasaba ve köylerde aynen uygulanmıştır. Bu durum her mahallede denenmiş ve iyi huylu oldukları anlaşılmış becerikli kimselerde muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani adı ile ikişer kişi "ittifak-ı ârâ ile" muhtar seçiliyordu. Her muhtar, mahalle halkına ve muhtarlara da mahalle imamı kefil olduktan sonra "vücut-ı vilâyet"de birbirlerine kefil ediliyordu. Bu şekilde mahallenin asayiş ve diğer meseleler konusunda mahalle halkı da sorumlu kılınıyordu. Nezarete bildirilen isimler incelendikten sonra usul gereğince Padişah'a arz ediliyor ve mühürlerin Darphane'de hazırlanıp gönderilmesi için müsaadesi isteniyordu. Padişahın uygun görmesiyle de bu mühürler muhtarlara gönderiliyordu. Bir mührün hazırlanıp gönderilmesi hem masraflı hem de zaman aldığından bu mühürlerin iyi bir şekilde saklanması gerekiyordu.¹¹⁹

¹¹⁶ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.198.

¹¹⁷ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.199; Mustafa Çadırdı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması üzerine Bir İnceleme", **Bellekten**, Cilt: XXXIV, Sayı: 135, Yıl: 1970 Temmuz, s.413-414.

¹¹⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Cilt: V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.155.

¹¹⁹ Mustafa Çadırdı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması üzerine Bir İnceleme", **Bellekten**, Cilt: XXXIV, Sayı: 135, Yıl: 1970 Temmuz, s.413.

II. Mahmud dönemi reformları bir bütün olarak ele alındığında kendisinden önceki padişahlardan ve onların uygulamaya çalıştıkları reform programlarından daha farklı bir yol izlediği ve daha cesur adımlar attığı söylenebilir. Reformlarını uygularken tercihini açık bir şekilde Batı'dan yana kullanmış ve işlevini yitirmiş geleneksel kurumları ortadan kaldırarak yenilerini kurmuştu. Eğitimden başlayarak laikleşme konusunda ilk adımları atarken, Yeniçeri Ocağı'nı ilga etmiş, ilmiye sınıfını etkisizleştirerek laik ve Batı değerlerine yakın bir kalemiyenin önünü açarak yönetici sınıf yapısındaki dengeleri değiştirme yoluna gitmiştir. Tüm bu uygulamaları ile yönünü Batı'ya çevirerek Avrupalı bir devlet olma yolunda ilerleyen Osmanlı Devleti'nde kendisinden hemen sonra başlayacak olan Tanzimat döneminin de alt yapısını oluşturmuştur.¹²⁰

II. Mahmud padişahlığı süresince Yeniçerileri bertaraf etmek, modern bir ordu yapısı inşa etmek, devletin idari mekanizmasını yeniden yapılandırmak hususunda gayretleri, ayanın ve diğer yerel otorite figürlerinin etkisini kırmayı ve toplumun zamanla daha karmaşık hale gelen gereksinimlerini karşılayabilecek bir idari yapı kurmak yönünde olduğu görülmektedir. Nitekim bu uygulamalar neticesinde modernleşmenin sosyal ve kültürel yönlerinde yaşanan belli başlı eksiklere rağmen eskiye nazaran modern içeriklere sahip merkezi bir hükümet yapısı kurulduğu görülmektedir. Ancak bu yönlü bir merkezileşmenin hükümetin o ana kadar ilgi alanının dışında kalan konulara da (örneğin cemaatlerin iç işlerine) müdahale etmesi sonucunu doğurmuştur. Bu ise Kemal Karpat'a göre Osmanlı yönetim sisteminin en önemli prensibi ve devamlılığı sağlayan unsur olan, bazı dini ve etnik cemaatlerin sahip oldukları kısmi özerkliği zayıflatmış oldu.¹²¹ Ortaya çıkan bu sonuç, çok boyutluluğu içinde modernleşmeyi bir bütün olarak iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olduğu şeklinde etik bir yargıyla değerlendirmenin sorunlu olacağını göstermektedir. Modernleşmenin ve onun siyasi, idari ölçütü olarak merkezîyetçiliğin kategorik olarak olumlanması ya da olumsuzlanması yanlış olacaktır. Örneğin 1821'de Osmanlı'ya karşı Yunanistan'daki ayaklanmanın kısa süre içinde bastırılmayıp, geniş ölçüde etkinlik ve yaygınlık kazanması hususunda yapılan bazı yorumlara göre, Osmanlı'nın merkezileşme uygulamaları kapsamında Balkanların en güçlü ayanı olan Yanyalı Ali

¹²⁰ Gül Akyılmaz, **Siyasi Tarih**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2015, 159.

¹²¹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, (Çev: Dilek Özdemir), İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 177

Paşa'nın isyandan hemen önce bertaraf edilmesinin, bölgeyi denetim altına alacak gücü de ortadan kaldırmış olduğu ve böylece isyanı bastırmada başarısız olunmuştur.¹²² Bu örnek bile kendi başına merkeziyetçi uygulamaların çok boyutlu değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

2.8. TANZİMAT DÖNEMİ (1839- 1876) VE YÖNETİMİN MODERNLEŞMESİ

Tanzimat-ı Hayriye, Osmanlı devlet idaresi ve toplumsal yapısını modern hale getiren, sürekli bir yasama ve reform dönemi olup yönetimi daha da merkezileştiren, 1839 ve 1876 tarihleri arasında (Tanzimat Dönemi) Osmanlı toplumuna devlet müdahalesinin artmasını sağlamıştır. Tarihsel serüveni de I. Abdülhamit döneminden başlayarak devamında III. Selim ve II. Mahmud'un girişimlerini yönlendiren nizam tutkusundan gelmiştir. Tanzimat dönemini mümkün hale getiren durum ise; II. Mahmud'un Osmanlı Devleti yönetiminin kapsamının geleneksel sınırlarının ötesine taşıyıp, tüm yaşam alanlarını düzenleme ve görev ve hakkını da kapsayacak biçimde genişletmesidir. Devamla Osmanlı reform anlayış ve yaklaşımını geleneksel kurumsal yapıyı koruma ve sınırlı bir yenilenmeyle devam ettirme geleneğinden ayırıp, bunların yerine kısmen Batı'dan alınan yenileriyle ikame etmek olmuştur.¹²³ Tanzimat döneminde Padişah olan isimler ise II. Mahmud'un oğulları olan I. Abdülmecit (1839-1861) ve Abdülaziz(1861-1876) olmuştur. Bu iki Padişah hem idari hem de toplumsal modernleşmenin temel kaynakları olan reformların uygulandığı dönemde Osmanlı iktidarında bulunmuştur.

Sultan II. Mahmud'un geliştirip olgunlaştırdığı modernleşme ve merkezileştirme uygulamaları kendisinin ölümü üzerine sırasıyla yerine geçen oğulları I. Abdülmecit ve Abdülaziz tarafından da sürdürüldü. Zira Tanzimat-ı Hayriye kavramı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye'nin kurulmasına dair çıkarılan fermanla geçmişti. Bu II. Mahmud ve ardından gelenler arasındaki sürekliliği göstermektedir. Ancak temeldeki farklılık ise hükümet merkezinin saraydan Babıâli'ye geçmiş olmasıdır.¹²⁴

¹²² Erik J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 58

¹²³ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt:2, (Çeviren: Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 2010, s.86.

¹²⁴ Erik J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 83

2.8.1. Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu)

3 Kasım 1839 günü, devlet ricalinin, kitlesel bir kalabalığın, Osmanlı toplumsal yapısının her din ve sınıftan kimliğini temsil eden dini liderlerin ve yabancı diplomatların önünde okunan hatt-ı hümayun, imparatorluğun devlet ve toplum hayatında bir dönüm noktasını oluştururken yeni bir devri açıyordu. Bu fermanın sonra aydın bürokrat zümre, imparatorluğun işlevini yitirmiş kurumlarını ve sarsılan merkezi otoriteyi yeniden kurmak adına devleti mali, idari, adli alanlarda düzenli bir yapıya kavuşturmak gayesiyle hakimiyeti ele geçirdiler.¹²⁵ Ancak içsel sebeplerin haricinde Fermanın ilan edilmesinde bir takım dış faktörlerin de etkili olduğu tespiti yapılmaktadır. Aynı dönemde yaşanan Mısır sorunundan dolayı Osmanlı'nın Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı başta İngilizler olmak üzere Batı'nın desteğini sağlama çabasının da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde etkisi olduğu bilinmektedir.¹²⁶ Ferman'ın bu yönüyle de başarıya ulaştığını 1841 yılında Avusturya, İngiltere, Prusya ve Rusya'nın bir araya gelerek Mısır ordusunun geri çekilmesini sağlamasından anlıyoruz.¹²⁷ Görüldüğü üzere Osmanlı modernleşmesinin bu kavşagında da yine bir savaş ve savaş karşısında yaşanan askeri zayıflık akabinde ise durumu telafiye yönelik modernleşme arayışları aynı mekanikle devam etmiştir.

Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın Sultan Abdülmecit adına kaleme aldığı Tanzimat Fermanı (Tanzimat-ı Hayriye, Gülhane Hatt-ı Hümayunu), devlet yönetiminde kökten birtakım değişiklikleri öngörmüştür. Ferman'ın içeriği şu şekildedir:¹²⁸

Osmanlı Devleti doğuşundan beri Şeri'ata son derece bağlı olduğundan saltanat kuvvetli ve halk refah içinde idi. Fakat 150 yıldan beri birbiri ardından gelen gaileler ve çeşitli sebepler yüzünden Şeri'ata ve kanunlara uyulmadığından eski kuvvet ve zen-ginlik güçsüzlük ve fakirliğe

¹²⁵ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Cedid Neşriyat, Ankara, 2008, s.401.

¹²⁶ Erik J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 85

¹²⁷ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze**, (Çev: Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul, 1996, s. 31

¹²⁸ Halil İnalçık, **"Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu"**, Belleten, Cilt: XXVIII, Sayı:12, Ekim 1964, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s.611-614.

dönmüştür. Şer'i kanunlara uyulmadığından eski kuvvet ve zenginlik güçsüzlük ve fakirliğe dönmüştür"

Müslümanların ve diğer milletlerin(dini cemaatler) bu müsaderelelerden istinasız faydalanmaları için can, ırz ve namus ve mülkiyet maddelerinde, Şeri'at hükmü gereğince, bütün memleket halkına tarafımızdan tam garanti verilmiştir.

Şeri'ata uygun olan bu kanunlar, ancak din ve devlet, mülk ve milleti kalkındırmak için konulacağından tarafımızdan buna aykırı harekete vuku bulmayacağına ahd ve misak olunup Hırka-i Şerife odasında ulema ve vükela huzurunda Tanrı adı ile ayrıca yemin edilecektir. Ulema ve vükeladan dahi yemin alınacaktır.

Şeklindeki ifadelerin yer aldığı fermanla şeriata uymayan devletlerin ayakta kalamayacağı vurgusu yapılmıştır. Tahta çıkıldığından beri devletin kalkınması ve halkın refaha kavuşturulması için çalışılmıştır. Bu yönde gerekli reformlar yapıldığı takdirde kısa bir süre içinde istenenler gerçekleştirilebilir.

Tanzimat Fermanı'nda devlet yönetimiyle ilgili ana eğilim, iktidarın kendi kendini sınırlamasıdır. Bu sınırlama, yasa üstünlüğü veya yasaya saygı ilkesini barındırmaktadır. Yasalar, onu yapanları ve uygulayacakları bağlayacaktır. Kamusal alan yeni yasalarla düzenlenirken, keyfi işlemlere de izin verilmeyecektir. Bu yöntemle herkesin kanun önünde eşitliği sağlanacaktır. Memurların yasal sınırlar içerisinde iş görmeleri sağlanacak ve buna uymayan görevliler yine yasalar çerçevesinde ceza alacaklardır. Bütün bu hususlar ile 'yasal yöntem'e geçiş sağlanmaya çalışılmıştır yorumu yapılabilir. Fermanla geçen hususlar doğrultusunda, kanun hazırlama görevi, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye verilmiştir. Kanunların hazırlanmasında "kurullara danışma" ve "kurullarla çalışma" prensiplerinin uygulanacağı, danışma yöntemi ve serbest tartışma ortamı sağlanacaktır. Padişah yine yasa koyucu veya irade kaynağı olacaktır ancak kurullardan ve danışma yöntemlerinden yararlanacaktır. Bu durum fermanın içeriğinde bulunan en önemli hususlardan biridir.¹²⁹

¹²⁹ Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasa Gelişmeler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.88.

¹³⁰ Age..s.91.

¹³¹ Age..s.91-92

Adli ve idari alandaki bu gelişmelerin bürokratik bir yapı ve rasyonel bir devlet aygıtının geliştirilmesi anlamında modern bir gelişime işaret ettiği görülmektedir. Nitekim yukarıda ifade ettiğimiz üzere bürokrasi ve rasyonalitenin Weber açısından en önemli modernleşme parametreleri olduğunu görmüştük. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye gibi kurumların etkinleştirilmesi şüphesiz yasama faaliyeti açısından bürokratik bir uzmanlaşmaya tekabül etmektedir.

Tanzimat Fermanı konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte iktidarın sınırlandırılması açısından ele alındığında; Osmanlı devlet düzeninde bir ilk olarak padişahın kendi iradesiyle kendi yetkilerini ve iktidarını sınırlandırdığı söylenebilir.¹³⁰ Bu kendi kendini sınırlama durumu özellikle yargı ve kişi hakları konusunda belirginleşmektedir.¹³¹ Enver Ziya Karal'a göre; İnsan Hakları Beyannamesi ile büyük benzerliğe sahip olan Tanzimat Fermanı, "bir nevi anayasa" mahiyetindedir. Karal, bu tespitini ileri sürerken, Fermanın 20. yüzyıl anayasalarıyla değil, 19. yy anayasaları ile mukayese edilmesi gerektiğini de ifade etmiştir.¹³²

İlber Ortaylı ise Tanzimat Fermanı konusunda bir anayasa niteliği arayanların olduğunu ancak bu fermanın ne ruhen ne de lafzen bir anayasa olmadığını ifade etmiştir. Ancak getirmek istediği kurumlar silsilesi bakımından Türkiye tarihinde bir anayasal hareket olduğunu belirtmiştir.¹³³ Niyazi Berkes ise Tanzimat Fermanı'nın bir anayasa, hatta bir kanun olmadığını, Avrupa'da hükümdarların kendi hükümlerlik alanları ile halkın hakları arasındaki ilişkilerde düzenlemelere gidileceğini vaadettiği, senet türünde bir belge olduğunu dile getirmiştir.¹³⁴

Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçilik ve modern bir bürokratik yapının oluşturulma sürecinde bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Nitekim Fermanın ilan edilme tarihi Osmanlı'da reformların başlangıç tarihi değildir ama o gün Babıâli'nin gerçek bir hükümet olma döneminin başlangıcıydı.¹³⁵ Öyle ki idari anlamda

¹³² Enver Ziya Karal, *Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi*, **Bellekten**, Cilt: XXVIII, Sayı: 12, Ekim 1964, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s.598-599.

¹³³ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s.404-405.

¹³⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s.214.

birer modernleşme unsuru olarak alınan merkezîyetçilik ve bürokratikleşme Tanzimat'ın esas özellikleriyken, Sayıştay, Belediye, Danıştay gibi günümüzün temel kurumları kökenini Tanzimat'tan almaktadır.¹³⁶

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde Tanzimat Ferman'ı ve yol açtığı değişikliklerle Osmanlı modernleşmesinin şahsına münhasırlığını tespit etmek açısından mühim bir belge olmaktadır. Fermanda belirtilen en önemli hususlardan olan vatandaşlık ilkesi çerçevesinde kanun önünde herkesin eşitliğini, Hırka-i Şerif Odasında bir yeminle garanti altına alması geleneksel olanın modern olanla iç içe geliştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Zira klasik Osmanlı düzeni içerisinde Müslüman tebaa karşısında ikinci sınıf zımni statüde yaşayan gayrimüslimler bu fermanla birlikte eski konumlarına nazaran önemli bir konuma gelmişlerdir. Kuşkusuz bu modernleşme uygulaması olarak kaydedilebilir. Ancak sekülerleşme hususunda aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Nitekim fermanda Kur'an ve şeriata açıkça vurgu yapılmasını sadece ulema ve geleneksel yapı içinden gelecek tepkilerin önlenmesine dönük hamleler olarak ele alınması doğru olmayacaktır. Zira şeriat bu dönemin hiçbir yerinde, aile hukuku ile sınırlandırılmış olsa da, tamamen yürürlükten kaldırılmadı.¹³⁷ Yine bu ikili durum sadece düşünsel bir sınırlanmayıp aynı şekilde kurumsal yapılar açısından da geçerli olmuştur. Örnek olarak Şeri Mahkemeler'in yanında Nizami Mahkemeler, medreselerle birlikte mektepler, Bab-ı Meşihat'ın yanında Adliye ve Maarif Vekaleti'nin yürürlükte olması gösterilebilir.¹³⁸ Böylece Tanzimat geleneksel olandan net bir kopuşu değil, eski ve yeni zihin ve kurumların iç içe geliştiği bir geçiş dönemi özelliği göstermektedir. Nitekim sonraki dönemler de Osmanlı modernleşmesi bu özelliğini devam ettirecektir.

2.8.2. Gayrimüslimlere Yönelik Bir Reform Girişimi: Islahat Fermanı

Tanzimat döneminde ortaya çıkan ikinci ferman 1856 tarihli Islahat Fermanıdır. Islahat Fermanı genel olarak bütün Osmanlı tebaasına hitap eden birkaç maddesinin dışında sadece zimmilerin hukuki statülerinde, dini ve sosyal yaşamlarında değişiklik yapacak düzenlemeleri içermektedir. Kırım Savaşının (1853-1856) sonlarına doğru

¹³⁵ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s.101

¹³⁶ Muhittin Bilge, **Türk Modernleşmesi Ve Sivil Toplum**, Binyıl Yayınevi, Ankara, 2009, s.50

¹³⁷ Erik J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 99

¹³⁸ Muhittin Bilge, **Türk Modernleşmesi Ve Sivil Toplum**, Binyıl Yayınevi, Ankara, 2009, s.50-51

İngiltere ve Fransa, toplanacak olan bir barış konferansında Rusya'nın yine Osmanlı bünyesindeki gayrimüslimleri gündeme getirerek kazanım elde etmesini engellemek için harekete geçmiştir. 1 Şubat 1856'da Viyana'da toplanan konferansta bu konular gündeme getirilmiş ve bazı noktalar tespit edilmişti. Her ne kadar bu konferans sonucunda ortaya çıkan belgeyi Osmanlı Devleti imzalamış olsa da iç işlerine müdahale edilmesinden hoşnut değildi. Ancak Avrupalı devlet olma düşüncesi hala dış politikanın temel unsurlarındandı. Kırım Savaşı'nı sonlandıracak olan Paris Barış görüşmelerinde gücü elinde bulundurmak, Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesini engellemek, ayrılıkçı hareketlerin önüne geçmek ve Avrupalı devlet olmak için yeni bir ferman hazırlamak için harekete geçilmiş ve bunun için bir komisyon kurulmuştur.¹³⁹

Rusların yenilgisiyle sonuçlanan savaşı Osmanlı'nın kazanmasını sağlayan Fransa ve İngiltere'nin desteği olmuştur. Kısacası Kırım Savaşı her ne kadar yenilgiyle sonuçlanmasa da Osmanlı'ya askeri zayıflığını bir başka açıdan yeniden göstermiştir. Öyle ki Islahat Fermanı'nın esasları Ali Paşa ile İstanbul'daki İngiliz ve Fransızlar arasında kararlaştırıldı. Bu durum dış baskının ferman üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. 28 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nda tanınan can, mal, namus şeref dokunulmazlıklarının ve gayrimüslim cemaatlerin geçmişten bu yana sahip oldukları ruhani ayrıcalıkların bir kez daha güvence altına alınması, bu yolda somut önlemlerin alınması sözünün verilmesi, kiliselerin topladığı vergilerin kendilerinde kalması konularını içeriyordu. Bunların dışında ferman; Hıristiyanların da eyalet meclislerinde, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'ye, bütün okullara, askeri okullara girebilmeleri, mahkemelerde şahitliklerinin eş değerde sayılması, Müslüman ve Müslüman olmayanlar arasındaki davalara karma mahkemelerin bakması, işkencenin kaldırılması, ceza uygulamalarının insancıl hale getirilmesi, maliyede yeniliklere gidilmesi, vergide eşitlik, iltizamın kaldırılması, banka, ticaret ve tarım sermayesine olanak sağlanması, "sermaye-i Avrupa'dan istifadeye bırakılması" gibi hususlar yer alıyordu.¹⁴⁰

Fermana yer alan hususlar incelendiğinde Müslüman ve Müslüman olmayan tebaa arasında eşitlik somut hükümlerle sağlanmaya çalışılmıştır. Niyazi Berkes Islahat Fermanı konusunda; Tanzimat Fermanı Müslüman halka bir anayasa vermediği halde,

¹³⁹ Gül Akyılmaz, **Siyasi Tarih**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2015, s.208-209.

¹⁴⁰ Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasa Gelişmeler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.96.

1856 tarihli Islahat Fermanı'nın genel olarak Hıristiyan "millet"lerin anayasal gelişmesinin başlangıcı olduğunu, onların ulusal bağımsızlık manifestosu olduğu yönünde bir değerlendirmede bulunmuştur.¹⁴¹

Önceki ıslahat hareketleri gibi Islahat Fermanı da Osmanlı'da ciddi bir muhalefet ile karşılandı. Devlet adamları içerisinde başlayan ve çeşitli ölçülerde tenkite maruz kalan bu ferman, özellikle Mustafa Reşit Paşa tarafından eleştirilmiştir. Islahata prensip açısından destek vermekle beraber Hıristiyan tebaanın Müslümanlarla eşit tutulma konusunda acele edilmemesi, bunun resmi dış müdahale olmadan zaman içerisinde verilmesi gerektiği ve fermanın Paris Antlaşması'nda zikredilmesiyle hataya düşüldüğünü belirtmiştir.¹⁴² Islahat Fermanı ve akabinde gelişen olayların seyri bu örnekte de Osmanlı modernleşmesinin mekaniği şeklinde kavramsallaştırdığımız karşılıklı etki-tepki bağlamını gözlemlemek açısından uygun olmaktadır. Kırım Savaşı (1853-56) Osmanlı'ya askeri yetersizliğini – yenilmemiş olsa da- göstermesi bakımından önemli bir olaydır. İngiltere ve Fransa'nın askeri desteği, Paris Antlaşması'nda Osmanlı ve anılan devletlerin diplomatik ilişkilerinin yeni bir boyuta taşınmasına ve akabinde Osmanlı'nın Batı'ya bir nebze daha entegrasyonuna yol açmıştır. Zira antlaşmada Osmanlı'nın toprak bütünlüğü Batılı devletlerce garanti altına alınmıştır.¹⁴³ Islahat Fermanı'nın içeriğini bu gelişmelerden bağımsız ele almak mümkün değildir. Eşit vatandaşlık ilkeleri açısından önemli bir modernleşme hamlesi olarak alınabilecek bu Islahat girişimi içerden ciddi muhalefetlerle karşılaşmıştır. 1859 yılında Kuleli Vakası olarak bilinen azınlıklara verilen ödünlere karşı olarak padişahı devirmek amacıyla bir darbe tertiplemişlerdir.¹⁴⁴ Daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız ve Osmanlı Modernleşmesinde önemli bir yere sahip olan ilk kuşak Jön Türk hareketinin işte bu etki-tepki ortamı içerisinde çıktığını söyleyebiliriz.

¹⁴¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s.218.

¹⁴² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi- Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Cilt:VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.7-8.

¹⁴³ Erik J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 89

¹⁴⁴ William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze*, (Çev: Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul, 1996, s. 33

Milliyetçilik akımının Avrupa’da sınırların değişmesine yol açtığı ve imparatorlukları parçaladığı bir dönemde, Osmanlı yönetim kademesi Müslümanlar ve zimmiler arasında tam bir eşitlik sağlamak adına milletleri birbirinden ayıran unsurları bulanıklaştırarak “eşit vatandaşlık” prensibini yaratmaktan başka çıkar yol bulamamışlardır. Bu çabalar her ne kadar kendileri farkında olmasa da “laik devlet ve vatandaşlık” anlayışı ve düşüncesi açısından çok önemli bir adım olmuştur.¹⁴⁵ Modernizmin temel özelliklerinden olan insan merkezilik ve sekülerizm daha önce de açıklandığı üzere dini otoritelerin toplumsal yaşam hakkındaki karar süreçlerindeki etkisinin zayıflatılmasını içermektedir. Bu anlamıyla kişi hak ve özgürlüklerini esas alan vatandaşlık ve laik devlet anlayışı, tanıma uygun şekilde modernleşme uygulamalarıdır.

2.8.3. Tanzimat Döneminde Yapılan Yenilikler

Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesi ile başlayan yeni dönemde Osmanlı Devleti’nde yasa yapma yetkisini, yarı anayasal bir danışma meclisi olan Meclis-i Vala-yı Ahkamı Adliye’ye bırakmıştır. Bu meclise Tanzimat Fermanı’nın temel prensiplerini uygulama ve bunlara uygun kanunların çıkarılması yetkisi verilmiş ve böylece bir reform meclisi niteliği kazandırılmıştır. Bu tarihten başlayarak imparatorluğun bu en uzun yüzyılında yürütme, yasama ve yargı güçlerinin ayrılması ve modern parlamentoya geçişin ilk adımları atılmış oluyordu.¹⁴⁶

2.8.3.1. Siyasal Modernleşmenin Öncü Meclisleri: Tanzimat Meclisleri

2.8.3.1.1. Meclis-i Vala-yı Ahkamı Adliye’den Şûrâ-yı Devlet’e

Tanzimat Dönemi’nin esas meclisi olan Meclis-i Vala-yı Ahkamı Adliye, Tanzimat’ın ilan edilmesinden hemen önce 24 Mart 1838 tarihinde Padişah II. Mahmud ve Mustafa Reşit Paşa’nın gayretleri ile kurulmuştur. Meclisin kurulma gerekçelerinin

¹⁴⁵ Gül Akyılmaz, **Siyasi Tarih**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2015, s.213.

¹⁴⁶ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “*Divan-ı Hümayun’dan Meclis-i Meb’usan’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama*”, **Tanzimat**, (Editörler: Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.378.

başında, ilanı düşünülen Tanzimat'ın uygulanması hususu geliyordu.¹⁴⁷ Tanzimat Fermanı ile ilan edilen yeni prensiplerin uygulanması ve bunlara uygun yeni kanunların yapılması işi Meclis-i Vâlâ'ya verilerek yetki ve görevleri yeniden düzenlenmiştir.¹⁴⁸ Diğer yandan, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri var olan Divan-ı Hümayun ile olağanüstü durumların meclisi olmakla birlikte sık sık toplanmaya başlayan Meclis-i Meşveret'in güçlerini kaybetmiş olmaları ve düzenli üyeleri, mekânı ve bürokrasisi olan bir meclis ihtiyacı gibi hususlar bu yeni meclisin kuruluşunu zorunlu kılan nedenler arasındaydı.¹⁴⁹

Tanzimat Fermanından sonra yasama hareketinin temelini oluşturacak olan Meclis-i Vâlâ, bu görevinin yanı sıra yargılama işlevine de kısmen yüklenmiştir. Yasalara riayet etmemekle suçlanan önemli yönetici ve siyasetçilerin davaları için asliye mahkemesi görevini, ceza kanunlarına göre vilayet mahkemelerinin ceza davalarında verdiği kararlar için de bir üst mahkeme görevini üstlenmiştir.¹⁵⁰ Ancak Meclis-i Vâlâ baktığı konuların çokluğu ve çeşitliliği nedeniyle 1849 senesinden itibaren işlerin çözümlerini yetiştiremeyip meseleleri bir yıl süreyle erteleyerek işleyişine devam etmiştir. Bu durum işleyiş sekteye uğratmakla kalmayıp, otokratik Tanzimat bürokratlarının halka bazı idari haksızlıklar yapmalarına neden olmaya başlamıştır. Yapılan görüşmelerden sonra duyulan ihtiyaç nedeniyle 26 Eylül 1854 tarihinde Meclis-i Âli Tanzimat kurulmuştur.¹⁵¹

Bu arada Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Âli Tanzimat dışında Dâr-ı Şurâ-yı Bab-ı Âli adıyla kurulan bir diğer meclis de sadrazama danışmanlık yapmak üzere bir “minisro meclisi” olarak kurulmuştu(24 Mart 1838). Bunların yanı sıra, 1836 yılında askeri reformları uygulayıp kararlaştırmak amacıyla Dâr-ı Şurâ-yı Askeri adında bir diğer

¹⁴⁷ Age. s.37-379.

¹⁴⁸ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ**, (1838-1868), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.41.

¹⁴⁹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “*Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama*”, **Tanzimat**, (Editörler: Halil İncalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.378-379.

¹⁵⁰ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt:2, E Yay., İstanbul, 2010, s.111-112.

¹⁵¹ Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, Eren Yayınları, 1993, s.212.

danışma meclisi kurulmuştur.¹⁵² Meclis-i Vâlâ ile aynı tarihlerde kurulmuş olan Dâr-ı Şurâ-yı Bab-ı Âli, Meclis-i Vâlâ ile birleştirilmiştir.¹⁵³

Meclislerin sayıları arttıkça görev ve sorumluluklarda da birtakım sıkıntılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Meclis-i Vâlâ'nın yeni kurulan meclisin yanında varlığını sürdürmesi kısa bir süre içerisinde yetki çatışması ve beraberinde karmaşayı da arttırmıştır. Meclis-i Vala yalnızca adli konularla ilgileneceği yerde kendi başına yasa hazırlamaya devam etti. Tanzimat Meclisi ise tüm yoğunluğunu idari kurumların organize edilmesi ve işlemesine yönelik tüzüklerin hazırlanmasına vermişti. Ancak Tanzimat'ın son yıllarında Meclis-i Tanzimat hükümet kurumlarını yeniden düzenleme ve yapılandırma gereksinimi artınca yükü ağırlaşmış ve bazı yüklerini Meclis-i Vâlâ'ya yüklemiştir. Ancak Meclis-i Vala yasama ve adli konulardaki yükünün oldukça ağırlaşmasıyla işleri yetiştirememeye başlamıştır. Sonuç olarak yasama sürecini modernleştirmek adına 9 Eylül 1861'de her iki meclis, Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâmı Adliye ismiyle birleştirilmiştir.¹⁵⁴

Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâmı Adliye'nin adli, yasama ve idari soruşturma işlevlerinden oluşan üç bölüm şeklinde çalışması kararlaştırılmıştır. Ancak bu meclis de bazı eleştiri ve baskılar nedeniyle değişikliğe uğramıştır. Meclis-i Vâlâ 'yı Ahkâm-ı Adliye, 1868 yılında bu kez Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şûrâ-yı Devlet olmak üzere ikiye ayrılmıştır.¹⁵⁵

2.8.3.1.2. Siyasal Sistem Meşrutî Sisteme Evrilirken Küçük Ölçekte Bir Parlamento Örneği: Şûrâ-yı Devlet

1868 yılının en önemli gelişmesi Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şûrâ-yı Devlet'in kuruluşudur. Padişah Abdülaziz, Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez kuvvetler ayrılığı prensibini dile getirmiştir. Şûrâ-yı Devlet'in, görevleri ve önemi konusunda 10 Mayıs 1868'de Padişah Abdülaziz 'in yaptığı açılış konuşması dikkate değerdir. Abdülaziz,

¹⁵² Mehmet Seyitdanlıoğlu, “*Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama*”, **Tanzimat**, (Editörler: Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.379.

¹⁵³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ**, (1838-1868), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.41.

¹⁵⁴ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt:2, E Yay., İstanbul, 2010, s.112-113.

¹⁵⁵ Age.s.113.

söylevinde "...yeni teşkilat icra kuvvetinin, adli, dini ve kanuni kuvvetlerden ayrılması esasına dayanmaktadır..."¹⁵⁶ şeklinde bir ifadeyle kuvvetler ayrılığına vurgu yapmıştır.

Şura-yı Devlet'in kuruluşunda yeni kuşak Tanzimat neslinin tebaanın yönetime katılımının sağlanması hususunda daha fazla olanak sağlanmasını istemeleri ve Avrupalı diplomatik elçilerin gayrimüslimlerin yönetime katılmaları noktasında baskılarının da etkili olduğunu da belirtmek gerekir. 1867 yılında Fransa ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne yönelik detaylı reform programları sunmuşlardı. Fransızların reform konusundaki planı, tüm cemaatlerin eşitliğinin artırılması, karma eğitim yapılması, Osmanlı Devleti'ndeki tüm tebaanın birbirine entegrasyonu yönündeydi.¹⁵⁷

Meclis-i Vâlâ 'yı Ahkâm-ı Adliye bölünürken Şûrâ-yı Devlet yasama ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye adli görevleri üstlenmiştir. Birincisinin başkanlığına Midhat Paşa ve ikincisinin başkanlığına ise Ahmet Cevdet Paşa gibi iki önemli devlet adamı getirilmiştir.¹⁵⁸ 1876 yılına kadar bu yetkiler iki meclis tarafından kullanıldı.¹⁵⁹

Şûrâ-yı Devlet oldukça farklı bir biçimde ele alınması gereken bir kuruluştur. Şûrâ-yı Devlet'in kuruluşu meşruti (anayasalcı) rejime geçiş açısından bir adım olarak değerlendirilmiştir. Bu yorum öyle bir noktaya ulaşmıştır ki Batılılar ve Yeni Osmanlılar (ilk kuşak Jön Türkler) bu kuruluşta birleşmişlerdir. Şûrâ-yı Devlet ortak bir kanaate göre "İptidaî bir Meclis-i Mebusan"dı. Gerçekten yapılan bu değerlendirmeyi doğrular nitelikte özelliklere sahip olan bu kuruluş; beş daireye bölünmüş, imparatorluğun küçük ölçekte bir parlamento hazırlığını ifade eden bir duruma sahip olmuştur. Osmanlı devlet teşkilatında ilk defa bu çeşit bir kurum oluşturulmuştur. Şûrâ din, mezhep gözetmeksizin bir yıl içinde 41 üyeye sahip olmuştur. Bunlardan 28'i Müslüman, 13'ü ise çeşitli din ve mezheplere mensup kişilerdi. Her ne kadar istişari yetkilere sahip olsa da bunun yanı sıra devlet bütçesini inceleme yetkisine de sahip

¹⁵⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, Cilt:VII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.148.

¹⁵⁷ Halim Kılıç, **Osmanlı Devleti'nde Bir İdari Modernleşme Kurumu Olarak Şura-yı Devlet (1868 - 1876)**, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 44.

¹⁵⁸ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt:2, E Yay., İstanbul, 2010, s.113-114.

¹⁵⁹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "*Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama*", **Tanzimat**, (Editörler:Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.381.

olmuştur. Bu kuruluşa parlamento görüntüsü veren durum ise Vilayet Meclisler ile olan ilişkiler olmuştur. Bu meclislerin her yıl isteyecekleri reformlarla ilgili mazbataların Şûrâ'da ortak bir şekilde görüşülmesi için her birinden 3-4 temsilci gelmesine karar verilmiştir. Çeşitli vilayetlerden gelen bu ilk temsilciler halk tarafından sevinçle uğurlanarak Şûrâ'nın ilk toplantısına gelmiştir.¹⁶⁰

İç ve dış dinamiklerin bu süreçte örtüşmesi Şura-yı Devlet'in kurulması fikrini kaçınılmaz olarak gündeme gelmesini ve kuruluşunu sağlamıştır. Şura-yı Devlet'in kurulması, vilayetlerdeki meclis geleneği de dikkate alındığında parlamentarizme doğru geçişte önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir. Özellikle adli, idari ve yasama görevinin ayrılması ilke olarak kabul edilmesi dikkati çeken bir diğer husustur. Şura-yı Devlet'in temsili bir yapıda olması istense de üyeleri Padişah tarafından atanmıştır. Daha önce belirtildiği gibi Şûrâ'yı Devlet'in ilk başkanı olarak parlamentarizme inancı ile bilinen Mithat Paşa olmuştur. İlk tayin edilen azanın üçte biri ise gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Bu bakımdan Şûrâ'yı Devlet'e temsili bir nitelik kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.¹⁶¹

Yukarıda da belirtildiği gibi Şûrâ-yı Devlet'in kuruluşuyla parlamenter sisteme geçişte önemli bir adım atılmış, yasama-yürütme-yargı kuvvetlerinin birbirinden ayrılmasına doğru somut bir gelişme gerçekleştiği yorumu yapılabilir. Sultan Abdülaziz'in açılış konuşmasında belirttiği üzere gayrimüslimlere temsil hakkı tanınması konusundaki gelişme, halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu durum yabancı ülkeler nezdinde de önemli destek ve yankı bulmuştur. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen zaman içinde Yeni Osmanlılar, Şûrâ-yı Devlet'e yönelik onu tamamıyla da reddetmeden, yetersizliğini ileri sürerek eleştirilerde bulunmuştur.¹⁶² Nitekim bu konuda meclisin ilk dönemlerde uysallığından ötürü diplomasi çevrelerinde

¹⁶⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.36-37.

¹⁶¹ Halim Kılıç, **Osmanlı Devleti'nde Bir İdari Modernleşme Kurumu Olarak Şura-yı Devlet (1868 - 1876)**, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 44.

¹⁶² Mehmet Canatar-Yaşar Baş, *Şûrâ- yı Devlet Teşkilatı ve Tarihsel Gelişimi*, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 9, 1998, s.116.

“Şura-yı Evvet” yani önüne gelen her şeye evet diyen bir meclis olarak nitelendirmişlerdir.¹⁶³

Şûrâ-yı Devlet aslında Yeni Osmanlılar olarak adlandırılan Osmanlı aydınlarının savunduğu Osmanlıcılık düşünce akımında yer alan; bütün Osmanlı tebaasının bir parlamentonun çatısı altında toplanması ve sorunların çözümü konusunda birlikte hareket etme isteklerinin küçük de olsa bir örnek modeli olacaktır. Bu açıdan Şûrâ-yı Devlet'in kuruluşu, Tanzimat'tan hemen sonra Mithat Paşa'nın başını çekeceği ve parlamentolu siyasal sistemi savunan gruplar için deneme niteliğinde olduğu söylenebilir. Halkın yönetime katılımı açısından parlamento savunusu, hanedan vesayeti ve saltanatı karşısında demokratik bir talep olup idarenin modernleşmesi açısından önemli bir unsur olmaktadır.

2.8.3.2. Vilayet Nizamnameleri

19. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından sürekli bir biçimde idari anlamda düzeni yeniden yapılandırma çabalarının yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyılda Osmanlı, peşi sıra gelen nizamnameler, yönetmelikler ve talimatnameler yayınlanmıştır. Bu nizamnamelerin önemli bir kısmı devletin vilayet idaresi meselesini ele alan içeriklerden teşekkül ettiğini görmekteyiz. İdari yapılanmada yaşanan bu değişiklikler iç ve dış dinamiklerin tesiri altında gelişmiştir.¹⁶⁴

Osmanlı Devleti açısından 3 Kasım 1839'da Tanzimat'ın ilan edilmesiyle, devlet anlayışı ve idaresinin modernleşmesinde yeni bir aşamaya geçildiğini söyleyebiliriz. Aslında Tanzimat dönemi bir anlamda Babıali'nin bürokrasi devri olmuştur. Dönemin mimarı Reşit Paşa devlet otoritesini ıslahatı yerine getirecek bir bürokrasinin elinde toplamak suretiyle devleti modernleştireceğine inanmıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra 1840'dan itibaren özellikle vilayet idaresinde yoğun çabalar sarf edilmiştir. Nitekim merkezin yetki alanını genişletmeye, daha önce iç işlerine pek fazla müdahale edilmeyen Yurtluk-Ocaklık statüsündeki Ekrad (Kürt) Sancaklarına da müdahale

¹⁶³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, Cilt:VII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.149; Mehmet Canatar-Yaşar Baş, *Şûrâ-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihsel Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 9, 1998, s.116.

¹⁶⁴ Selda Kılıç, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 37, 2005, s.99.

edilmeye başlanmış ve buna karşı isyanlar baş göstermiştir.¹⁶⁵ Bu dönemde örneğin 1846 yılında Cizre Sancağı'nda Bedirhan Bey isyan etmiş ancak isyan bastırılmıştır.¹⁶⁶

Eyalet idaresinde yeni arayışlara giren Osmanlı yöneticileri bu dönemde sadarete bulunan Fuat Paşa'nın önderliğinde çalışmalara koyulmuşlardır. Fuat Paşa eyalet yönetiminin yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Vali'lerin seçiminin iyi bir şekilde yapılması, bu göreve layık ve bilgili insanlar arasından belirlenmesine işaret etmektedir. Valilerin, yetkilerinin genişletilerek, öyle her olur olmaz işi merkeze sormamaları gerektiğini düşünmektedir. Böylece zaman zayi olmayacak pratik olarak işlerin yürümesi daha fazla kolaylaşacaktır. Merkez görevlileri ise basit işler ile vakit kaybetmeyerek enerjilerini önemli konulara verip daha etkili çözümler üreteceklerdir.¹⁶⁷ Uzmanlaşmaya dayalı bir iş bölümü modern bürokrasinin temeli olduğundan hareketle, yapılan bu düzenlemeler sağlıklı bir bürokratik yapının oluşturulması anlamında modernleşme uygulamaları olarak ele alınabilir. Yönetim aygıtı bünyesinde aynı kişinin birden çok iş yaptığı geleneksel yapıların aksine rasyonel şekilde yapılandırılmış idari mekanizmalar modernleşme tahayyülünün idari anlamda sonlanmış halini oluşturmaktadır.

2.8.3.2.1. 1864 (Tuna) Vilayet Nizamnamesi

Alî ve Fuad Paşalar 1863 yılında bu yeni düzenleme için hazırlıklara başlamışlardı. Bu yeni vilâyet nizâmname'si toplumsal ve idari düzende çeşitli düzeylerde yaşanan gelişmeler neticesinde meydana gelen sorunların üstesinden gelme adına girişilen bir reform belgesidir. Nizâmname hazırlanmadan önce, Rumeli'deki eyaletlere müfettişler gönderilmişti. Meclis-i Vâlâ'da yürütülen çalışmalar sonucunda 7 Kasım 1864 tarihinde bir önceki Vilâyet Nizâmname'si'nin içeriğinde yapılan birtakım değişikliklerle Tuna Vilâyeti Nizâmname'si, devletin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak yürürlüğe konuldu. Yeni nizâmname ile birlikte temel biriminin sancak (liva) olduğu vilâlet sistemine geçilerek eyâlet düzeni yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁶⁸

165 Rahman Dağ, "Ottoman Reforms and Kurdish Reactions in 19th Century", s. 47-74

166 Ömer Toraman, **Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık Ve Hükümet Sancaklarda Uygulanması (1839-1864)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2010, s.72

167 A.g.e.s.100.

168 Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilâyeti Nizâmname'si", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 5, Sayı: 2 (Mart, 1996), s. 67-68; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tuna Vilayet

1864 yılında hazırlanan vilayet nizamnamesi ile Tuna bölgesi için hazırlanan nizamname iki ayrı nizamnamedir. Vilayet Nizamnamesinin 3. Maddesinde kazaları kaymakamlıkların, Tuna Nizamnamesinde ise Müdürlerin yöneteceği ifade edilmektedir. Yine 30, 31, 32 ve 33. maddelerde de farklılıklar bulunmaktadır. Vilayet Nizamnamesinde mali işler sancakta muhasebeciye, vilayette ise defterdara bırakılmaktadır. Yine Tuna Nizamnamesinde mali işlere, Mal Müdürü adı verilen memura, vilayette ise Muhasebeci adı verilen memura bırakılmaktadır. Aslında bu iki nizamname, arasındaki bazı küçük farklar dışında birbirinin aynıdır. Bu durum, 5 Ekim 1867'de Meclis-i Vala tarafından, bu tarihe kadar olan düzenlemeleri anlatmak, Padişah'ı bilgilendirmek amacı ile kendisine sunulan mazbatadan da anlaşılmaktadır.¹⁶⁹

2.8.3.2.2. 1871 İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizâm-nâmesi

1839 yılında ilân edilen Tanzimat Fermanı ile reformlar daha köklü bir yapı kazanmıştır. Hemen her alanda meydana getirilen yeniden yapılanma, idarî taksimatın, merkezi bir yönetim ağı oluşturma amacıyla yeni baştan örgütlenmesi gibi bir sonuç doğurmuştur. 9 Haziran 1861 tarihli Lübnan Nizâm-nâmesi ve yukarıda da belirtilen 7 Kasım 1864 tarihli Tuna Vilâyeti Nizâm-nâmesi, bu bölgelerin ıslahına ve iç ve dış sorunlarının çözülmesine yönelik yapılan reformlar olarak, yeni bir idarî yapılanma getirmek amacıyla çıkarılmışlardır. Bu yönetmeliklerle getirilen yeni düzenin işlevsel olması ve özellikle, 1864 yılında Tuna Vilâyeti'nin yeniden yapılandırılmasıyla elde edilen olumlu sonuçlar üzerine 1867 yılından itibaren yaygınlaştırılmasına karar verilmiştir.¹⁷⁰

Yapılan bu yeni düzenlemeye göre, eyaletlerin adı değiştirilerek vilayet yapılmış ve sınırları daraltılarak yeni vilayet örgütü ortaya çıkarılmıştır. Bunun dışında vilayetler livalara, livalar kazalara ve kazalar da nahiye ve köylere ayrılmaktaydı. Bütün bu idarî birimlerin en üst amiri ise vali olmuştur. Bu yeni yapıda belirli bir düzen içinde her alt

Nizamnamesi”, 1864 **Vilayet Nizamnamesi**, (Editörler: Erkan Tural, Selim Çapar) TODAİE Yayınları, Ankara, 2015, s.48-49.

¹⁶⁹ Açe..s.103.

¹⁷⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilâyeti Nizâm-nâmesi*, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 5, Sayı: 2 (Mart, 1996), s. 67-81.

birim bir üste karşı sorumlu tutulmuştur. Böylece idarî birimler arasında dikey bir hiyerarşi kurulmuş oluyordu.¹⁷¹ Vâli yardımcılığı ilk defa bu nizâmnâmeyle tesis edilmekteydi. Vilâyet merkezinde vâlinin yanı sıra görev yapacak mülkî amirlerin görev ve sorumlulukları belirlenmekteydi. Buna göre defterdar, mektupçu (yazı işlerini yürüten görevli), umûr-ı ecnebiye müdürü (yabancılarla ilgili işlerden sorumlu müdür), ziraat ve ticaret müdürü, tarik emini (yol yapımından sorumlu görevli), defter-i hakanî müdürü (tapu müdürü), emlâk ve nüfus müdürü, evkaf (vakıf) müdürü, ve alay beyi (iç güvenlikten sorumlu görevli) valinin emrinde çalışacak üst düzey devlet memurlarıydı. Bu görevliler her yılsonunda yapılan işleri bir raporla merkezî hükümete bildireceklerdi. Böylece, devlet elinde bulunanları ve yapılan ve planlanmış olan işleri takip ve kontrol edebilecek, rasyonel bir şekilde uygulayabilecekti.¹⁷² Vali, mülkiye, maliye, eğitim, bayındırlık ve güvenlik işleriyle cezaî ve hukukî işlerin icrasından sorumlu olacaktı. Bu açıdan valilerin Tanzimat sonrasına nazaran, idari, malî ve asayiş konularında yetkileri arttırılmıştır.¹⁷³ Valilerin görev konuları içinde, eğitim ve bayındırlık hizmetleri de yer alıyordu. Fakat bayındırlık hizmetleri gibi çok yönlü ve külfetli çalışmalar için yüklü miktarda mali kaynağa ihtiyaç vardı. Dolayısıyla valilerin sözü edilen hizmetlerin her birisinde başarılı olması durumu da beklenemezdi.¹⁷⁴

2.9. YENİ VİLAYET YÖNETİMİNDE MECLİSLER VE İŞLEYİŞLERİ

Tanzimat'ın ilanıyla oluşturulan memleket meclislerinin çalışmalarından, ıslahat konusunda beklenen sonuçların sağlanamadığı görülmüştür. Bu nedenle taşra yönetimi

¹⁷¹ Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, s.36.

¹⁷² Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı:5, Ankara, 1996, s.89-103

¹⁷³ Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, s.36.

¹⁷⁴ Age..s.37.

yeniden düzenlenirken, bu meclisler kaldırılarak yerine merkez tarafından daha sıkı kontrol edilebilen ve valilerin yetkilerini kısaltmak yerine yönetime yardımcı olacak yeni meclisler kurulmuştur.¹⁷⁵ Yukarıda anlatmış olduğumuz gibi 1864 Nizamnamesi ile eyalet sisteminden vilayete geçilmesi ile yeni düzenlemeler yapılmıştır.

2.9.1. Vilayet İdare Meclisleri

Vilayet yönetimi için kurulan organlar, vilayet merkezinde valinin başkanlığında sürekli olarak toplanan bir Vilayet İdare Meclisi, livalarda aynı şekilde bir Liva İdare Meclisi, kazalarda da Kaza İdare Meclisleri şeklinde belirlenmiştir. Vilayet İdare Meclisinde tabii üye olarak; hakim mektupçu, defterdar, hariciye memuru ve bunlardan başka ahali tarafından seçilen ikisi Müslüman ikisi gayrimüslim olmak üzere dört üye vardı.¹⁷⁶ İdare meclislerine dört üyenin seçimle girmesi, yerel halkın idareye dahil ettirme projesinin bir kanıtı niteliğindedir.¹⁷⁷

Vilayet idare meclisi; liva ve kaza merkezlerinde kurulması öngörülen belediye daire ve meclislerinin kararlarını, faaliyet ve giderlerini kontrol eden bir organ olarak kurulmuştur. Bu görevlerin yanı sıra Vilayet Umumi Meclisi'nin ve Babîâlî'nin tasdiki ve vilayette vergilerin toplanması konusunda da görevli kılınmıştır. Ya en önemsiz sorunlar Babîâlî'ye kadar soruluyor veya meclis yetkilerini aşarak her konu ile ilgilenirdi. Bu arada yargı organlarının işlerine de karışıyordu.¹⁷⁸

Meclislerin müzakereleri ve kararlarının uygulanış usullünün ayrı bir nizamname yoluyla düzenleneceği hem 1864 hem de 1871 Nizamnamelerinde belirtilmesine karşın, böyle bir nizamname çıkmamış ve toplantı zamanı, kararların uygulanışı geleneğe ve mülki amirin sağduyusuna, inisiyatifine bırakılmıştır. Sonuç olarak Engelhardt'a göre; Fransız departmente meclislerine benzetilen idare

¹⁷⁵ İlber Ortaylı, **Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.71.

¹⁷⁶ Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, s.38.

¹⁷⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.72.

¹⁷⁸ Age..s.73.

meclislerinin farkının her gün toplanıp, idari işlere ve adliyeye müdahalede bulunmasıydı. Bunun dışında idare meclisleri istenen ölçüde yarar sağlamasa da bir yerde meşveret usulüne uygun şekilde atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir.¹⁷⁹

2.9.2. Liva (Sancak) ve Kaza İdare Meclisleri

2.9.2.1. Liva (Sancak) İdare Meclisleri

Vilayetlerde benzer şekilde liva ve kazalarda da idare meclisleri oluşturulmuştu. Liva İdare Meclisi görev ve sorumluluk açısından livaların; mali, idari, bayındırlık, eğitim, ticaret ve tarıma ait işlerini ve idari anlaşmazlıklarla ilgili meselelerini görüşüp karara bağlayan kurumlardı. Halk tarafından seçilen iki müslüman ve iki gayrimüslim üye meclisin kadrosunu oluşturuyordu.¹⁸⁰ Kimi zaman gayrimüslim halkın ruhani liderleri meclis toplantılarına katılmadığında yerlerine vekillerini göndermiştir. Fakat meclis toplantılarına katılma konusunda gerekli yetki belgeleri bulunmayan bu vekil kişilerin toplantılara katılması konusunda merkezi hükümetten görüş alınmıştır.¹⁸¹

1864 Vilayet nizamnamesi ile oluşturulan Livâ idare meclisi üyeliği için aday olmanın da belli birtakım kuralları vardı. Bu kıstaslara göre yıllık en az 150 kuruş vergi vermek ve bölgenin muteber kişilerinden olmak ilk şartlardandı. Bunun dışında 30 yaşının üzerinde ve mümkün mertebe okur-yazar olmak adaylık için diğer şartlar arasındaydı. Aday kişilerin Osmanlı uyruğu olması da zorunlu bir diğer husustu.¹⁸²

Liva İdare Meclisi, hukuki sorunlara ve adli davalara müdahale edemezdi ve Vilayet kademesinde olduğu gibi, liva ve kazalarda da idare meclis üyeleri; “Meclis-i tefrik” olarak adlandırılan seçim kurulunu meydana getirirlerdi.¹⁸³ Liva idare meclisi, kaza idare meclislerinin bir üst organı konumundaydı. Nitekim mutasarrıf kaymakamın amiri oluyordu. Liva idare meclisleri, bunun dışında başka nahiye meclislerinin de

¹⁷⁹ İlber Ortaylı, **Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.73.

¹⁸⁰ Mustafa Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, s.40.

¹⁸¹ Sadık Fatih Torun, “Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 35, Sayı: 60, 2016, s.163.

¹⁸² Age.s.164.

¹⁸³ İlber Ortaylı, **Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.81.

doğrudan üst organıydı. Bu sebeple de bu meclislerin kararlarını ve işlemlerini kontrol ederlerdi.¹⁸⁴

2.9.2.2. Kaza Yönetimi ve Kaza İdare Meclisleri

1842'de muhassıllık sisteminin ortadan kaldırılmasını sağlayan düzenlemelerden sonra taşra teşkilatında yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde birkaçının birleştirilmesi ile ilk defa idari bir birim olarak kazalar oluşturulmuş ve başlarına da birer müdür getirilmiştir. Bu tarihe kadar mahkemelerin bulunduğu adli birimleri ifade etmekte olan kaza terimi, bu değişiklikten sonra artık bir idari kurum olarak taşra teşkilatındaki yerini almıştır. Kaza müdürleri, mahalli ileri gelenler tarafından seçilip, hükümetin onayıyla da göreve başlardı. 1871'de yapılan düzenlemeyle kazaların yönetimi müdürlerden alınarak kaymakamlara verilmiştir.¹⁸⁵

Kazaların idare meclis yapısına bakıldığında; kaymakamın başkanlığında, mal müdürü, tahrirat katibi, kaza hakimi (naibi), müftü ve gayrimüslim cemaatin ruhani reisleri gibi tabii üyeler ve iki Müslim ve ikisi de Gayrimüslim dört üyeden kurulacaklardı. Fakat bu son hükme çoğunlukla uyulmamıştır. Kaza meclisleri; idari davaları, yerel sağlığa ait tedbirleri alma, kaza gelir giderlerini inceler, miri malların yönetimi ve korunması, beledi tesislerin yapım ve onarımı, köy yollarını yapımı ve bakımı gibi konuları ele alır, görüşür ve karara bağlardı. Bu görev ve sorumlulukların dışında meclis, vergi itirazlarını görüşmek üzere ilk merci makamıydı. Kaza meclisleri, kaymakamın yetkileri dahilindeki mukaveleler ve alım-satım işlemlerinin usule uygunluğunu incelerdi.¹⁸⁶

Bir diğer husus ise idare meclislerinin, taşra yönetimi hiyerarşisi içinde hareket ve karar yeteneğinin en az olduğu organlar oluşuydu. Pratikte bu organın yükümlü oldukları görevleri tam anlamıyla yerine getirmesi zor görünüyordu. Nitekim bu meclisler, en ufak sorunları dahi üst kademelere, makamlara yazışma konusu haline getirmiş ve vilayet yönetiminde kırtasiyeciliği arttırmıştır. Bunların dışında; kaza

¹⁸⁴ Age.s.81-82

¹⁸⁵ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.76.

¹⁸⁶ İlber Ortaylı, **Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.82.

seviyesinde eşrafın, yöneticilerle işbirliği kurmaları ve işlerin kolay yürütülmesi konusunda idarecilere önemli katkılar sağlamıştır¹⁸⁷

2.9.3. Nahiye Yönetimi ve Nahiye Meclisleri

17. ve 18. yüzyıllarda nahiyeler, tımar sisteminin önemini kaybetmesiyle kazaların alt birimi olarak ön plana çıkmıştır. Tanzimat'tan sonra yapılan yeni idari düzenlemeyle beraber bu özelliği daha fazla ön plana çıkmıştır. Nahiye konusunda, 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'nde, "birkaç köyün toplanmasıyla meydana gelen ve kazalara ilhak edilerek idare edilen yerler" şeklinde bir tanımlama yapılmıştır. Bu nizamnameye göre; nahiye dairesine girecek olan köy ve çiftliklerin birbirine yakın olması ve en az 500 erkek nüfusunun olması gerekiyordu. Bir nahiyenin kuruluşu ise birtakım uzun bürokratik işlemlerden sonra mümkün hale gelebiliyordu. İlk olarak kurulacak olan nahiyenin kuruluş nedenleri, sınırları kazaların idare meclislerinde belirlenir, livâ idare meclislerine sunulurdu.¹⁸⁸

Her nahiyenin bir müdürü ve bir Nahiye Meclisi vardı. Nahiye müdürünü vali tayin eder ve Dahiliye Nezareti onaylardı. Müdür olabilmek için kişinin, bulunduğu nahiyenin halkından olması, 25 yaşını geçmiş, okur-yazar ve Osmanlı tebaasından olması ve herhangi bir mahkumiyetinin de olmaması gerekiyordu. Müdür fahri olarak görev görürdü ancak gerekli giderleri nahiye halkından tahsil edebilirdi.¹⁸⁹

Nahiye Meclisi ise nahiyenin idari yönden müzakere ve karar organı olup, 1871 Nizamnamesiyle varlık kazanmıştır. Nahiye Meclisi, her nahiyenin sınırları dahilindeki Köy İhtiyar Meclislerinden gönderilen, en çok dörder kişinin toplanmasıyla kuruluyordu. Nahiye Meclisleri, yılda dört kez valinin belirlediği vakitlerde toplanırlardı ve toplantı süresi, her defasında da bir haftayı geçemezdi.¹⁹⁰

2.9.4. Köy Yönetimi ve İhtiyar Heyetleri

¹⁸⁷Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.260.; İlber Ortaylı, *Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.82.

¹⁸⁸ İlhan Şahin, "Nahiye", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, 2006, s.307-308.

¹⁸⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.100.

¹⁹⁰ Age.s.101.

Küçük ve orta ölçekte köylülük, 19. yüzyılın Osmanlı Devleti'nde Avrupa'dan bile daha güçlü gelişme yeteneğine sahip olmuştur. 19. yüzyılda köy yönetimi eski dönemlerden farklı bir gelişme göstermiştir. Çünkü köylerin yapısı da değişmeye başlamıştır. 1864 ve 1871 Nizamnameleri ile köy yönetimine bu zorunluluklardan dolayı yeni bir statü kazandırılmıştır.¹⁹¹

Yeni yapılanmaya göre her köyde, her sınıf halk için seçimle gelen iki muhtarın bulunması öngörülmüştür. Yani karma köylerde dahi her cemaat kendisi için ayrı organlar seçecekti. Eğer bir cemaat yirmi haneden azsa, ikinci muhtarını seçemeyecek ve yalnız bir muhtarı olacaktı. Seçimden sonra muhtarlar kazaya bildirilecek ve kaymakamın onayıyla tayin olunacaklardı.¹⁹²

Muhtarların ve ihtiyar meclisi'nin işleyişine baktığımızda ise; muhtar, devlet tarafından azledilebilirdi ve ihtiyar meclisi de azlini isteyebilirdi. Muhtarların, devletin nizamname ve tebliğlerini duyurma görevinin yanı sıra vergi toplama işinde de mühim rolü olması, nüfus kayıtlarını tutması ve veraset davalarında mahkemelere yardımcı olması gibi hususlar onları merkezi devletin gözü kulağı durumuna getirmekteydi. Bu hususlardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı yönetimi, köyleri cemaat esasına ayırarak örgütlenmişti.¹⁹³

2.9.5. Vilayet Umumi Meclisleri

İdare Meclislerinin dışında vilayete has bir meclis olan Meclis-i Umûmî-yi Vilâyet kurulmuştur. Sadece yerel temsilcilerden oluşturulmuş olan bu meclis, halkın ihtiyaç ve sorunlarını vilayetin yöneticilerine ileten ve danışma görevini yerine getiren bir işleve sahipti. Seçimle işbaşına gelen kalabalık bir üye yapısına Vilâyet Umûmî Meclisi, yılda bir kez vilayet merkezinde toplanırdı ve görevleri, vilayet nizamnamesinde vilayetin özel işleri olarak belirlenmişti.¹⁹⁴

¹⁹¹ Age.s.112.

¹⁹² Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, s.46.

¹⁹³ İlber Ortaylı, **Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.100.

¹⁹⁴ Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, s.43.

Bu meclisin kesin karar ve uygulama yetkisi yoktu ve yalnızca danışma görevi vardı. Alınan öneri ve dilek niteliğindeki kararların uygulanması için merkezi hükümete kadar gönderilmesi fazladan kağıt harcamasından öte bir sonuç vermediği gibi üyelerin sadece kanaat açıklaması ve bunların yanı sıra valinin istemediği sorunların tartışılmaması gibi hususlar bu Meclisleri ricacı kuruluşlar haline getirmişti. Ayrıca Vilayet Umumi Meclislerinin toplantıları gizli olarak yapılıyordu. Sonraki dönemlerde 1913'te çıkarılan Vilayet Kanunu ile bu meclislere İl Özel İdaresi statüsü verilmiştir.¹⁹⁵

Yukarıda belirtilen taşrada kurulan bu meclisler aracılığıyla sınırlı da olsa halk ve mahalli ileri gelenler yönetime katılmaya başlamıştır. Bu katılım meclislerde yer verilen tabii üyeleri olan yerel yöneticiler ve bölgeden halkın temsilcisi olarak seçilmiş olan insanlarla sağlanmıştır. Katılımla sağlanan bu durum, daha sonra Meclis-i Mebusanın kurulması ve taşra halkın temsilcilerinin bu meclis çalışmalarına katılmalarına temel oluşturması açısından önemli bir ayrıntı olarak ele alınabilir. Tanzimat döneminde bir yandan bu şekilde halkın temsilcilerinin sınırlı da olsa yönetime katılması ve diğer yandan da taşranın idare, zaptiye, maliye, imar gibi hizmetlerinde önceki dönemlere oranla daha fazla merkezileştirmenin sağlanmış olması, ilk değerlendirmede bir çelişki gibi görülebilir. Fakat bu noktada merkezi hükümetin taşra temsilcilerini yönetimden tamamen dışlayacak güçte olduğunu da söylemek mümkün değildir. Bu açıdan söz konusu hizmetleri merkezileştirirken, halkın temsilcilerini de katılım yoluyla sistemin içine almak durumunda kalmıştır.¹⁹⁶

2.9.6. Osmanlı Devleti'nde Modern Belediyeciliğin Kurulması

2.9.6.1 İstanbul'da Şehremaneti'nin Kuruluşu ve İşleyişi

Osmanlı Devleti'nde modern belediyelerin kuruluşu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Tanzimat dönemi ile başlayan yenileşme süreci hemen her alanda kendini gösterirken belediyecilik alanında da ilk adımların atıldığı ve ülke, kent, bölge ve mekan organizasyonlarında değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Modern belediyecilik Osmanlı Devleti'nin değişen ihtiyaçlarından doğan ve bu değişimin getirdiği yeni kurumlaşmanın ürünü olarak

¹⁹⁵ Agm.s.43-44

¹⁹⁶ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.79.

ortaya çıkmıştır. Klasik dönem Osmanlı şehrinde belediye hizmetlerinin yürütülmesinde kadılık en önemli kurumdu. Tanzimat dönemine gelindiğinde ise belediye yönetimlerinin kurulması ihtiyacı fark edilmiş ve bu konuda yeni bir idari yapılanmaya gidilmesine karar verilmiştir.¹⁹⁷

İlk belediye örgütünün kurulması ise 1854 yılında gerçekleşebilmiştir. Başkent İstanbul'da Şehremaneti'nin kuruluşunu sağlayan neden ise Kırım Savaşı döneminde Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan Avrupalı İngiliz, Fransız ve İtalyan (Piyemonte) ordularının gelmesi ve şehrin nüfusunun artmasıyla temizlik, sağlık ve ulaşım sorunları önemli ölçüde artmış olmasıydı. İhtisab Nezareti'nin bu sorunları çözmeye yetersiz kalmasıyla da yöneticiler belediye hizmetlerini göreceği yeni bir kurumun kurulmasına yönlenmiştir. Modern belediyenin temelleri Takvim-i Vekayi'de yayınlanan duyuru ile atılmış ve yeni kuruluşun mazbatasını 13 Haziran 1854 tarihinde Meclis-i Tanzimat tarafından hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Yeni kurulacak Şehremâneti'nin Nizamnamesi Meclis-i Valâ tarafından hazırlanmıştır.¹⁹⁸

Nizamnamede; Şehremanetin Meclis-i Valâ'ya bağlı olduğunu açıkça belirtiyordu. Yani Emanet merkez hükümetin (Babî'î'nin) bir şubesi olarak kurulmuştur. Emanetin aslında üst organı daha çoktur; vergi koymak ve toplamak için Maliye Nezareti, güvenlik konusunda Zabtiye Nezaretine, esnafın teftişi ve fiyat kontrolü gibi konular için Ticaret Nezaretine başvurulacaktı. Bol yazışmalı, çok geniş görevli ve az yetkili; aslında bu yönüyle başarısızlık yaratabilecek koşullara uygun bir kurum oluşturulmuştur.¹⁹⁹ Meclis-i Valâ'nın hazırladığı ve on dört madde olarak düzenlenen nizamnameye göre Şehremaneti'nin görevleri ise şu şekildeydi: Zorunlu ihtiyaç maddelerinin teminini kolaylaştırmak ve gözetmek, fiyatların belirlenmesi (narh) ve bunun kontrolü, şehrin temizliğinin sağlanması, çarşı ve pazarın denetimi, fiyat kalite, ölçü ve tartıların kontrolü ve vergilerin toplanarak maliye hazinesine devredilmesi.²⁰⁰

Bu Şehremanetin başında ise merkezi hükümet tarafından tayin edilen ve merkezi hükümette görevli bir memur(şehremini) bulunuyordu. Şehreminleri yetki

¹⁹⁷ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.1-3.

¹⁹⁸ Age.s.4.

¹⁹⁹ İlber Ortaylı, **Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.134.

²⁰⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.4.

bakımından hem çok güçlü, hem de eldeki araçların yetersizliğinden ötürü de güçsüz yöneticiler olmuştur.²⁰¹

Şehreminin yanında gene Bab-ı Ali'nin seçimi ve Padişahın tayini ile görevlendirilen üyelerden oluşan bir Şehremaneti Meclisi kurulmuştur. Bu üyeler esnaf ve ileri gelen bazı memurlardan oluşuyordu. Meclislerin görevleri, kadıya yardımcı olan eski kurullara benziyordu ve daha çok istişarî özelliğe sahipti. Şehremanetinin mali yeteneği de sınırlıydı. Şehremaneti bağımsız gelirlere sahip değildi ve masrafları devletçe ödenir; topladığı gelirleri de maliyeye öderdi. Yani bağımsız bir kurum maliyesi söz konusu değildi. Şehremanetinin mühendis ve kavalardan (belediye zabıtası) oluşan bir kadrosu vardı. Şehremaneti modern belediyeçilik için aslında iyi bir başlangıç sayılamazdı. Değişen ise sadece İhtisab Nezareti'nin adı olmuştur. Ne şehreminleri ne de Şehremaneti Meclis üyeleri bu konuda yeterli ölçüde bilgi, beceri ve de özerk yetki ve statüye sahip değillerdi.²⁰²

Fakat İhtisab Nezareti'nin yerine kurulan Şehremaneti, kuruluşunu izleyen yıllarda kendisinden beklenen başarıyı sağlayamamıştır. Bunun üzerine, cadde ve sokakların genişletilmesi ve düzeltilmesi, aydınlatılması ve temizlik gibi hususlarda planlamalar yapmak amacıyla 1855 yılında Şehremaneti'ne yardımcı olacak İntizam-ı Şehir Komisyonu kurulmuştur. Ancak belediye hizmetlerinin yapılabilmesi için yapılan bu düzenleme ve yeni dairelerinin hepsinin kurulması ile gerekli olacak finansal yük göz önünde tutularak bunlardan sadece Beyoğlu ve Galata bölgeleri için Altıncı Dâ'ire-i Belediye adıyla 28 Aralık 1857'de yeni bir birimin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu yeni birim, diğer bölgelere oranla daha düzenli yapılaşmış, yoğun bir nüfusa sahip bir bölge olması sebebiyle çalışmalarını diğerlerine örnek olmak amacıyla kurulmuştur. Kentin kalabalık, zengin, iş ve diplomasi çevrelerinin bulunduğu bu bölgede ilk modern belediye örneği ortaya çıkacaktır. Beyoğlu ve Galata pilot bölge olarak seçilmiş ve bu amaçla bir nizamname hazırlanarak uygulamaya koyulmuştur.²⁰³

Osmanlı taşra kentlerinde ise belediye örgütlenmesi, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile başlamıştır. Bu nizamname ile liva ve kaza merkezlerinde seçimli üyelerden kurulu meclis-i belediyeler kurulacaktır. Ancak uygulamada bu belediye

²⁰¹ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s.436-437.

²⁰² A.g.e.s.437.

²⁰³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat döneminde Modern Belediyeçiliğin Doğuşu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.4-5.

meclislerinin bir tüzel kişiliğinin olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak bazı gayretli valiler (Midhat Paşa Tuna ve Bağdat'ta görevli iken) bu meclislerin kurulmasını sağlamış ve kısmen görevlerini yapmaları konusunda ön ayak olmuştur.²⁰⁴

1864 Vilayet Nizamnamesine bağlı olarak çıkarılan iki talimatname ile Osmanlı taşra yönetiminde belediye ve ona bağlı organlar oluşturulmuştur. Ancak buna rağmen mülki mekanizmaya bağlı, görev ve sorumlulukları açısından ağır, yetkileri bakımından zayıf ve bağımlı bir belediye yapılmıştı. Bununla birlikte, yüzyıllardır kadınların görevleri arasında sayılan belediye yönetimi artık ayrı ve kendi organlarına sahip bir kurum olma yoluna sokulmuştur. 1871 Vilayet Nizamnamesi yayınlanıncaya kadar yürürlükte kalan talimatnameler ile günümüz modern belediyeciliğine giden süreçte azımsanmayacak bir adım daha atılmış olacaktır.²⁰⁵

1871 İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizâm-nâmesi'nin 111-123. maddeleri ile imparatorluk düzeyinde bütün şehirlerde belediyelerin kurulması öngörülmüştür. Bu şekilde, belediye örgütü Osmanlı yerel yönetimin temel bir unsuru olarak ortaya çıkmıştır. İstanbul'da başlayan pilot uygulama 1871'den sonra yavaş yavaş devletin tüm bölgelerini kapsayacak şekilde genişlemeye başlıyordu. Vali, mutasarrıf ve kaymakamın bulunduğu her yerleşim biriminde bir belediye idaresi oluşturulacaktır. Kurulan Belediye Da'ire Meclisler, memurlar arasından seçilen bir Meclis Re'isi aracılığıyla kentin yerel yönetimini yürütecekti.²⁰⁶

Osmanlı belediyeleri, gelirleri kısıtlı, personeli yok denecek kadar az ve yetersiz, denetim yetkisi ve kapasitesi açısından pek etkisiz durumdaydı. Normal olarak kentleşmenin olduğu bölgelerde bu belediyeler pek bir varlık gösterememiştir. Nitekim statüleri ve organların kuruluş ve çalışma sistemi bakımından katılımcı bir yönetim göstermedikleri şeklinde yorumlanmıştır. Taşra'da ilk beledi hareket ise kapitalizme geçişin başladığı yerlerde görülmüştür. Tuna Vilayeti kentleri, Bağdat, liman kentleri belirtilen nedenlerden ötürü bu konuda öncü olmuşlardır. Belediyecilik bir özerklik ve mahalli yönetime geçiş olmanın ötesinde bayındırlık ve kentsel hizmet bütününe yönelik bir kurumlaşma şeklinde düşünülmüş ve uygulanmıştır. İlk Osmanlı

²⁰⁴ Age.s.439.

²⁰⁵ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.8

²⁰⁶ Age..s.9.

Parlamentosunda çıkarılan 1877 tarihli Vilayet Belediye Kanunu ise uygulamaları ile sonraki düzenlere damgasını vurmuştur.²⁰⁷

Modernleşme, pratik ve kuramsal çerçevede öncesi ve sonrasıyla, derinliği ve yaygınlığı açısından büyük bir toplumsal olgudur. Bu çerçevede ele alınan Tanzimat dönemi idari modernleşme süreci “vatandaş” kavramının ilk kez görünürlüğüne ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Bu “Osmanlı vatandaşı” sadece görünür hale gelmemiş ilk olarak belgelerde sonrasında uygulamalarda siyasal katılımın kaynağını-sonraki dönemde egemenliğin ve meşruti yönetimin kaynağı- oluşturmaya başlamıştır.

Daha geniş ölçüde Tanzimat’ın getirdiği olumlu sonuçlar şu şekilde özetlenebilir; hukuk devleti anlayışına girilmiştir, Osmanlı Devleti’ndeki hukuksal eşitsizlikler kaldırılmaya başlanmıştır. Pozitif hukukun belli kurallara göre sistemli biçimde düzenlendiği, yani kanunlaştırma kavramı ilk kez tanınmış ve yerleşmiştir. İdari-yönetimsel anlamda tüm sivil ve askeri görevlerin bir kişide toplanması uygulamasına son verilirken, devlet görevleri birbirinden ayrılmıştır. Yönetim örgütü düzeltilmiş ve yeniden düzenlenmiş taşra organlarının yetkileri genişletilerek belirli bir düzende çalışmalarına imkan verilmiştir. Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti’nde siyasal, toplumsal ve hukuk alanlarında yapılan yeniliklerle bir hazırlık dönemi, bir olgunlaşma ve çabalama dönemi olarak değerlendirilebilir.²⁰⁸ Tanzimat dönemi, sistemsel anlamda yönetimde bir bütünen modernleşme sağlamamışsa da gelecek dönemlerde bunun kaynağını oluşturacak temel kurumlara hayat verildiği bir dönem olarak görülebilir.

Tanzimat Dönemi (1839-1876) olarak bilinen dönemde, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilan edildikleri zaman dilimi içinde Mısır ve Kırım Savaşı sorunlarının Osmanlı Devleti’nin modernleşme mekaniği açısından tek olmasa da birer harekete geçirici unsur olduklarını ifade etmiştik. Bu mekaniğin üçüncü bileşeni olarak değerlendirilebilecek olan, içerden gelen muhalefetin olay bazlı bir örneği olarak Kuleli Vakası’nı işaret etmiştik. Ortaya çıkan bu tepkiler, modernleşme uygulamalarının şekil ve muhtevasına ilişkin farklılıklar taşısa da genel olarak bir muhalefet olgusunun

²⁰⁷ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s.438-439. Osmanlı Vilayet ve Taşrasında belediye örgütlenmesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s.171-192; Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.9-17.

²⁰⁸ Bülent Tahiroğlu, *“Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”*, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt:3, İstanbul, 1985, s.601.

içinden doğduğu açıktır. Modernleşmenin karar alıcıları (özellikle Babıali) ile muhalefet (özellikle ulema) arasında bir bütünlüğü, modern hukuk ile şer'i hukuk arasında bir uzlaşma sağlamak amacıyla Ahmet Cevdet Paşa öncülüğünde Mecelle hazırlanmıştır.²⁰⁹ Bu yönlü girişimler olsa da muhalefet içinden, sonraki dönem boyunca Osmanlı modernleşmesinde önemli etkilere sahip olacak Genç Osmanlılar hareketinin doğmasını engelleyememiştir.

2.10. OSMANLI SİYASAL MODERNLEŞMESİNDE BİR DÖNÜM NOKTASI: MEŞRUTİYETİN İLANI

Kültürel, siyasi, iktisadi, sosyal ve idari boyutlarının birbirleriyle iç içe fakat görece özerk şekilde birbirini tamamladığı modernleşme olgusunda siyasi ve idari boyutlar neredeyse en yakın ikiliyi oluşturmaktadır. Yönetim sisteminin temelini oluşturan düşünsel yaklaşımlar bu değişime uygun düşecek idari düzenlemeleri de harekete geçirmektedir. Bu yüzden siyasi modernizm idari modernleşmenin hemen yanı başında durmaktadır. Örneğin demokratik bir yönetim düşüncesiyle, adalet ve hakların garanti altına alınması talebi neredeyse aynı anlama gelmek üzere bir parlamento ve anayasa talebini de ifade etmektedir. Bu anlamıyla Osmanlı idari modernleşmesi bir yönüyle siyasi modernleşmeyi de açıklamaktadır.

2.10.1. Yeni Osmanlılar (Genç Osmanlılar) ve Fikirleri

Tanzimat döneminin yalnızca diplomatik müdahaleler, yönetim aygıtında yapılan yenilikler ya da iktisadi gelişme boyutuyla değerlendirilmesi sürecin anlaşılması açısından eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira Tanzimat dönemi belirli kısıtlar içinde de olsa bir sosyo-kültürel devrim özelliğini de taşımaktaydı. Tanzimat döneminde hükümet merkezi konumuna gelmiş olan Babıali ve bürokratları, artık yeni tipte bir yapıyı ifade ediyordu. Onlara bu avantajı sağlayan şey ise Batı'yı ve yabancı dilleri bilmeleriydi. Bu bürokratların çoğu bu dilleri Tercüme Odası ve Tahrirat-ı Hariciye Kalemleri'nde ve

²⁰⁹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.131-132

elçilik hizmetlerinde öğrenmişlerdir. Artık Avrupa tarzı giyiniyorlar ve sık sık bir araya geldikleri Batı'luların arkadaşlıklarından fevkalade memnundular.²¹⁰

Tanzimat döneminin modern okullarında yetişen ve aynı zamanda yukarıda belirtildiği gibi yabancı dile hakim olan, yurt dışına seyahatlerde bulunan genç ve aydın bir bürokrat grubu ortaya çıkmaya başlamıştır. Yenilikçi bürokratlar topluluğunun, Batı tarzı eğitimden geçmiş (çoğu tercüme odalarında çalışmış) bazı önemli temsilcileri, Batı dillerini bilmeleri sayesinde Avrupa'daki liberal ve milliyetçi düşünce akımlarını, tanımış, öğrenmişlerdi. Osmanlı entelijansiyasının öncüleri olarak bilinen bu kişiler Reşit Paşa ile ilişkileri sayesinde yükselmişlerdir. Ali ve Fuat Paşa ile ilişkilerinin bozulmasında sonra bu şahsiyetler gazeteciliğe yoğunlaşmıştır.²¹¹ Fransız Devrimiyle başlayan eşitlik, adalet, demokrasi, anayasacılık gibi kavramlar bu Osmanlı aydınlarını gündend güne etkilemeye başlamıştır. Osmanlı aydınları zaman içinde bu yeni fikir akımlarını Osmanlı topraklarında uygulanabileceğine yönelik bir fikriyat içerisine girmiştir. Sonuç olarak Avrupa'da toplumsal-temel ölçüde sınıfsal- hareketlere dayalı ortaya çıkan siyasal modernleşme süreci Osmanlı Devleti'nde farklı bir kaynaktan beslenecektir. Osmanlı aydın ve bürokratları Osmanlı Devleti'nin dağılmasını engellemek adına bu fikirleri pratiğe geçirme çabasına girmiştir.

İlk ve ikinci kuşak Tanzimatçılara karşı ilk tenkitler 1860'larda bu genç aydınlardan gelmeye başladı. Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğindeki bu aydınlar grubuna "Yeni Osmanlılar"(Genç Osmanlılar-İlk Jön Türk Kuşağı) adı verilmiştir. Bu Genç Osmanlılar kuşağı, Tanzimatçıların sömürü meselesini yeterince anlamadıklarını, kendi geleneksel değerlerini sekteye uğratıp yabancılaştıklarını (şeriatı unuttukları) ve ancak yüzeysel olarak "Batılı" oldukları eleştirisini yapmışlardır. Tanzimatçıların, Batı'nın düşünsel anlamda hürriyetçi ve idari anlamda parlamenter değerlerini yeterince bilincine varamadıklarını söylemişlerdir. 1860'lı yıllarda Batı hakkındaki bilginin gelişip, yaygınlaşması ise Jön Türkler'in etkili oladıkları Osmanlı gazeteciliği süreci ile olmuştur. 1862 yılında önce İbrahim Şinasi gayretleriyle kurulan ve akabinde ise Namık Kemal ve arkadaşlarının devraldıkları Tasvir-i Efkâr dönemin aydınlarının fikrîsel hayatlarının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.²¹²

²¹⁰ Erik J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev.: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 106.

²¹¹ Age.s.107.

²¹² Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.13-14.

Gazetelerde düşüncelerini dile getirmeye başlayan Namık Kemal, Şinasi, Agah Efendi, Ziya Paşa gibi isimler, Sultan Abdülaziz'in tahta çıkmasından sonra baskı altına alınmaya başlamıştır. Özellikle Matbuat Nizamnamesinin ilan edilmesi ile birlikte sansür yoğunlaşmış ve sürgünler artmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk sistemli özgürlükçü muhalefeti olarak değerlendirilebilecek olan bu aydın-bürokrat hareketi eleştirilerini arttırınca iktidarın hedefi haline gelmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin matbuat ve güvenlik konusunda aldığı önlemler artınca bu hareketin daha somut hale gelmesi için ilk adım atılmıştır. 1865 yılında Namık Kemal, Refik Bey, Ayetullah Bey'in de olduğu devlet adamı, aydın-gazeteci grup İtalya'daki Carbonari örgütüne benzer şekilde hücre tipi örgütlenen İttifak-ı Hamiyet (Meslek) adında bir örgüt kurmuştur.²¹³

Yeni Osmanlıların 1865 yılından itibaren yürüttükleri muhalefet, yurt içinde ve dışında meşrutiyet ve parlamento isteklerini daha da görünür kılıştı. Daha önce belirtildiği gibi bu aydın-bürokratlar siyasal görüşlerini basın üzerinden yoğun bir şekilde işlemiştir. Mustafa Fazıl Paşa, Ali Suavi Namık Kemal, Ziya Paşa'nın gazetelerdeki yazılarında özellikle Meşveret Meclisleri örnek gösterilerek bir millet meclisi kurulmasını istemeleri Osmanlı İmparatorluğu'na meşruti monarşiye götüren süreci hızlandırdı. Yeni Osmanlılar, dağılmakta olan çok kültürlü ve kimlikli imparatorluğun, seçim yoluyla müslim-gayrimüslim tüm tebaanın içinde yer alacağı bir parlamento yoluyla idare edilmesinin dağılma tehlikesini bertaraf edeceğine inanıyorlardı.²¹⁴ Genç Osmanlılar olarak adlandırılan bu aydın grubu aynı zamanda modern entelijensiyasının öncülleri olarak tanımlanmıştır. Bu aydınlar, yeni oluşmakta olan merkezi kurumlara İslami siyasal gelenek ve yine Osmanlı modern yönetim uygulamaları açısından kapsamlı bir teorik meşrutiyet ve ideoloji sağlama adına çaba gösteren ilk müslümanlardı.²¹⁵

Yeni Osmanlıların meşrutiyet ve meclis talepleri devam ederken, 1873 yılından başlayarak Padişah Abdülaziz saltanatına duyulan genel hoşnutsuzluk, geniş halk

²¹³ Erik J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 109.

²¹⁴ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "*Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama*", **Tanzimat**, (Editörler: Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.384.

kesimleri arasındaki yoksulluktan dolayı daha da artmıştı. Tarım krizini ise devlet hazinesindeki kriz izlemişti. Ekonomik sefalet 1873'te Anadolu'nun geniş bölgelerini etkisi altına alan ve tesirini başkentte de gösteren bir açlıkla devam etti. Güven verici bir durumda olmayan Osmanlı hazinesi çökmüş ve 1875'te hazine dış borçlarını ödeyemez hale gelmişti. Sonraki yıllarda ise ağır vergiler ve beraberinde yaşanan göçler mevcut toplumsal bünyenin bozulmasını derinleştirmişti.²¹⁶

Bu dönemde Osmanlı Devleti sadece ekonomik buhran ile boğuşmamıştır. Milliyetçi ideolojilerin etkisi altında Bulgarların ayaklanması ve bunların 1875 yılında bastırılma biçimi, 1876 yılında Fransız ve Alman Konsoloslarının bir çete tarafından öldürülmesi hükümetin itibarını zedelemişti. Bu gelişmeler neticesinde hükümet uluslararası alanda tartışmaya açılmış ve daha çok yalnızlaştırılmıştır. Mevcut durum yönetici tabaka arasındaki huzursuzluğu da arttırmıştır. Tüm bu gelişmeler devam ederken İstanbul'daki büyük medreselerde öğrenim gören öğrenciler, sadrazam ile şeyhülislamın görevlerinden alınması için sokaklara dökülmüştür. Sonuç olarak Padişah bu eylemlerden sonra bunları organize eden Mithat Paşa'yı sadrazamlığa tayin etmiştir. Mithat Paşa meşrutiyet taraftarı olup hemen bir anayasa hazırlığına başlamıştır. Ancak hükümet ile padişah Abdülaziz arasında tam manasıyla bir güven bunalımı vuku bulmuştur. 30 Mayıs 1876 tarihinde şeyhülislamdan bir fetva da çıkartarak padişah akli dengesi yerinde olmadığı gerekçesiyle tahttan indirilmiş ve başından beri meşrutiyetçi harekete yakınlık duyan V. Murat tahta çıkarılmıştır. Ancak Abdülaziz'in intiharı ve diğer başka birtakım hadiseler sebebiyle V. Murat akli dengesini kaybetmişti. Bu nedenle 31 Ağustos'ta kardeşi Abdülhamit tahta geçirilmiştir.²¹⁷

Açıkcısı Genç Osmanlılar Babıalı'nın Tanzimatçı paşalarından daha fazla modernleşmeci veyahut Batıcı fikriyata sahip değillerdi. Aralarındaki uzlaşmazlığın temeli meşrutiyet ve hürriyet konularındaki farklılıktan ileri gelmekteydi. Tanzimatçı bürokratlar kendi iktidar güçlerinin ve dolayısıyla merkezin otoritesinin zaafa uğrayacağı endişesiyle meşrutiyetçi bir parlamentoya karşı çıkıyorlardı. Tanzimatçı yeniliklere karşı bir muhalefet olarak meydana çıkan fakat kendileri de reform taraftarı olan Genç Osmanlılar meşrutiyete geçmeyi istemekteydiler. Nitekim bu mücadele I.

²¹⁵ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.42-43.

²¹⁶ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s.313.

²¹⁷ Erik Jan Zürcher, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.

Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesiyle neticelenmiştir.²¹⁸ Tam da bu noktada modernleşme mekaniğinin üçüncü bileşeni olarak işaret ettiğimiz muhalefetin, Osmanlı modernleşmesinin seyri açısından nasıl etkin bir konuma sahip olduğunu gözlemlemiş oluyoruz.

2.10.2. Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin İlanı

II. Abdülhamit Mithat Paşa'yı sadrazamlığa tayin etmesinden sonra sonra Kanun-i Esasiye giden yol açılmıştı. Kanun-i Esasi hazırlıkları Rusya'nın savaş hazırlıklarına başladığı ve Hristiyan azınlıkların durumunu bir kez daha gündeme getirmek için İstanbul'da uluslararası bir konferansın tertiplendiği döneme denk gelmiştir. Kanun-i Esasi çalışmaları bu sıkıntılı ortamda yürütülmüştür. Özellikle Tersane Konferansı'nın toplanmasından doğabilecek sorunları bertaraf edebilmek için bir an önce bir metin hazırlanabilmesi amacıyla Mithat Paşa önemli çabalar sarfetmiştir. Mithat Paşa'nın Kanun-ı Cedid'i güçlü bir hükümdarlık ancak buna karşın vekillerin meclise karşı sorumlu olmasını öngörüyordu. Fakat meşrutiyet hazırlıklarını Mithat Paşa'ya mal etmek istemeyen ve onun metnini ülke koşullarına uygun görmeyen Padişah Sait Paşa'ya Fransız anayasalarını (1814, 1830, 1875) çevirtmiş ve nazırlardan da bunları notlamasını talep etmiştir. Nihayetinde anayasayı hazırlamakla sorumlu Cemiyet-i Mahsusa adında bir anayasa komisyonu kurulmuş (2 asker, 16 sivil bürokrat-üçü Hirstiyan, 10 ulema) ve bu komisyon önceki taslaklar ve bazı yabancı anayasalardan (Belçika, Prusya, Polonya v.b.) da yararlanarak anayasa taslağını hazırlamıştır. Mithat Paşa'nın başkanlığındaki Heyet-i Vükeladan geçen metin 23 Aralık 1876'da padişah tarafından kabul ve ilan edilmiştir.²¹⁹

Doğrudan padişah tarafından belirlenmiş bir komisyonca hazırlanmış olan bir anayasa, toplumu temsil eden bir yasama organı ya da kurucu meclis tarafından değil hukuki açıdan, padişahın tek taraflı tasarrufundan doğmuş bir "ferman anayasa" şeklinde olmuştur.²²⁰

Kanun-i Esasi'de yer alan hükümler açısından bakıldığında egemenliğin kaynağının aynı şekilde yine Osmanlı soyundan en büyük evladın saltanat ve hilafet

²¹⁸ Muhittin Bilge, **Türk Modernleşmesi Ve Sivil Toplum**, Binyıl Yayınevi, Ankara, 2009, s.53

²¹⁹ Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasa Gelişmeler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.133.

²²⁰ Age.s.134.

makamının sahibi olduğu belirtilmiştir. Osmanlı Parlamentosu (Meclis-i Umumi) Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olmak üzere iki kanattan oluşacaktı. Yasamada son sözün Padişaha ait olmasından dolayı bu meclisler yasa yapma açısından çok da etkili değillerdi. Bir kanun teklifinin verilmesi birkaç aşamadan geçerek Padişah'a kadar ulaşıyordu ve Padişah'ın mutlak veto yetkisi vardı. Yine Kanun-i Esasiye göre Padişah Meclisi çok kolay bir işleyle fesih ve tatil etme yetkisine sahipti. Özellikle bu husus Padişahın meclisi kendi denetimi altına almasını sağlıyordu. Kanun-i Esasinin üstünlük prensibini benimsenmesine ve hükümlerinin bir sebeple uygulamada düşürülemeyeceği karar altına alınmış olmasına rağmen bunu sağlayacak bir anayasal güvence ise sağlanamamıştır. Ayrıca padişaha meşhur 113. madde ile kişileri mutlak sürgün etme yetkisi de verilmiştir.²²¹

Şekil bakımından Birinci Meşrutiyet Batı'daki örneklerinin sahip olduğu tam anlamıyla bir parlamenter sistem yani parlamentoya karşı bir hükümet istemi getirmemiştir. Hukuk kaideleri açısından esas önemli olan husus, yasama yetkisinin hükümdardan parlamentoya gerçek anlamda geçmiş olması ve hükümetin de yasama yetkisini kullanan bu meclise karşı sorumlu olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyet ile gelen yönetim biçimi bu iki yaklaşım açısından bir "parlamenter sistem" getirmemiştir. Yasa önerilerinin ilk aşamada padişah tarafından uygun bulunması zorunluluğu ve yürütmenin hükümdarın dışında kimseye karşı sorumlu olmayışları da ilk Osmanlı meşrutiyet sisteminin "parlamenter sistem" den çok "parlamentonun varlığıyla yumuşatılmış mutlak hükümdarlık sistemi" ne daha yakın görünmektedir.²²²

Kanun-i Esasi asıl manada bir meşrutiyete geçişi değil ama mutlakiyetten çıkışı ifade etmektedir denilebilir. Bu yarı meşruti sistemde padişah, yargı ve kısmen de yasama işlevi açısından egemenliğin biricik ve mutlak egemeni durumundan çıkmakta ayrıca toplumun ve kişinin bazı özelliklerini ferman tipi de olsa bir anayasa temelinde tanımaktadır. Monarşi kendini sınırlayarak mutlak olmaktan çıkmış ve ılımlı, anayasalı ve parlamentolu bir hale gelmiş ancak henüz gerçek anlamda meşruti, anayasal ve parlamenter bir niteliğe kavuşmamıştır.²²³

²²¹ Mustafa Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Orion Kitabevi, Ankara, 2011, s.145-148; Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasa Gelişmeler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.135-149.

²²² Mümtaz Soysal- Fazıl Sağlam, "*Türkiye'de Anayasalar*", **Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.21.

²²³ Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasa Gelişmeler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.149.

Kanun-i Esasi, Anayasanın temel hedefi olan iktidarın yetkilerinin belirlenmesi ve sınırlandırılması, hak ve özgürlüklerin korunması ve bunun güvence altına alınması ilkelerinden uzak olan bir metin olmuştur. Ancak dönemin koşulları çerçevesinde değerlendirildiğinde tüm bu eksikliklerine rağmen Sened-i İttifak'tan başlayarak Tanzimat döneminde olgunlaşan Osmanlı anayasal gelişmeleri/hareketleri ve demokrasi tarihi açısından önemli bir hukuksal-siyasal gelişme olarak değerlendirilebilir.

Nitekim Kanun-i Esasi'nin güvence bakımından yetersizliklerinin olmasının sonuçları da kısa süre içinde ortaya çıkmıştır. Kanun-i Esasi'nin kabulünden sonra Aralık- Ocak aylarında seçimler yapılmıştır. Böylece Tanzimat döneminde idealist genç aydın-bürokratlar tarafından istenen Osmanlı Devleti'nin ilk parlamentosu olan Meclis-i Umumi 19 Mart 1877'de açılmıştır. Fakat II. Abdülhamit 93 Harbini(1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı) gerekçe göstererek, bir irade ile Parlamento'yu 14 Şubat 1878'de süresiz tatil etmiştir.²²⁴ Bundan böyle anayasa resmi olarak varlığını sürdürse de rafa kaldırılmış, Osmanlı Devleti'nde mutlak monarşi idaresine geri dönmüş ve II. Abdülhamit'in 1908 yılına kadar olan mutlak hükümlerlik dönemi başlamıştır.

2.10.3. Mutlakiyet ve Modernleşme Arasında Bir Dönem: II. Abdülhamit Dönemi

Osmanlı Devleti'nin ilk parlamentosunun tatil edilmesi ve Kanun-i Esasi'nin rafa kaldırılması ile yeni bir döneme girilmiştir. II. Abdülhamit'i meşrutiyete son verme kararına iten neden, tahtında güvenle oturabilme arzusu'du. Siyasal muhalefetin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı Abdülhamit'in polis rejiminin belirleyici unsurları bilinmektedir. Bu dönemde yoğun bir sansür uygulanmış, jurnalcılık, her yere yayılmış olan hafiyecilik (gizli polis örgütü) iç seyahat özgürlüğünün kısıtlanması gibi hususlar bu dönemin temel unsurları haline gelmiştir.²²⁵

II. Abdülhamit dönemini ilginç kılan bir diğer durum ise meşrutiyete son verildiği, istibdat olarak adlandırılan dönemin yaşandığı bu ortamda modernleşme babında reform hareketleri devam etmiş olmasıdır. II. Abdülhamit döneminde

²²⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, Cilt:VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.40.

²²⁵ Sina Akşin, "*Siyasal Tarih*", **Türkiye Tarihi**, Cilt:3, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2009, s.166.

merkezileştirme, ulaştırma, eğitim, haberleşme v.b. alanlarda kapsamlı modernleşme faaliyetleri hızla devam etmiştir. Padişahın yüzü hala Batı'ya dönük gibidir.²²⁶

II. Abdülhamit özgürlükçü ya da anayasaya dayanan düşüncelere sert bir biçimde karşı dursa da kesin bir biçimde modernleşme ya da Batılılaşma karşıtı değildi. Hem Osmanlı Devleti hem de kendi konumunu sağlamlaştırma konusunda bir araç olarak değerlendirdiği reform ve Batılılaşma hareketi içinde akıllıca seçimler yaparak bunları uygulamıştır. Bu bakımdan Abdülhamid kesinlikle kör, katı, tam anlamıyla muhafazakâr bir kişi de değildi. Tam tersine istekli ve faal bir modernleşme taraftarıydı ve Padişah Abdülaziz ve Tanzimat dönemi devlet adamlarının da kusursuz bir varisi olarak da değerlendirilebilir. Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise Tanzimat döneminin hukuki, idari ve eğitim reformlarının tümünün bu dönemde meyve verdiği ve hatta zirve noktasına ulaştığını söylemek abartılı bir söylem olmayacaktır. Yine Tanzimat Döneminde kendini fark ettirmeye başlayan bazı temayüller de yine bu dönemde, merkezi ve otoriter bir yapıya doğru gelişme kaydetti.²²⁷ İdari ve siyasal modernleşmenin tanımında da belirtmiş olduğumuz gibi bu gelişmeler idari modernleşme uygulamaları olarak kabul edilebilir.

II. Abdülhamit döneminde, idari modernleşmenin bir unsuru olarak merkezileşmenin en önemli temeli olan ulaşım alanında, demiryolu yapımında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu döneme kadar sınırlı sayıda ve uzunlukta olan demiryolu hatları genişletilmiş ve birkaç yüz millik durumdan 1880'lerden başlayarak birkaç bin mile ulaşmıştır. Fransız ve İngiliz şirketleri, Suriye ve Filistin kıyılarından iç kısımlara doğru demiryolları inşa ettiler. Makedonya demiryoluyla İstanbul'a bağlanmıştı ve 1892'de Ankara'ya ve dört yıl sonra Konya'ya varan demiryolları ile İç Anadolu başkente bağlanmıştır. 1903'te ise bir Almanya şirketine demiryolu hattını Konya'dan Bağdat ve Basra'ya uzatma hakkı verildi. Sözü edilen demiryolu hattı Birinci Dünya Savaşı öncesi Dünya devletleri arasında gerginliklere sebep olacak olan "Bağdat demiryolu"ydü. Bu hatlar yalnızca ticari anlamda verimli bölgeler ile liman bağlantıları olmayıp, askeri ve idari anlamda merkezin müdahale kabiliyetini arttırarak güçlü bir

²²⁶ Selim Deringil, **II. Abdülhamid'ten Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, İletişim Yay., İstanbul, 2017, s.111-112

²²⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğusu**, Çeviri: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008, s.242-243.

denetim sağlayabilmesine yarayacak araçlardır.²²⁸ Yine II. Abdülhamit döneminde üniversite eğitimi açısından hem okul sayısı hem de talebe sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. 1859'da kamu personellerinin eğitimi için kurulan Mülkiye 1877'de yeniden düzenlenmiş, müfredat modern okulları içine alacak şekilde genişletilmiş ve taşradan gelecek talebeler için yatakhaneler eklenmiştir. Mülkiye, Harbiye, sivil tıp okulları ve topçuluk, bahriye ve mühendishaneler ve önceki reformculardan kalan birkaç okul daha açık bırakıldı, genişledildi. Bunların dışında on sekiz mesleki ve yüksek okul açıldı. Maliye, Polis, Ticaret, Gümrük, Veterinerlik, yeni bir tıp okulu bu yüksek okullar arasında sayılabilir. Devrin en önemli gelişmesi ise İslam Dünyasında gerçek anlamda ilk modern üniversite olarak kabul edilen Darülfünun'un açılmasıdır.²²⁹

Tanzimat döneminin esas hedeflerinden olan idari merkezileşme ise ancak II. Abdülhamit döneminde ulaşımın yanında haberleşme araçlarında kaydedilen gelişmeler neticesinde mümkün olabilmiştir. Bu haberleşme vasıtalarından en mühimi telgraftı. İstanbul'u Avrupa sistemine bağlayan ilk telgraf hatları Kırım Savaşı sırasında döşenmiştir. Bundan sonra telgraf ağı hızla yayılmaya başlamış ve Abdülhamit döneminde her taşraya ulaşmıştır. Böylece merkezi hükümet ilk kez taşradaki memurlarla haberleşme ve bununla birlikte onları denetleme imkanını elde etmiştir.²³⁰

II. Abdülhamit döneminde önceki sadrazamlarla mukayese edilecek bir sadrazam göreve gelmemiştir. Padişah II. Abdülhamit Babıali'nin denetimini güçlü bir biçimde ele geçirmiştir. Ve sadrazamı kendisinin basit bir idari mümessili derecesinde görmüştür. Tahtın gücünü merkeziyetçi, otoriter anlamda arttırmaya dönük gayretler Padişah Abdülaziz döneminde başlasa da tahtın yetkilerini arttıran ve padişahı, Osmanlı tarihinde olduğu gibi, bir yüksek yürütme organı olmaktan çıkararak despotik nitelikte bir idareye dönüştüren, hükümdarlığının meşruiyetini Osmanlı-İslam siyasal düşüncesini yeniden yorumlayarak sağlayan II. Abdülhamit olmuştur. Gerçekten de II. Mahmud, iktidarını İslami esaslara göre meşrulaştırmaya çalışmamış, bunun yerine siyasal uygulamalara dayanma yolunu tercih etmişti. Osmanlı devleti tarafından uygulanmış olan geleneksel kuvvetler ayrılığı prensibiyle uyumlu bir biçimde hareket

²²⁸ Erik J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çeviren: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 123.

²²⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğusu**, Çeviri: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008, s.246-247.

²³⁰ Erik J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çeviren: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 122-123.

ettiğini göstermek amacıyla da eski siyasal geleneklere atıfta bulundu ve bunun da İslamla uyumlu olduğunu ifade etti. Ancak II. Abdülhamit devlet işlerinde İslam'ın hakimiyetini yaygınlaştırma yoluna giderek uzunca bir zamandır belirli düzeyde de olsa sekülerleşme çabasındaki hükümet yapısından uzaklaşmıştır.²³¹

II. Abdülhamit dönemini idari ve siyasal modernleşme açısından değerlendirecek olursak aslında bu dönem tarihsel süreklilik bakımından Tanzimat dönemi reform hareketlerinin sonuç verdiği bir dönem olacaktır. Aşağıda da belirtileceği üzere Abdülhamit yönetimine karşı oluşacak olan muhalefetin içinden yeşerdiği ve güçlendiği Mülkiye, Harbiye ve Askeri Tıbbiye gibi okullar Tanzimat döneminde ortaya çıkan ve Abdülhamit tarafından da korunan, desteklenen okullar olmuştur.²³² Bu bakımdan Abdülhamit'in önemli destekler sunduğu, müfredatını modern bir içerikle donattığı bu okullarda yetişen genç kuşaklar Abdülhamit'in mutlakiyetine karşı muhalefet gücü haline gelmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Abdülhamit'in merkezi yönetimi korumak isteyen fakat modernleşme taraftarı olan bir padişah olduğunun altını çizmek gerekir. Ancak Abdülhamit modernleşmeyi, Batı'nın askeri sistemini, eğitim yapısını ve tekniğini alma biçiminde algılamaktadır.²³³

Çünkü Batı fikirlerinin en iyi şekilde anlaşıldığı dönemlerden biri olarak II. Abdülhamit dönemi(1876-1909) örnek gösterilmiştir. Sebebi ise yeni okullarda okuyanların ve yabancı dil bilenlerin sayısının artması olduğu kadar padişahın 'Batı' yı bir bakımdan model olarak almış olmasıdır. Bunun yanında Müslümanlığı tebaasında kuvvetlendirmeye çalışmıştır. İşte bu amaçla Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye'nin programları geliştirilirken okullarda iyi eğitilmiş kuşak yetişmiştir. Saydığımız bu her üç kuruluşun müfredat yapısı gereği 19. yüzyıl müsbet bilimlerinin Batı'nın esas güç kaynağı olduğunu düşünen ve bu bilimlerle bir tutan jenerasyon yetişmiştir. Zaman içinde Batıcılıkla güçlülük aynı anlama gelir olmuş ve dinsel değerlerin ancak maddi ve manevi olarak milli gücü arttırdıkları nispetinde önemli oldukları fikriyatı ortaya çıkmaya başlamıştır. İşte bu fikirler Abdülhamit'e karşı muhalefeti Avrupa'da sürdüren Jön Türkler arasında etkili olduğu için Hürriyetin-Meşrutiyet'in tekrar ilanı sonra da bu politika devam etmiştir.²³⁴ Çelişkili gibi görünecektir fakat II. Abdülhamit döneminde

²³¹ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.53.

²³² Muhittin Bilge, **Türk Modernleşmesi Ve Sivil Toplum**, Binyıl Yayınevi, Ankara, 2009, s.56

²³³ Age.s.57

²³⁴ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.9-15.

nitelikli bürokrat yaratma çabası önceki dönem-Tanzimat- gibi devam etmiştir. 1883 yılında çıkarılan bir kanun, memuriyete girmek isteyen adaylarda aranacak nitelikler ile ilgili kesin kıstaslar koyulmuş ve işe alınmanın sınav ile yapılacağı ilkesi kabul edilmiştir. Şerif Mardin bu konuda, Abdülhamit'in tahtta bulunduğu önemde bürokraside liyakat prensibine göre memurluğa atanmış ve terfi ettirilmiş bir grubun bulunduğunu belirtmiştir.²³⁵

2.10.4. Yüzyıl Biterken II. Abdülhamit Yönetimine Karşı Yeni Örgütlü Muhalefet: İttihat ve Terakki Cemiyeti

Ali Suavi'nin ve Scialeri-Aziz Bey komitesinin faaliyetleri (Abdülhamit'i tahttan indirmek amacıyla tertiplenen iki silahlı girişim) dışında 1879-81 arasında Ali Şefkati'nin Napoli'de çıkardığı İstikbal Gazetesi dikkate alınmadığı takdirde, 1889 yılına kadar Abdülhamit'in otoriter yönetimine karşı örgütlü bir muhalefet ortaya çıkmadığı gözlemlenebilir.²³⁶ Parlatmentonun hala açılmadığı, her ne kadar resmi olarak kaldırılmasa da anayasanın yürürlüğe konulmadığı ve Abdülhamit'in mutlak otoritesinin tüm yönleriyle sürdürüldüğü böyle bir ortamda Harbiye ve Mülkiye gibi eğitim kurumlarındaki öğrenciler; liberal ve anayasal fikirlerinden etkilendikleri ve yazdıklarını gizlice okuyup fikir teatisinde buldukları Genç Osmanlıların Osmanlı yurtseverliği yaklaşımından oldukça etkilenmeye başlamışlardı.²³⁷ Bu koşulların yaşandığı 1889 yılında, İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye talebelerinden Ohrili İbrahim (Ethem) Temo, Kafkasyalı bir Çerkez olan Mehmet Reşit, biri Arapkir'den ve diğeri Diyarbakır'dan gelen iki Kürt İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet- Bazı kaynaklar buna Bakü'lü İshak Sükuti'yi de katar- sonradan "İttihat ve Terakki" adını alacak olan İttihad-i Osmani Cemiyetini kurmuştur.²³⁸ Böylece Jön Türk hareketi doğmuş oluyordu. Kemal Karpat'a göre ise Cemiyet'in kurulmasıyla Türk milliyetçiliği doğmuştu.²³⁹

²³⁵ Metin Heper, **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme- Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1977, s.93-94.

²³⁶ Sina Akşin, *"Siyasal Tarih"*, **Türkiye Tarihi**, Cilt:3, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2009, s.171.

²³⁷ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.135.

²³⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğusu**, (Çev: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008, s.267.

²³⁹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, (Çev: Dilek Özdemir), İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 67

1865 yılının Yeni Osmanlıları gibi İtalyan Carbonari örgütünü örnek alarak hücre tipi örgütlenmeyle faaliyet yürüten bu yeni hareket, kısa süre içinde sivil olsun, askeri olsun İstanbul'daki diğer okullardan taraftar toplayarak ilişki ve örgütlenme ağını genişletmeye başlamıştır. Grubun üyeleri çalışmalarını bir taraftan nizamname yayınlayarak ve mecmualar yoluyla sürdürürken diğer taraftan Ahmet Rıza Bey, İbrahim Temo ve daha birçok üyesi de yurt dışına geçerek, burada Abdülhamit otoriter hükümlerine karşı siyasal faaliyetlerini İttihat ve Terakki hareketi içerisinde sürdürmüştür.²⁴⁰

Bu noktada Jön Türkler'in ve kurumsal yapılanmalarının (İttihad-i Osmani, İttihat ve Terakki) içinde gelişen ve farklı yorum ve pozisyonlarla kendisini dışı vuran ideolojik haritası, gerek dönemin gerekse de sonrasında gelişen muhalefetin anlaşılmasında kilit bir rol oynamaktadır. Nitekim İttihatçılar süreç içerisinde farklı ideolojiler ve öne çıkan şahsiyetlerle değişimler göstermektedir. Cemiyet kendisini 1905 yılına kadar Namık Kemal'in hürriyet düşüncesinin sürdürücüleri olarak görürken, bu tarihten sonra ise Türkçülüğü öne çıkaran Dr. Nazım ve Dr. Bahaeddin Şakir grubu etkin olmaya başlamıştır. Ancak ideolojik görünüm ne şekilde olursa olsun felsefik arka plan pozitivizmken siyasal hedef meşrutiyetin yeniden yürürlüğe girmesiydi.²⁴¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, gerek yurt içi ve gerekse yurt dışında elde ettiği güç sayesinde II. Abdülhamit'e karşı siyasal baskısını arttırmış, özellikle Makedonya'da gösterdiği askeri, idari mücadele ile Padişah'ın 23 Temmuz 1908'de, 1878'den beri ertelediği Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılacağını ilan etmesini sağlamıştır. Bu yönüyle Osmanlı modernleşmesinde askerin önemli bir rolünün olduğu görülmektedir.²⁴² Böylece yeni yüzyılın hemen başında Osmanlı Devleti'nde kısmen İslahat Fermanı ile esas olarak da Tanzimat Dönemi ile başlayan reform birikimleri sonucunda siyasal modernleşmenin en önemli halkası olan Meşrutiyeti yönetim modeline tekrar kavuşulmuştur (Gerçek manada 1909 Anayasa değişiklikleri ile olacaktır).

²⁴⁰ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğusu**, (Çev: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008, s.267-268

²⁴¹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.98-99

²⁴² Rahman Dağ, "The Role of Contesting Ideologies: Civil-Military Relations in Turkey", *Journal of Global Analysis*, vol:6, sayı: 2, 2016, s.158-177

SONUÇ

Modernleşme ve modernizmin, toplumsal alanda siyasal, kültürel, iktisadi, entelektüel ve sosyal düzeylerde kendine has özellikleriyle yaşanan değişim ve dönüşümlerin kavramsal karşılığı olmasından dolayı Dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşanan modernleşme olgusu modernizmin içerik ve tarihinden ayrı ele alınamaz. Bundan dolayı Osmanlı Devleti açısından da modernleşme süreçleri bu evrensel olgunun oluşum, gelişim ve yaygınlaşma dinamiklerinden bağımsız değerlendirilemeyecektir. Modernizmin bir sistem olarak ele alınmasındaki temel etken, onun bilgi felsefesinden siyasal kurumlara, iktisadi yapılarından dinsel yaşama uzanmaya dek bir bütünsellik içinde farklı bir toplumsal yaşayış biçimine karşılık gelmesinden dolayıdır. Dünya tarihi içinde modernizmin bir sistem olarak ele alınması onu tarihsel toplumsal kuram içerisinde özel olarak Dünya sistemleri analizinin konusu yapmıştır.

16.yy genel hatlarıyla Osmanlı, Çin ve Avrupa devletleri arasında dağılmış olan Dünya hegemonik dengesini Avrupa (genel olarak Batı) lehine bozacak uzun bir tarihsel sürecin başlangıcı olarak işaretlenmektedir. Hakim olmaya başlayan sistem artık kapitalist dünya sistemidir. Rönesans ve Reform hareketlerinin hümanizm ve sekülerleşme olgularını yaratması, ekonomide küçük çaplı pazardan ulusal ölçekteki merkantilist politikalara geçiş, savaş gemileri ve toprakların geliştirilmesinin yanında tüfeğin bulunmasıyla karakterize olan askeri teknolojik gelişmeler, siyasal alanda ulus-devlet yapılarının ve buna uygunluk içinde milliyetçiliğin ortaya çıkması ve tüm bunlarla birlikte denizlere hakim olup Dünyaya açılma durumu genel hatlarıyla bu süreçteki Avrupa'nın özeti gibidir. Sonuç itibarıyla yeni bir dünya sisteminin yaratıcısı olan Avrupa, doruk noktasını oryantalizmde bulan bir anlayışla Dünyanın geri kalanının ancak kendisi gibi yaşayıp, düşündüğü, tüm toplumsal ve idari mekanizmalarını Avrupalılaştırdığı ölçüde çökmekten kurtulup, refaha erişebileceğini varsaymaktadır.

Nitekim bu özelliklere sahip olan Avrupa merkezli modernizm yayılma sürecinde karşılaştığı her devlet ve toplumu bu özellikler doğrultusunda çok yönlü etkilemiştir. Osmanlı Devleti de modernizmin bu gelişiminden ve onunla karşılaşmasından kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı olarak etkilenmiştir. Örneğin Amerikan'ın keşfiyle birlikte Osmanlı topraklarına da gelen ucuz gümüş ve altın, akçenin değerini düşürmüş ve enflasyonu arttırmıştır. Artan enflasyon ise tımar

sisteminin sarsılmasında önemli bir etkiye yol açmıştır. Yine Avrupa'nın denizlerdeki hakimiyet ve yayılışları Osmanlı topraklarındaki transit geçişi ciddi oranda azaltmakla beraber devleti önemli bir gelir kaynağından da neredeyse mahrum bırakmıştır. Aynı şekilde ticari ilişkilerini merkantilist bir anlayışla dizayn eden Fransa, henüz 16.yy'ın başlarında Osmanlı Devleti ile sonrasında kapitülasyon ismi verilen anlaşmalar imzalamıştır. Zira bu anlaşmanın ileriki zamanlarda Osmanlı'ya birçok yönüyle pahalıya mal olduğu bilinmektedir.

Genel hatlarıyla Avrupa merkezli modernleşmenin Osmanlı Devleti'ni üç temel boyutuyla etkilediği görülmüştür. Bunlar; Osmanlı'nın kapitalizmin ekonomik sistemine eklenmesi, Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerindeki siyasal etkisi ve son olarak milliyetçilik, liberalizm türü ideolojiler ile merkezîyetçilik, sekülerizm ve oligarcılık (pozitivizm) türü düşünsel yaklaşımların etkileridir. Bunlar Osmanlı Devleti'ni etkileyen hususlar olurken, devletin modernleşmeyi gereklilik ölçüsünde algılayıp buna dönük arayışlara girmesine sebep olansa savaşlarda yaşanan askeri başarısızlıklar olmuştur. Nitekim "Osmanlı Modernleşmesinin Mekaniği" şeklinde kavramsallaştırmış olduğumuz olgu tam da bu noktada harekete geçmiştir.

Bu tez çalışmasında, Osmanlı Devleti açısından modernleşme süreci ve mekaniğinin daha net anlaşılabilmesi için öncelikle Klasik Dönem'in incelenmesi gerekli görülmüştür. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kendisini tüm medeniyetler karşısında üstün gördüğü bu dönemde, modernleşme bir ihtiyaç olarak görülmemiş olup, onu modernleşmeye sevk edecek zorlayıcı bir gelişme de söz konusu olmamıştır. Bununla birlikte Tanzimat Dönemi ve genel olarak 19. yy Osmanlı idari yapısındaki modernleşme amaçlı yapılan reformlar incelenirken, bu durum dolaylı olarak, Osmanlı İdari Tarihi içerisinde klasik bir dönem ve bu dönemden bir farklılaşmanın yaşandığını ima etmektedir. Dolayısıyla böylesi bir çalışma için öncelikle Osmanlı Klasik Dönem'i ile başlamak gerekecekti ve öyle de yapıldı.

Bu kapsamda; eyalet yapısı, onun en üst idari birimi olarak beylerbeyliği ve sancakların yönetim yapısı hakkında, farklı kaynaklardan yararlanılarak bir çerçeve çizilmeye çalışıldı. Ve sonuç olarak Osmanlı Devletinin idari yapılanmasının, askeriye, timar sistemi ve vakıflar olmak üzere üç temel üzerine kurulu olduğu görüldü. Zira bu durum, gücünü önemli oranda askeri kapasitesiyle fetihlere ve fethettiği yerleri farklı

iktisadi düzenler altında elinde tutma maharetine borçlu olan bir imparatorluk için, nerdeyse zorunlu bir sonuçtu. Askeri gücüyle fethediyor, fethettiği yerleri düzenli bir vergi ve tımar sistemiyle gelir sağlayıp, denetimine alıyor ve millet sistemine uygun şekilde farklı inanç ve kimlikten cemaatleri de vakıf uygulamasıyla elinde tutuyordu. Nitekim Osmanlı Devleti sahip olduğu çok kimlikli dağınık nüfusu etkin şekilde bir arada tutmak için ve sağlıklı bir gelir sağlamak için, devletin en ücra köşesindeki arazi parçasını üretime sokmak zorundaydı. Ve bu zorunluluğu en sonuç alıcı şekilde, tımar sistemiyle hayata geçirebilmiştir. Bu mali gerekliliğe askeri ihtiyaçlar da eklenince tımar sistemi daha da önem kazanmış oluyor. Böylece has, zeamet ve tımarla hem üretim arttırılıyor, hem asker ihtiyacı karşılanıyor hem de halkın aidiyet duygusu pekiştirilmiş oluyordu.

Bunun yanı sıra bu kadar çok sayıdaki farklılığı bir arada tutmak üstesinden gelinmesi gereken bir mevzu olmaktaydı. Açıkçası imparatorluk ya bu sorunun üstesinden gelecekti ya da farklılıkları bir arada tutamayıp bir süre sonra parçalanıp, dağılacaktı. Kaldı ki ister içsel isterse de dışsal bir etkileniş sonucunda olsun İmparatorluğun gerileyiş ve dağılışı başlıca sebeplerinden biri sahip olduğu etnik, dinsel çok kimlikliliği son kertede yönetemez duruma gelmesiyle ilgilidir. Ve aynı şekilde en güçlü olduğu dönemler, yine kendi içindeki farklılıkları, heterojen birlikteliği yönetebilme becerisini gösterebildiği dönemlerdir. İmparatorluk işte bu beceriyi, gerek eyaletlerde gerekse de sancaklardaki hayata geçirdiği farklı statülerde ortaya koymuştur. Buna uygun şekilde Salyaneli, Salyanesiz, Mümtaz Eyaletler ya da Klasik, Hükümet ve Yurtluk-Ocaklık statülü sancaklarla neredeyse geniş toprakların ihtiva ettiği tüm farklılıkları gözetten bir idari yapı geliştirmiştir.

16.yy'ın ortalarından II. Viyana Kuşatmasına kadar geçen sürede Avrupa'da yükselen yeni sistemin (kapitalizm) Osmanlı'ya etkisi daha çok dolaylı ve sınırlı bir düzeyde olmuştur. Fakat Avusturya ve arkasındaki Avrupa ittifak gücüyle yaşanan savaşların yenilgiyle sonuçlanması Osmanlı'nın Avrupa ile olan ilişkisini farklı bir mecraya taşımıştır. Savaş sonrası imzalanan Karlofça Antlaşması (1699) Osmanlı Devleti'nin toprak kaybettiği ilk antlaşmadır ve akabinde gelen Pasarofça Antlaşması (1718) ile de Avrupa'da savunma pozisyonuna düşmüştür. Bu durum modernleşmenin mekaniği dediğimiz olgunun ilk ayağını oluşturmaktadır. 18. yy'a bu şartlarda giren Osmanlı Devleti artık Avrupa merkezli modernleşmenin dolaylı etkilerinden ziyade

doğrudan etkilenme durumunda kalmıştır. Bu koşullar altında başlayan Lâle Devri (1718-1730) modernizmin Osmanlı'ya yüzeysel olarak da olsa ilk defa doğrudan etkide bulunduğu döneme karşılık gelmiştir. Bu dönemde matbaanın kullanılması ve Avrupa'ya elçilikler gönderilmesi önemli gelişmeler olmakla birlikte tarihte daha çok Avrupai yaşam özentisi şeklinde kendisi açığa vuran Sadabad eğlenceleri ve sefahat âlemleri ile anılır olmuştur. Bu noktada da modernleşme mekaniği dediğimiz olgunun ikinci ayağı olan modernleşme, Batılılaşma arayışları ortaya çıkmaktadır. Osmanlı geleneksel yaşam ve kültürüne açık bir yabancılaşma olarak algılanan bu gelişmeler karşısında vuku bulan Patrona Halil İsyanı (1730) belki modernleşme çabalarını tamamen ortadan kaldıramamış fakat sekteye uğratmak suretiyle farklı bir mecrada devam ettirilmesine sebep olmuştur. Benzer bir durum III. Selim döneminde de gerçekleşmiştir. Tahta çıkmasının ilk üç yılında Rusya ile yaşanan bir savaşa muhatap olmuş ve bu savaş yenilgiyle sonuçlanmıştır. Askeri zayıflığın yeniden görünür hale gelmesinin akabinde modernleşmenin siyasi unsuru olarak kabul edilen idarede merkeziyetçi ve askeri unsuru olarak kabul edilen yeni ve düzenli bir ordu (Nizam-ı Cedit) kurmaya yönelmiş ve tepki olarak gelişen Kabakçı İsyanı'yla (1807) tahttan indirilmiştir. Sekteye uğratılmış modernleşme uygulamalarını II. Mahmud kaldığı yerden devam ettirmek istemiştir. II. Mahmud'un tahta çıkmasını sağlayan ve bu vesileyle sadrazam olan Alemdar Mustafa Paşa ile birlikte yapılan reformlar neticesinde, sadrazamın öldürülmesi ve kurulan yeni ordunun (Sekban-ı Cedit) lağvedilmesi ile sonuçlanan bir isyan ile karşı karşıya kalmasını, İslami devlet ve toplumsal değerleriyle kendine has bir düzeni olan Osmanlı geleneksel sisteminin direnci olarak tanımlamak mümkündür. Alemdar'ın öldürülmesinden Vaka-i Hayriye'ye (1826) kadar geçen süre zarfında reformlar duraklamış görünmektedir. Bu arada yaşanan gelişmeler Sırp İsyanı (1804-1813), Yunan İsyanı (1821), Ruslarla savaş(1828-29) ve Mısır'da Kavalalı olayı Osmanlı Devleti'nin askeri ve tüm imparatorluk sathında denetim husularındaki zayıflığını bir kez daha yakıcı şekilde ortaya koymuştur. Osmanlı bu şartlar altında Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir. Ferman modernleşme çerçevesinde gayrimüslimlerin haklarında önemli iyileştirmeler barındırmakla birlikte referans olarak Kur'anı göstermiş ve hatta yaşanan zayıflığın sebebi olarak da yaklaşık şeriatın uzaklamış olmayı işaret etmektedir. Benzer bir biçimde Yeniçeri Ocaklarının ortadan kaldırılmasında da Osmanlı modernleşmesinin

içeriği açısından önemli bir takım özellikler barındırmaktadır. Ocakların lağvedilmesiyle birlikte Yeniçeriler'in önemli bir dayanağını oluşturan Bektaşî tarikatına bağlı dergahlar da kapatıldı. Ancak bunların yerine sunni olan Nakşibendi tarikatının önü açıldı. Hem bu husus hem de Tanzimat Fermanı'nın içeriği, açıkça modernleşmenin, İslami değer ve geleneklere yabancılaşacak şekilde seküler olarak değil yönetimin merkezleştirilmesi amacıyla pragmatist olarak gerçekleştirildiğini göstermektedir. Yine Islahat Fermanı'nın (1856), ilanından önce yaşanan Kırım Savaşı da her ne kadar yenilgi ile sonuçlanmasa da (İngiltere ve Fransa'nın desteği sayesinde) askeri zayıflık tekrar gözler önüne serilmiş ve sonrasında Ferman ilan edilmiştir. Sonrasında bu kez yine dinsel motifli Kuleli Vakası (1859) bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Islahat'ın ilan edilme süreci ve sonrasında yaşanan gelişmeler iki önemli hususu açığa çıkarmaktadır. Birincisi, fermanın ilan edilmesi ve içeriğinde yeni bir Dünya sistemi olarak yükselen Avrupa merkezli modernleşmenin Osmanlı üzerindeki siyasi nüfuzu burada açıkça görülmektedir. Bu doğrultuda Ferman'ın ilan edilmesinde İngiltere ve Fransa'nın bariz etkisi olmuştur. Bu etki kendisini, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün sözümona Avrupa devletlerinin garantisi altına alınmasında da göstermiştir. İkincisi ise modernleşme arayış ve uygulamalarına karşı ortaya çıkagelen tepkiler Kuleli Vakası'ndan sonra artık farklı bir mecraya kaymıştır. Bu olaya kadar gelişen tepkiler daha çok ulema ya da yeniçeri gibi grupların konum ve imtiyazlarını kaybetme tehlikesi karşısında gösterdikleri reaksiyonlar şeklinde açığa çıkarken bundan sonrasında ise artık muhalefet daha aksiyoner ve örgütlü olmaya başlamıştır. Bu anlamıyla Kuleli Olayı modernleşme süreçleri karşısında gelişen muhalefetin şekil ve muhtevası açısından bir milat olarak kabul edilebilir. Bu tarihten sonra, Avrupa'yı kasıp kavuran 1848 Devrimleri sürecinde Fransa'da eğitim görmüş ve bu süreçte liberal-modernleşmeci fikirlerinden fazlasıyla etkilenmiş olan İbrahim Şinasi, 1862 yılında Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkarmıştır. Bu gazetenin daha sonra Namık Kemal öncülüğünde Genç Osmanlı adıyla bilinen örgütlü muhalefetin zemini olduğu bilinmektedir.

Bir tarafta muhalefet derlenip toparlanıp, örgütlenirken diğer taraftan reformlar da devam etmiştir. Özellikle Tanzimat Dönemi (1839-1876) boyunca ve özellikle 1839 tarihli fermanın ilan edilmesi sonrasında artık merkez yönetimde saltanat makamından

ziyade bürokrasinin öne çıktığı görülmektedir. Nitekim devlet idaresinin bürokratik olarak yeniden yapılandırılması amacıyla bir dizi nizamname yayımlanmıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanlar'nın ruhuna uygun biçimde gayrimüslimler de taşradan vilayete uzanan idari birimlerde kendi kimlikleriyle temsil edilme imkânına kavuşmuşlardır. Açıkça bu düzenlemeler idarede modernleşmenin birer unsuru olarak kabul edilen, halkın karar alma süreçlerine katılımı ve yönetimin bürokratikleşmesine uygun reformlarıdır. Ancak belirttiğimiz gibi bir tarafta reformlar yapılırken diğer tarafta muhalefet de olgunlaşmaktaydı. Bu muhalefetin varlığı İslami referanslı geleneksel değerlerin de bir şekilde gerek kurumsal gerek düşünsel boyutlarıyla, yenileşme hareketlerinin yanı başında var kalmasını sağlamıştır. Modern Nizami Mahkemeler kurulmuşken aynı zamanda Şeri Mahkemeler de faaliyetlerine devam etmiştir. Yine medreselerle birlikte mektepler, Bab-ı Meşihat'ın yanında Adliye ve Maarif Velati'nin varlığı örnek olarak gösterilebilir. Bu örnekler Osmanlı modernleşmesinin geleneksel olandan keskin bir yabancılaşma şeklinde değil, eskinin işlerliğini olduğu gibi devam ettiremeyip yeni olanın da henüz tam anlamıyla yerleşemediği bir iç içelik şeklinde yürüdüğünü göstermektedir. Kaldı ki 19. yy boyunca modernleşme, Yeniçeri Ocakları'nın lağvedilmesi gibi istisnalar dışında genel olarak eski kurumların kaldırılmasından ziyade ek yeni kurumların oluşturulması şeklinde cereyan etmiştir.

Kurumsal ve düşünsel anlamda modernleşme ile gelenekçiliğin bu iç içeliği tam manasıyla bir uyum şeklinde değil çoğu kez sert muhalefetlerle geçmekteydi. Nitekim çoğu kez reform süreçlerinde olası muhalefetlerin bertaraf edilmesi ya da en azından dengelenmesi için bir takım girişimler söz konusu olmuştur. Tanzimat'ın mimarlarından olan Reşid Paşa, Babıâli ile ulema grubu arasındaki muhalefeti dengelemek ve belli başlı bazı hususlarda bir uzlaşma zemini yaratmaya karar vermiştir. Bu karar doğrultusunda ulemadan, nitelikli, liberal düşüncelere yakın bir âlimin kendisine gönderilmesini istemiştir. Yeni modern kanunlarla Şeri kanunları bir araya getirerek orta yolu bulmaya çalışacak bu kişi Ahmet Cevdet'ti. Hem İslam hukukuna hem de modernleşme hakkında önemli donanıma sahip olan Cevdet Paşa, şeriatçılara göre Batıcı ve Batılılaşma yanlılarına göre de gelenekçi görülmüştür. Tarihte Mecelle olarak bilinen kanun kitaplarını açıkça Müslüman tebaa için şeriat, gayrimüslimler için ise devlet kanunları özellikleri taşımaktadır. Bu anlamıyla Mecelle sentez kanunlar olup tam da Tanzimat'ın ikili durumuna denk düşecek bir yapıya sahiptir.

İdari mekanizmasıyla, askeri, iktisadi, kültürel, sosyal ve inanç yapısıyla yüzlerce yıllık bir geleneğe dayanan Osmanlı Devleti, yeni bir Dünya sisteminin çıkış noktası olarak Avrupa ve modernizmle karşılaşmasının tabiatıyla çok sancılı geçtiği ortadadır. Bu etkileniş karşısında Batı'ya ve modernleşmeye ilişkin çok net şekilde karşı pozisyonlar alan statü grupları veya şahsiyetler bulunmakla birlikte, modernleşme yanlısı taraflar da kısmi örtüşmelerin yanında kendi içinde önemli bir takım farklılıkları da barındırmıştır. Örneğin Yeni Osmanlılar olarak bilinen muhalefet grubu en az Babıâli bürokratları kadar Batı yanlısı olmakla birlikte, meşrutiyeti ve parlamentoyu talep etme noktasında onlarla ayrılmaktaydı. Ancak bu ideolojilerin ya da yorum farklılıklarının, hepsinin itici gücü esasen devleti içine düştüğü müşkül durumdan kurtarma gayesiydi. Denilebilir ki devleti koruma ve kurtarma gayesi altında devletçilik temel ideoloji, yorumlar ise devletçiliğin birer türevi olarak konumlanmışlardır. Nitekim bu yaklaşım kendisini gerek I. Meşrutiyetin ilanı gerekse de parlamentonun tatil edilip, Kanun-i Esasi'nin rafa kaldırılmasından II. Meşrutiyetin ilan edilmesine kadar geçen sürede yani II. Abdülhamid döneminde de korumuştur.

II. Abdülhamid dönemi kahir ekseriyetiyle bir istibdat dönemi olarak ifade edilmiştir. Dönemin bu şekilde ifade edilmesini destekleyecek, sansür ve jurnalcılık gibi, uygulamalar vuku bulmuş olmakla birlikte aynı dönemde modernleşme uygulamaları hız kesmeden devam etmiştir. 19. yy modernleşmesinin artık iyice anlaşıldığı dönem II. Abdülhamid dönemidir. Bu dönemde modernleşme Batı'nın eğitim, idari-askeri teşkilat ve tekniğinin alınması gerektiği şeklinde tasavvur edilmektedir. Nitekim tam da bu kapsamda Askeri Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye okulları üzerinde önemle durulmuştur. Yine idarede merkezileşme bu dönemde doruğa ulaşmıştır. Ancak İslamın tebaa arasında daha fazla güçlenmesini arzu eden bir modernleşme. Modernleşmenin mekaniği dediğimiz olgu II. Abdülhamid döneminde de kendisini göstermiştir. I.Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra 93 Harbini (1877-78) gerekçe göstererek daha otoriter bir modernleşme çabasına girişmiş ve buna karşın ortaya çıkan muhalefetin zaman içinde örgütlenip olgunlaşmasıyla II. Meşrutiyeti ilan etme noktasına gelmiş ve akabinde tahttan indirilmiştir. Bu aşamdaki muhalefetin öncekilerden farkı modernleşme karşıtı olmaları değil bilakis yanlısı olmalarıdır.

II. Abdülhamid'e karşı en sert muhalefetin adresi olan İttihatçılar ise kendi içinde modernleşme noktasında birleşen fakat yöntemi konusunda ayrışan bir yapıdaydı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ahmed Rıza ve ekibinin temsil ettiği pozitivist, milliyetçiler ile Prens Sabahattin'in temsil ettiği liberal, âdem-i merkezîyetçi grup arasında bölünmüş vaziyetteydi. Ancak modernleşme ile muhalefet arasındaki bu ilişki dinamiği modernleşmenin çok çeşitli biçimlerde sürdürülebileceğini göstermektedir. İster iktidar merkezli isterse de muhalefet merkezli olsun modernleşme, İslamcı modernizm, liberal modernizm, otoriter modernizm gibi tezahürlerle de uygulanabilmektedir. İdeolojik farklılıklar, merkezinde devletçiliğin bulunduğu düşünsel konfügurasyonlar şeklinde dağılım gösterirken, modernleşme ise devletin kurtarılmasının yegâne stratejisi olup farklı içeriklerle savunulmaktadır. Modernleşmenin kavramsal olarak çok geniş bir tanıma sahip olmasının yanında Osmanlı toplumsal yapısının çok kimlikli ve çok renkli olmasının da böylesi bir fotoğrafın ortaya çıkmasında etkili olduğu sonucuna varılabilir.

19. yy boyunca yaşanan yenileşmeleri kimi yaklaşımlar toplumsal alanda yaşanan bir modernleşme değil de daha çok idari alanda, devleti kurtarmaya dönük bir yeniden yapılandırmadan ibaret görmektedir. Ancak sonuç olarak, idari düzenden, askeri yapılanmaya ve sosyal hayata dek Osmanlı Devleti'nde çok boyutlu yaşanan yenileşme uygulamalarını bir modernleşme olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim bir dünya-sistem olarak Avrupa merkezli yükselen modernizmin her bütüncül sistem gibi bir paradigmaya dayanacağı açıktır. Dolayısıyla bu paradigmanın içinden çıkacak siyasi, kültürel, sosyal, idari ya da iktisadi herhangi bir unsurun kendi içinde modernleşme dinamiklerini barındıracağı muhakkaktır. Osmanlı Devleti de bu unsurlardan herhangi biri ya da birkaçını aldığı anda beraberinde modernizmin dinamiklerini de almış olmaktadır. Bu vesileyle Osmanlı 19. yy'da yapmış olduğu reformlarla modernleşirken bu dönüşümün, en azından 19. yy boyunca, geleneksel değerlerden keskin kopuş ve yabancılaşma şeklinde olmadığı sonucuna varılabilir. Gerek Tanzimat ve Islahat Fermanları'ndaki yer alan İslami referanslar, gerek Mecelle ve II. Abdülhamid dönemindeki uygulamalarda görülen İslami hassasiyetler gerekse de geleneksel kurumlarla modern kurumların yan yana varlığını korumuş olmasından dolayı Osmanlı modernleşmesinin Batı ile aynılaşıma üzerinden değil deyim yerindeyse bir sentez şeklinde geliştiğini göstermektedir.

19. yy boyunca yaşanan tüm bu gelişmeler etki-tepki bağlamında değerlendirildiğinde, modernist-gelenekçi, yenilikçi-muhafazakâr, kopuş-süreklilik,

yabancılaşma-sentez, laik-dinsel içerikli tartışma ve kutuplaşmaların yarattığı siyasal yelpazenin günümüze kadar devam edegeldiğini söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, günümüzün, merkezinde devletin olduğu ve bu merkezin etrafında dağılım gösteren siyasal yaklaşımlarının tarihsel kaynaklarını, 19. yy Osmanlı modernleşme mekaniğinin çok yönlü bağlamında bulabiliriz.

KAYNAKÇA

Akgündüz, A. (2011). İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı Kamu Hukuku 1. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Akşin, S. (2009). Siyasal Tarih: Türkiye Tarihi. Cilt:3. (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin). İstanbul: Cem Yayınevi.

Akyıldız, A. (2012). Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme. İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyıldız, A. (1993). Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856). İstanbul: Eren Yayınları.

Akyılmaz, G. (2015). Siyasi Tarih. Ankara: Seçkin Yayınları.

Avcıoğlu, D. (1969). Türkiye'nin Düzeni. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Baransel, A. (1974). "Toplumsal ve Kültürel Değişme Olarak Modernleşme", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 3 (2), 75-90.

Başkaya, F. (2004). Yediyüz Osmanlı Beyliğinden 28 Şubata: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi. Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.

Berkes, N. (2014). Türkiye'de Çağdaşlaşma. (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Best, S. ve Kellner, D. (1998) Postmodern Teori. (Çev. Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yay.

Bilge, M. (2009). Türk Modernleşmesi Ve Sivil Toplum. Ankara: Binyıl Yayınevi.

Bora, T. (2014). Türk Sağını Üç Hali. İstanbul: Birikim Yay.

Bruinessen, Martin Van. (2015). Ağa, Şeyh, Devlet. İstanbul: İletişim Yay.

Cabir, Doğan. (2010). "Bedirhan Bey İsyanı Tanzimat'ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12, 15-38.

Canatar, M. ve Bas, Yaş. (1998). "Şûrâ- yı Devlet Teşkilatı ve Tarihsel Gelişimi", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 9, 111-148.

Cin, H. ve Akyılmaz, G. (2000). Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni. Adana: Çağ Üniversitesi.

Cirhinlioğlu, Z. (1999). Az Gelişmişliğin Toplumsal Boyutu. Ankara: İmge Kitabevi.

Çadırcı, M. (1991). Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çadırcı, M. (1970). "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", Belleten, 34 (135), 409-412.

Dağ, R. "Ottoman Reforms and Kurdish Reactions in 19th Century", Nubihar Akademi, 2 (1), 47-74.

Dağ, R. (2016). "The Role of Contesting Ideologies: Civil-Military Relations in Turkey", Journal of Global Analysis, 6 (2), 158-177.

Danişmend, İ. H. (2011). İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. Cilt:4 (1703-1919). İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınevi.

Davison, R. H. (2005). Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Demirci, M. (2016). 1871 Vilayet Nizamnamesinin II. Abdülhamid Dönemine Yansıması, (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Deringil, S. (2017). II. Abdülhamid'ten Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet. İstanbul: İletişim Yayınları.

Eisenstadt, S. N. (2014). Modernleşme Başkaldırı ve Değişim. (Çeviren: Ufuk Çoşkun, Ankara, Doğu Batı Yayınları.

Ekinci, E. B. (2008). Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyaletler. İstanbul: Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları.

Emecen, F. (1996). Beylikten Sancağa: Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Bazı Mülâhazalar. Belleten. Ankara.

Erdoğan, M. (2011). Anayasa Hukuku. Ankara: Orion Kitabevi.

Bülent, T. (2011). Osmanlı- Türk Anayasa Gelişmeler. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eryılmaz, B. (2010). Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme. İstanbul: İşaret Yayınları.

Gencer, F. (2011). "Merkezîleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 30 (49), 75-96.

Gençoğlu, M. (2011). "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (1), 29-50.

Giddens, A. (1994). Modernliğin Sonuçları. (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Göyünç, N. (1991). Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında. Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan. TDV İslam Ansiklopedisi. s.13-27. İstanbul.

Gözübüyük, Ş. (2013). Anayasa Hukuku. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Gümüšoğlu, H. (2014). Devlet-i Aliyye'nin Sonbaharı: Osmanlı ve Modernleşme. Ensar Neşriyat: İstanbul.

Habermas, J. (2010). "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", Dipnot Dergisi, 1, 29-41.

Hale, W. (1996). Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze. (Çev: Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayın.

Harvey, D. (2010). Postmodernliğin Durumu (Çev. Sungur Savran). İstanbul: Metis Yayınları.

Heper, M. (1977). Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme- Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

İnalcık, H. (1995). Eyalet. Diyanet İslam Ansiklopedisi. S.548-550. Ankara.

İnalcık, H. (2001). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, H. (1964). "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu", Belleten, 28 (12), Ankara: TTK Basımevi.

İprişli, M. (1992). Beylerbeyi, Diyanet İslam Ansiklopedisi. Cilt:1. S.225. İstanbul.

Karal, E. Z. (2011a). Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856). Cilt:V. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karal, E. Z. (2011b). Osmanlı Tarihi- Islahat Fermanı Devri (1856-1861). Cilt:VI. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karal, E. Z. (2011c). Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907). Cilt:VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karpat, K. H. (2014a). Kimlik ve İdeoloji Osmanlı'dan Günümüze. İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, K. H. (2006). Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma. (Çev: Dilek Özdemir). Ankara: İmge Kitabevi.

Karpat, K. H. (2015). Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset. İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, K. H. (2014b). Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kılıç, H. (2012). Osmanlı Devleti'nde Bir İdari Modernleşme Kurumu Olarak Şura-yı Devlet (1868 - 1876), (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kılıç, S. (2005). "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması", Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, 24 (37), 99-111.

Lewis, B. (2008). Modern Türkiye'nin Doğusu. (Çeviri: Boğaç Babür Turna). Ankara: Arkadaş Yayınları.

Mardin, Ş. (2007). Türk Modernleşmesi. İstanbul: İletişim Yayınları.

McDowall, D. (2004). Modern Kürt Tarihi. İstanbul: Doruk Yayınları.

Mutman, M. (2007). Şarkiyatçılık/Oryantalizm. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Modernleşme ve Batıcılık) (Yayın Yönetmeni: Murat Belge). Cilt:3. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ortaylı, İ. (2008a). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: Timaş Yayınları.

Ortaylı, İ. (2000). Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ortaylı, İ. (2008b). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. İstanbul: Cedit Neşriyat.

Özbilgen, E. (2003). Bütün Yönleriyle Osmanlı, Adab-ı Osmaniyye. İstanbul: İz Yayıncılık.

Özçelik, S. (1959). “Sened-i İttifak. İstanbul Üniversitesi”, Hukuk Fakültesi Dergisi, 24 (1-4), 1-12.

Özkaya, Y. (1985). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Öztürk, M. (2010). Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi. Journal of History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı, 2, 325-351.

Pamuk, Ş. (1997). 100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914). İstanbul: Gerçek Yayınları.

Paşa, C. (1984). Tarih-i Cevdet. Cilt:3. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Seyitdanlioğlu, M. (2012). Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama. Tanzimat. İçinde (Editörler: Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlioğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Seyitdanlioğlu, M. (1999). Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Seyitdanlioğlu, M. (2010). Tanzimat döneminde Modern Belediyeciliğın Doğuşu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Seyitdanlioğlu, M. (2015). "Tuna Vilayet Nizamnamesi", 1864 Vilayet Nizamnamesi, (Editörler: Erkan Tural, Selim Çapar) Ankara: TODAİE Yayınları.

Seyitdanlioğlu, M. (1996). "Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilâyeti Nizâmname", Çağdaş Yerel Yönetimler, 5 (2), 67-81.

Seyitdanlioğlu, M. (1996). "Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 5 (5), 89-103.

Shaw, S. (2007). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. Cilt:1, (Çeviren: Mehmet Harmancı). İstanbul: E Yayınları.

Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (2010). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. Cilt:2. İstanbul: E Yayınları.

Soysal, M. (1992). 100 Soruda Anayasanın Anlamı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Soysal, M. ve Sağlam, F. (1983). "Türkiye'de Anayasalar", Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:1, İletişim Yayınları. İstanbul.

Şahin, İ. (2006). Nahiye. İslam Ansiklopedisi. Cilt: 32. İstanbul.

Tahiroğlu, B. (1985). “Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi. Cilt:3. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tanör, B. (2011). Osmanlı- Türk Anayasa Gelişmeler. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Toraman, Ö. (2010) Tanzimat’ın Yurtluk-Ocaklık Ve Hükümet Sancaklarda Uygulanması (1839-1864), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi: Elazığ.

Torun, S. F. (2016). “Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri”, Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, 35 (60), 157-174.

Touraine, A. (2010). Modernliğin Eleştirisi, (Çeviren: Hülya Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2010). Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Turan, Ş. (1963). XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı, Ankara: Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt:1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ünal, M. A. (2010). Osmanlı Müesseseleri Tarihi. Isparta: Fakülte Kitabevi.

Williams, R. (2007). Anahtar Sözcükler. İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, E. J. (2010). Millî Mücadelede İttihatçılık. İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, Erik J. (2008). Modernleşen Türkiye’nin Tarihi. (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları: İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı	Kendal SOYSAL
Uyruğu	T.C.
Doğum Yeri ve Tarihi	ŞIRNAK/Silopi – 23.03.1984
E-Posta	kendalsoysal@gmail.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Mersin Gazi Lisesi	2001
Üniversite	Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi/Kamu Yönetimi	2011
Yüksek Lisans	Adıyaman Üniversitesi SBE/Kamu Yönetimi	2019
Doktora		

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
2012-2015	Adıyaman TPAO	Mühendis
2015-Devam	Serbest	Mühendis

EK 1: KISALTMALAR LİSTESİ

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TMK	: Türk Medeni Kanunu
Vd.	: Ve Diğerleri
Age	: Adı Geçen Eser
Agm	: Adı Geçen Makale